

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

**CURS SPECIAL DE ISTORIE MODERNĂ UNIVERSALĂ
IMPERII COLONIALE, REFORME, CONSTITUȚII
ȘI REVOLUȚII ÎN LUME ȘI EUROPA MODERNĂ**

Autor: Prof.univ.dr. Corneliu-Gabriel BĂDĂRĂU

Titular: Lect.univ.dr. Gabriel LEANCA

ANUL III

SEMESTRUL I

2016-2017

NOTĂ

Abordarea problematicii ce formează obiectul acestui *Support de curs*, se reduce la înfățișarea unor aspecte sumare ale chestiunilor de istorie universală reținute în cele de față, și nu o realizez în deplinul respect al regulilor de redactare a unui text științific, mai ales în ceea ce privește întocmirea aparatului critic.

Nu am în vedere utilitatea unei astfel de abordări, mai complete, ci, doar, finalitatea practică, ultimă, a suporturilor de curs: de a pune la dispoziția studenților interesați, succinte, necesare și direct folositoare informații, culese din literatura de specialitate, din izvoarele și actele normative în domeniu, sau proprii explicații și considerații, referitoare la aspecte din istoria revoluțiilor și constituțiilor în istoria universală modernă, chestiuni definitorii pentru parcursul respectiv al istoriei (prima parte).

Asumând finalitatea menționată mai sus, am procedat – premeditat și subiectiv! – la repetate selecțiuni, care au condus la structura textului oglindită în acest *Cuprins...*

G.B.

La Iași, în octombrie 2013

CUPRINS

Introducere / 3

I. Lumea din afara Europei / 4

1. Din istoria descoperirilor și colonizărilor europene în America / 4

2. „Stanțe latino-americane” – din istoria imperiilor coloniale spaniol și portughez / 6

3. Începuturile unei supraputeri: Revoluția americană și formarea S.U.A. / 12

II. Primele revoluții social-politice și constituții din Uniunea Europeană / 18

1. Revoluția din Țările de Jos / 18

2. Revoluția din Anglia (Marea Britanie) și reformele constituționale / 25

3. Noțiunea și clasificarea constituțiilor moderne / 37

III. Individualitatea celui de al XIX-lea secol în istoria Europei (repere economico-sociale și politico-culturale într-o sumară retrospectivă) / 43

Aspecte introductive

În istoriografie, se apreciază, ca o firească teză predominantă, că progresul societății se realizează, cu precădere, prin performanțele spiritului uman. Dar acestea sunt susținute și de schimbările care se produc în structura economico-socială și politică. Ele au loc, de obicei, în perioade îndelungate de timp, în mod lent, evolutiv. Intervențiile conștiente în acest proces organic sunt numite *reforme*. Dar aceleași schimbări se produc, uneori, în timp scurt și cu violență, prin lupte pentru acapararea pârghiilor puterii între două state sau mai multe grupuri social-politice din interiorul unui stat. Sunt convulsiile numite *revoluții*. În istoria Europei, între mijlocul secolului al XVI-lea și primele două decenii ale celui de al XX-lea, s-au declanșat mai multe asemenea fenomene explozive, cu consecințe notabile nu doar în istoria spațiului circumscris, în care s-au produs, ci și a întregului continent, chiar a întregii lumi.

Deși există, în istoriografia specială, și opinii contrare (vezi, de exemplu, Martyn Rady, *De la REVOLTĂ la INDEPENDENȚĂ: ȚĂRILE DE JOS, 1550-1650*, Ed. All, București, 2001), în general, se apreciază că **întâia veritabilă revoluție politico-socială din istoria europeană a fost aceea izbucnită în Țările de Jos, la 1566**. Antecedentele și contextul istoric se cer a fi evocate (măcar rezumativ, vezi mai jos), pentru a reda conjunctura explicativă, întotdeauna necesară.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Europa a fost confruntată cu probleme discordante în raport cu ordinea politică tradițională. În Evul mediu, se încercase organizarea lumii pe dublul principiu, al unității creștine și al ierarhiei puterilor. Papa și împăratul trebuiau să vegheze la unitatea lumii creștine și să-și exercite autoritatea spirituală și temporală, ei constituind instanța supremă care judeca abuzurile savârșite de miile de atentatori la suveranitatea fărâmițată de regimul feudal. În realitate, papa, deși găsisse o putere considerabilă în sancțiunile religioase, datorită intensității credinței, și-a văzut știrbită autoritatea, inclusiv morală, din cauza abuzurilor repetate ale membrilor ierarhiei ecleziastice (la fel, și-n Răsăritul continentului) și a amestecului în conflictele internaționale.

La rândul-i, rareori împăratul a dispus de o putere reală asupra celorlalți suverani, dar și mai rar de voința necesară a face să domnească ordinea și justiția peste pasiunile feudale. **Renașterea** a reînviat vechile teorii ale antichității asupra suveranității de stat, distrugând, pentru totdeauna, idealul Bisericii romano-catolice de unire a popoarelor europene într-o monarhie universală (*Republica Christiana* sau *Ecclesia Universalis*). Pe ruinele „Republicii Creștine” s-au ridicat, mai târziu, statele moderne Franța, Anglia și Spania sub forma monarhiilor naționale centralizate și unificate. Condamnată de Renaștere și Reformă, unitatea religioasă și politică a Europei medievale a fost desființată definitiv prin națiuni, ceea ce, față de situația Evului mediu, a însemnat o „**revoluție politică**”.

Renașterea, Reforma, încheierea relațiilor capitaliste au exercitat o influență profundă asupra vieții diferitelor țări, pregătind trecerea spre perioada modernă a istoriei.

La sfârșitul veacului al XV-lea și începutul celui următor, noi puteri intră în arena politică europeană. În Occident, statul spaniol a înglobat, într-un singur bloc monarhic, Castilia și Aragonul, iar formarea Imperiului hispano-german, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, va pune sub semnul întrebării destinul Europei, extraordinara putere a împăratului Carol Quintul (1519-1556), constituind, prin forța lucrurilor, o tentativă târzie pentru realizarea ideii medievale a „monarhiei universale”.

Din Orient, Imperiul otoman al lui Selim I (1512-1520) și Soliman Magnificul (1520-1566), amenința lumea creștină cu o nouă invazie a Islamului; tot atunci, Imperiul moscovit, caruia teoria succesiunii Imperiului bizantin (*translatio imperii*), îi dădea o semnificație universală, face primele încercări de a pătrunde în concertul european.

Descoperirea Americii și a drumului maritim direct din Occident spre India accelerează deplasarea centrului de greutate al comerțului mondial de la est la vest (din Mediterana și Baltica

în Oceanul Atlantic), declanșând, totodată, expansiunea spre alte continente a unor state ca Spania, Portugalia, Anglia (ulterior, Marea Britanie), Franța. Consecințele acestor profunde mutații au determinat decăderea unor state și ridicarea celor situate în apropierea noilor drumuri comerciale (Portugalia, Spania, Țările de Jos, Franța, Anglia), iar alcătuirea marilor imperii coloniale portughez și spaniol va avea urmări nebanuite asupra echilibrului de forte pe continentul european. Cu toate acestea, până în secolul al XVIII-lea, nu expansiunea colonială a reprezentat dominanta diplomației europene, ci expansiunea unor puteri europene la „ele acasă”, pe continent. Vreme de încă două secole, marile puteri au consumat o însemnată parte a potențialului lor economic și militar în războaiele de cucerire în Europa, chiar dacă aici acaparările teritoriale s-au dovedit, de cele mai multe ori, efemere.

Pe scurt, sintetic, **perioada modernă** (numită, adeseori, și „epoca modernă”) a istoriei europene s-a caracterizat prin desfășurarea următoarelor procese („fenomene”, „evoluții”, prin „decantarea” următoarelor trăsături caracteristice):

I.- din punct de vedere **politic – democratizare**, (prin reformare sau revoluție, prin adoptarea de constituții);

II.- din punct de vedere **religios – toleranță și secularizare** (după crâncene și costisitoare războaie);

III.- economic – capitalism (prin comerț intern și extern, prin producerea primelor revoluții industriale și agricole, prin manufacturare și începutul industrializării);

IV.- social-cultural – raționalizarea activităților umane (prin dezvoltarea științelor, învățământului, cunoștințelor și artelor etc.).

I. Lumea din afara Europei

1. Din istoria descoperirilor și colonizărilor europene în America

(începuturile europenizării-mondializării)

Istoriografia (folosind și motivațiile oferite de economie, sociologie, psihologie, politologie ș.a.) a explicat, în numeroase rânduri, cauzele, efectele, semnificațiile călătoriilor, colonizărilor europene în afara „vechiului continent”.

Eu nu o voi face în cele de față (motivele sunt ușor de realizat!), mă limitez doar la a sublinia că toate aceste științe converg în a evidenția rolul determinant al motivațiilor (și explicațiilor) psihologice, economice și religioase.

Astfel, precumpănitor, mobilurilor economice li se adaugă o motivație religioasă, mai exact, convertirea necredincioșilor de dincolo de fruntariile lumii creștine europene. Voința de convertire ținea, în aceeași măsură, de vechiul spirit al cruciadelor și de un nou spirit misionar. Primul rămâne foarte viu în rândul portughezilor și spaniolilor, angajați de veacuri în lupta împotriva islamului. Cel de al doilea îi însuflețea pe toți cei care erau adepții convertirii fără violență, prin propovăduirea Evangheliei. În spiritul descoperitorilor și al cuceritorilor care le au urmat, nu exista nici o antinomie între mobilul religios și motivațiile economice. Treptat, cele din urmă motivații vor prevala.

La originea marilor călătorii maritime de explorare, care au precedat și făcut posibile colonizările europene, nu s-a aflat nici o revoluție tehnică, ci doar aplicarea progresivă a unor cunoștințe și a unor instrumente cunoscute deseori de mult timp și perfecționate de necesități și experiență: convingerea că Pământul e rotund, reluată de la antici, începând cu secolul al XIII-lea, întrebuintarea, din secolul al XIII-lea, la vase, a cârmei rotative din spate, ca și a busolei, invenție chinezească, introdusă în Europa prin intermediul arabilor, punerea, treptată, la punct, în cursul secolului al XV-lea, a caravelei, vas de mic tonaj, dar prevăzut cu bordaj înalt și cu vele latine.

Un succint bilanț al descoperirilor ce au anticipat cuceririle și opera de colonizare ale europenilor ar putea fi și următorul.

După cum se știe, inspiratorul politicii portugheze de explorări a fost prințul Henric, supranumit „Navigatorul” (1394-1460), scopul său fiind cel de a pregăti expediții care urmau să înainteze, în mare taină, de-a lungul coastelor africane, pentru a încerca, în același timp, să ocolească zonele islamice și să ajungă până în regiunile aurifere din Golful Guineii. Capul Bojador e cercetat în 1434, iar Capul Verde în 1445. Moartea lui Henric, în 1460, marchează o relativă încetinire a acestor expediții. Cu toate acestea, Delta Nigerului e descoperită în 1472, Ecuatorul e trecut la 1475. Scopul, pe mai departe, este de a se ajunge pe piețele de la Oceanul Indian, prin înconjurarea Africii. Gurile fluviului Congo sunt descoperite în 1482, tropicul Capricornului e trecut în 1486. În anul 1487, Diaz înconjoară Capul Bunei Speranțe, înapoiindu-se la Lisabona, la finele anului 1488. În sfârșit, în iulie 1497, Vasco da Gama înconjoară continentul african, navighează de-a lungul coastei orientale până la Melinda și, de aici, ajunge până la Calcutta, pe țărmul Indiei, la 20 mai 1498. Se întoarce la Lisabona în anul următor, cu două caravele încărcate de mirodenii.

În ce-l privește, Cristofor Columb, crezând, în mod eronat, că Japonia și China sunt aproape de Europa, consideră că e posibil să ajungă la ele direct, navigând spre vest. O convinge de importanța proiectului său pe Isabella de Castilia, care acceptă să finanțeze expediția. Columb pleacă la 3 august 1492, cu trei caravele, mergând tot timpul spre vest, și aruncă ancora, la 12 octombrie, la San Salvador, una din insulele Bahamas, convins că a ajuns în Asia. În cursul celor trei călătorii pe care le întreprinde ulterior, el descoperă câteva din Antile și litoralul Americii. Moare la Valladolid, în 1506, fără să fi bănuțit, se pare, că n-a ajuns în Indiile din Asia, ci că a descoperit o lume necunoscută până atunci europenilor.

Curând, adevărul iese la lumină și, în 1507, un cartograf numește Lumea Nouă America, de la numele unui navigator ce i-a succedat lui Columb, Amerigo Vespucci. În 1521-1522, expediția pornită de Magellan, portughez trecut în serviciul Spaniei, și terminată de locuitorul său Sebastian del Cano, înconjoară pe la sud continentul american, traversează Oceanul Pacific și se întoarce în Europa pe la Capul Bunei Speranțe, aducând dovada experimentală a sfericității Pământului.

O primă consecință a marilor descoperiri, care ne interesează aici, este cucerirea de teritorii extraeuropene și organizarea imperiilor coloniale portughez și spaniol.

Apoi, pentru prima oară, economia europeană, limitată, la sfârșitul secolului al XV-lea, la vechiul continent, cu cele două centre din Italia de nord și Țările de Jos, se afirmă la dimensiunile întregii lumi. Primul aspect al acestei înfloriri este progresul zonei atlantice a Europei, cu Lisabona și Sevilla controlând, în propriul interes, acest trafic mondial, și Anvers, marele port al Țărilor de Jos spaniole, asigurând redistribuirea produselor coloniale spre restul continentului european. Această afirmare a porturilor atlantice nu înseamnă, totuși, decăderea imediată și iremediabilă, a porturilor mediteraneene, chiar dacă postulează, în timp declinul lor relativ.

Urmare a descoperirilor geografice și a primelor cuceriri de teritorii, odată cu primele măsuri de organizare a imperiilor coloniale, a început și exploatarea economică a Lumii Noi. Rațiunile de această natură animă, în scurt timp, aproape toate inițiativele europenilor în Lumea Nouă, însoțite de tot cortegiul aspectelor dezumanizante, genocidare, de care și contemporanii încep să fie conștienți.

În acest sens, ceva mai târziu, Voltaire aprecia că „pofa nebună de a cuceri ținuturi îndepărtate are la origini tot fanatismul”. Cineva, dintre primii cuceritori, rosti cuvintele fatidice: „Porniți după pradă!” și America fu pârjolită iar populația ei distrusă, concluziona gânditorul din sec. al XVIII-lea. Indignarea filozofului era cu atât mai mare, cu cât stingerea totală a unei rase umane în insula Hispaniola s-a petrecut sub ochii și sub conducerea călugărilor creștini și se întreba dacă „trebuie să admirăm mai mult curajul dârz al celor care au descoperit și cucerit aceste pământuri sau să le detestăm ferocitatea?”. Explicația găsită de același era că toate „au același izvor: avariția care produce mult bine și mult rău”. Interesante și perene erau și alte judecăți ale celui care a fost recunoscut, încă din epoca sa, drept „patriahul filosofilor”. Astfel, cu privire la problema colonială, Voltaire punea sub semnul

întrebării avantajele descoperirilor geografice: „E o mare problemă de a se ști dacă Europa a câștigat îndreptându-se spre America. E sigur că, la început, spaniolii au scos imense bogății; dar Spania s-a depopulat, iar aceste tezaure, împărțite între atâtea națiuni, le-au readus la egalitatea precedentă”. Dar Voltaire observă și multe diferențe între sistemele coloniale dar, mai ales, consecințele grave ale colonizării pentru spiritul populației din metropolă. De pildă, la fel ca și spaniolii, portughezii au ocupat colonii imense, dar „contând pe aur și diamante, au încetat să cultive adevăratele bogății, adică agricultura și manufacturile”. Coloniile au fost secătuite, dar Portugalia și Spania nu s-au îmbogățit!. Ci, dimpotrivă!.

Cu toate acestea, e adevărat că stocul de metale prețioase, urmare a intrărilor provenite din America, va fi, în Europa, la finele secolului al XVI-lea, dublul a ceea ce era la început, stocul de argint fiind triplul ori poate chiar cvadruplul. Această creștere, care nu e de altfel importantă decât începând cu 1550, are un efect stimulativ pentru comerț, antrenând o creștere a prețurilor industriale și, printr-o activare benefică, o sporire a producției.

Nu toți europenii profită în mod egal de acest avânt economic. Burghezia capitalistă a marilor orașe comerciale, proprietarii de manufacturi, negustorii, armatorii, bancherii sunt marii beneficiari. Nu e cazul, cu unele excepții, al nobililor, care trebuie să facă față, ca să-și țină rangul, unor cheltuieli ce cresc mai repede decât veniturile pe care le obțin de pe domeniile lor. În ce privește clasele de jos - țărani dependenti și lucrătorii salariați din orașe -, acestea cunosc o relativă pauperizare din pricina creșterii prețurilor agricole și industriale. În sfârșit, dacă portughezii și spaniolii, apoi olandezii și englezii, sunt evident cei mai favorizați în a profita de pe urma acestei îmbogățiri, faptul că ei au din ce în ce mai mult tendința să cumpere din exterior aproape tot ceea ce au nevoie, face ca argintul american debarcat la Sevilla și profiturile portugheze din comerțul în Asia să îmbogățească și restul Europei.

Reîntorcându-ne la considerațiile aceluiași filozof și scriitor universal, poet și moralist, istoric și polemist, apărător al celor oproșiți, sftnic și certat cu oficialitățile, contradictoriul Voltaire, să reținem că acesta găsea imboldul spre colonialism în „speranța de a face averi pe seama unei populații ignorante” și că ideea aceasta „a condus totdeauna pe europeni în Africa, Asia și mai ales în America. Rațiunea contrară a reținut departe de noi popoarele din aceste zone”. Până când acele popoare vor aplica în folosul lor cele multe, bune și rele, învățate chiar de la coloniști!.

2. „Stanțe latino-americane” - din istoria imperiilor coloniale spaniol și portughez

Primii cuceritori ai „lumii noi” – desemnați cu un termen care a făcut „carieră”, **conquistadorii** - erau, în special, spanioli și portughezi, dar și alți europeni, cu o îndelungată tradiție medievală care, în secolele XVI-XVIII, era încă în plină înflorire. Ei urmăreau interese de ordin politic - ocuparea de teritorii spre a crește slava metropolei, de ordin economic - câștigarea de bogății și, în special, metale prețioase; de ordin religios - convertirea la catolicism a băștinașilor.

Rufino Blanco Fombona a caracterizat deosebit de sugestiv reușita europenilor: „Nu numărul a realizat cucerirea, și nici macar vitejia, ci o cultură superioară a învins una inferioară; o civilizație care posedă archebuza, sabia și calul și tunul, împotriva alteia care nu avea decât arcul și ghioaga și nu cunoștea animalele de povară și luptă”.

În secolele XVI-XVII, la baza organizării noilor teritorii cucerite a stat instituția economică denumită **encomienda** – adică, un encomiendero (stăpân) primea un număr de indieni, cărora era obligat să le acorde protecție, să-i civilizeze și să-i convertească la catolicism. Practic, aceștia munceau pentru noul stăpân zi și noapte, în condiții inumane; aveau, de fapt, un statut între sclav, servitor și țaran iobag. Conchistadorul însă, astfel, lăsa armele deoparte și devenea plantator sau fermier.

Sclavii negri, care inițial au fost folosiți ca pescuitori de perle, munceau în mine și pe

terenurile care se pretau la monoculturi (plantații de bumbac, cacao, tutun). Ei au fost aduși ca sclavi, pentru care s-au emis legi speciale. Sclavii erau cumpărați pe bani sau prin schimb de mărfuri (sare, carne, tutun, cacao). Negrul sălbatic, adus direct din Africa, costa mult mai puțin decât cel denumit "ladino", care vorbea spaniola ori portugheza și știa deja să facă o serie de munci speciale.

De altfel, și albi sosii în America latină își părăsiseră casele din vechiul continent și, chiar dacă și-au păstrat obiceiurile, în amalgamul complex de aici, în câteva generații deveniseră americani.

Din punct de vedere politico-administrativ, Spania își conducea posesiunile din America și Filipine printr-un for central numit **Consiliul Indiilor**. Aceste teritorii, deși erau exploatare crunt, nu erau considerate simple colonii, ci parte integrantă a teritoriului național.

Unitatea de bază era **provincia**, care era condusă de către un guvernator, iar mai multe provincii formau o **căpitanie generală** sau un **viceregat**. Dacă se considera necesar, **Consiliul Indiilor** numea judecători, care controlau activitatea celor ce-l reprezentau pe rege în teritoriile de peste mări. Orașele erau conduse de **consilii** (*cabildos*) care aveau în frunte **doi primari** - unul acționat și în calitate de magistrat, superior celuilalt (*alcade de primer voto*).

Spaniolii și portughezii s-au desprins repede cu cultivarea porumbului, iar băștinașii și creolii încep să cultive grâu, banane, diferite legume, fructe (smochini, gutui, rodii), iar pe scară tot mai întinsă, cacao, trestie de zahăr și tutun. Creșterea animalelor a devenit o ramură de bază a economiei: vite, cornute, oi, porci, cai, catări.

Adesea, vitele sălbatice erau vânată numai pentru piele. Pielea a devenit un produs comercial important, din care se fabricau șei, curele, bice, pături, haine, care erau schimbate pe cacao, tutun, zahăr etc.

După cum se știe, Filip al II-lea și-a completat moștenirea colonială - Mexic, America Centrală, Venezuela, Columbia, Peru, Chile, Rio de la Plata, Antile, aproximativ 3 milioane km² - cu noi achiziții: Florida (1565), necesară protejării marelui port Havana; Filipinele (1565-1571); Noul Mexic (1583) și Jamaica (1590). La rândul lor, portughezii cuceresc Angola și Ceylonul, iar expedițiile trimise să caute mine de aur anexează noi teritorii Mozambicului și a.

În anul 1576, cosmograful și istoricul spaniol Juan Lopez de Velasco, atașat al Consiliului Indiilor, aprecia **domeniul colonial al Spaniei la urmatoarele dimensiuni: 200 de cetăți sau orașe, dintre care aproximativ 100 în America de Sud; 160 000 de coloniști spanioli la ferme și pe plantații; 8-9 000 de sate în Indiile Spaniole, din care 1,5 mil. de băștinași, între 15-60 ani, plateau tribut (aceasta însemna, cu aproximație, o populație de indigeni de 5-6 mil.)**

Pe bună dreptate, contemporanii puteau să spună că pe imensele domenii ale monarhului spaniol, „soarele nu apunea niciodată”.

America spaniolă a fost organizată, în timp, în **patru viceregate:**

1. Noua Spanie sau Vicereatul mexican, înființat în 1535, cu capitala la Ciudad de Mexico;

2. Vicereatul peruan, înființat în 1544, cu capitala la Lima;

3. Noua Granada, înființată în 1718, cu capitala la Santa Fe de Bogota;

4. Vicereatul La Plata, înființat în 1776, cu capitala la Buenos Aires.

Viceregii cârmuiau despotic, cumulând și funcția de președinți ai cabildourilor și gradul de căpitani generali ai trupelor de uscat și maritime. Politica economică era restrictivă, antiindustrială și anticomercială, căci o burghezie colonială dezvoltată ar fi fost un concurent periculos pentru negustorii monopolizati peninsulari (mai ales, cei din Sevilla și Cadiz). Simon Bolivar releva că băștinașii erau canalizați spre următoarele munci grele, epuizante:

a) la țară, pe uriașele plantații, pentru a cultiva indigoul, arbuștii de cafea, trestia de zahăr, arborele de cacao, bumbacul, tutunul, yerba mate (un soi de ceai din America Latină), cartoful etc.;

b) pe șesuri și dealuri, pentru creșterea turmelor de vite, tot mai numeroase;

c) în pustiuri, pentru vânarea animalelor sălbatice și

d) în mine, pentru a scoate cât mai mult aur și alte bogății subterane.

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, casele de comerț din Sevilla și Cadiz aveau monopolul comerțului dintre Spania și cele patru viceregate, Indii și Filipine, iar Lisabona - pentru Brazilia. Principalele produse ale economiei coloniale au constat, la început, din: bumbac, cacao, tutun, vite și piei netăbăcite. Plata se făcea cu perle, pepite de aur, dar și trocul era folosit pe scară largă.

În 1803, minele din Noua Spanie produceau 67% din întreaga producție de argint american.

De fapt, în secolul al XVIII-lea, America spaniolă furniza 89% din producția mondială de argint și 85% din cea de aur (inclusiv, producția Braziliei - colonie portugheză).

Spre Brazilia s-au îndreptat mii de portughezi (*bandeirantes*), indieni, numeroși aventurieri europeni, au fost aduși zeci de mii de sclavi negri. Prin descoperirea diamantelor la nord de Minas Gerais (1729), s-a prelungit prospectarea și exploatarea intensivă a regiunii. Circa 100.000 de sclavi lucrau în minele de aur și de diamante.

În secolul al XVIII-lea, spre porturile spaniole luau drumul anual câte 8 t de aur și circa 400 t de argint. Unul din marii istorici ai Venezuelei, Guillelmo Moron, scoate în evidență faptul paradoxal că, în timp ce valuri de aur și argint se scurgeau din America spre Spania, aceasta continua să fie una dintre cele mai sărace țări din Europa. Explicația, oferită tot de același, era că, în loc ca metalele prețioase să fie investite în sfera productivă, au fost stocate de particulari, stocaj ce s-a dovedit a fi fatal.

Tiparul a fost adus în America Latină de timpuriu (în Mexic, din 1539, în Peru, din 1548 etc.), dar el a fost generalizat de-abia în secolul al XVIII-lea, însă majoritatea cărților continua să fie tipărită în Spania și difuzate în America. Aceeași politică a fost dusă și de Portugalia.

După cum s-a arătat (și am spus, de fapt!), pe lângă altele, prin pacea westphalică (prin Tratatul încheiat la Münster, în 30 ianuarie 1648), Spania recunoștea independența Olandei și îi ceda părți din Flandra, Brabant, Limburg și o serie de colonii asiatice. Nu încheia, însă, pace cu Franța, mizând în continuare pe victorie, căci își întărise forțele cu 30.000 de soldați licențiați de către împărat și un mare general, Condé, proscris de regalitatea franceză. Războiul a continuat încă 11 ani, și s-a încheiat prin **Tratatul Pirineilor** (1659) (vezi mai sus!). Prin acest tratat, nefavorabil Spaniei, se prevedea: Ludovic al XIV-lea să se căsătorească cu infanta Maria Tereza; Spania ceda Franței Artois și anumite părți din Flandra, Hainaut și Luxemburg; totodată, renunța și la două regiuni bogate, la nord de Pirinei - Roussillon și Cardagne.

Cu puțin mai înainte de Tratatul Pirineilor (1659, pacea dintre Spania și Franța) englezii reușiseră să smulgă Spaniei importantul port Dunkerque și insula Jamaica, iar portughezii să declanșeze o insurecție (1640), care va duce la separarea și proclamarea ca rege al Portugaliei a ducelui de Braganza, sub numele de Juan al IV-lea (1640-1656). Războiul cu Portugalia va dura, cu intermitențe până în 1668, englezii și francezii sprijinindu-l pe Juan al IV-lea. În urma victoriei portugheze de la Monteselos (1668) se încheie pacea de la Lisabona, care consfințește (re)separarea celor două state latine iberice.

Încă de la începutul sec. al XVII-lea, agricultura, meșteșugurile, comerțul, în general întreaga viață economică spaniolă este în declin. Chiar și puterea regală, sub ultimul Habsburg, Carol al II-lea (1665-1700). Bolnav și fără moștenitori direcți, începe să preocupe cabinetele europene, prin contenciosul istoric cunoscut sub numele de „conflictul pentru succesiunea spaniolă”.

Filip al V-lea a fost recunoscut rege al Spaniei, cu condiția ca același Bourbon să nu poate fi rege al Spaniei și al Franței.

Spania va pierde, totuși, o serie de teritorii. Astfel, Țările de Jos spaniole (Belgia), partea estică a Milanului, Neapole și Sardinia trec sub jurisdicție habsburgică.

În iulie 1713, Filip al V-lea semnează un tratat cu regina Ana, prin care erau cedate Marii Britanii Gibraltarul și insula Minorca din Arhipelagul Baleare. Totodată, concesiona, pentru 30 de ani, **dreptul de asiento**, adică de a transporta în coloniile spaniole din America, anual, 5000 de negri din Africa și garanția că nu va ceda nici unei alte națiuni privilegiul pentru comerțul Indiilor.

După urcarea pe tron a lui Filip al V-lea, Franța demonstrase, cu prisosință, că urmărea

să înlăture produsele manufacturiere engleze și olandeze de pe piața spaniolă. Tratatul franco-spaniol, din 17 august 1701, deschisese comerțului francez o poartă închisă altor puteri maritime ale Europei, prin concesiunea dreptului de a introduce și vinde sclavi negri în America de Sud. Portul Cadiz era ocupat de o escadră franceză, iar alte vase ocupaseră principalele puncte ale Indiilor Spaniole.

După pierderea Gibraltarului - partea integrantă a Peninsulei Iberice -, care reprezenta o profundă umilire, prin cedarea (la Rastadt) a posesiunilor din Italia, Franței și Luxemburgului, practic dispărea **Imperiul spaniol din Europa**. Deși afirmația-i (aparent) paradoxală, pierderea teritoriilor europene o scutea să țină garnizoane costisitoare.

Tradiția centralizatoare a Bourbonilor își va pune amprenta și pe viața politică spaniolă, în timpul domniilor lui Filip al V-lea (1700-1746), Ferdinand al VI-lea (1746-1758) și, mai ales, a lui Carol al III-lea (1759-1788).

Regii dinastiei Bourbone conduceau absolutist și tindeau spre crearea unui stat centralizat; dar erau mult mai liberali și realiști decât fuseseră Habsburgii. Au suprimat rigida și învechita etichetă a Curții, consilierii încep să-și spună deschis și în mod critic părerile, adică devin efectiv miniștri și nu niște simpli *privados*. Se inaugurează era despotismului luminat, adică „totul pentru popor, dar fără popor”.

Dacă Habsburgii au guvernat țara cu ajutorul nobililor, Bourbonii o guvernează cu ajutorul funcționarilor.

Spania a avut, în secolul al XVIII-lea, o pleiadă strălucită de miniștri, ca Jose Patino (1666-1736), care a îmbunătățit finanțele țării, printr-o repartizare mai justă și a protejat industria națională de concurența străină; a sprijinit agricultura prin măsuri severe, stopând extinderea terenurilor de pășunat pentru oi. Economistul și omul de stat Pedro Rodriguez, conte de Campomanes (1702-1781), a combătut cu hotărâre privilegiile nobilimii, sistemul de impozite al visteriei spaniole și abuzurile cu proprietățile bisericii. Trebuie spus că Spania prea-catolică unde, secole, Inchiziția a fost factotum, în 1767, a expluzat pe iezuiți. De altfel, încă din 1737, bunurile ecleziastice au fost impuse la impozite regale, iar biserica obligată să întrețină spitale, școli, să acorde azil săracilor. Iezuiții deveniseră aroganți, impopulari, foarte bogati, sfidau nu numai poporul, dar și oamenii politici. Expulzarea s-a făcut în mare secret; au fost transportați în statele papale, suveranul pontif fiind pus în fața unui fapt împlinit. Se cuvine de precizat că bunurile Inchiziției au rămas intacte, ca și instituțiile lor, până la 1808, iar ultima victimă a acesteia a fost în 1781 - adică ultima ardere pe rug, la Sevilla.

În colonii - și nu numai - creolii s-au identificat, treptat, tot mai mult, cu interesele Americii, văzând în Spania mama vitregă care-i asuprește. Statisticile consemnează, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, 2.650.000 creoli și 250.000 de peninsulari. Economistul Antonio de Ullea scria, în 1753: „Este vorba de un fapt care, la prima vedere, pare straniu, și anume, că între oamenii aceleiași națiuni există atâtă vrăjmășie și ură, iar orașele sunt un teatru de discordie și de continuă opoziție între spanioli și creoli. Este suficient să fii european sau nou venit din Europa, cum se zice aici, pentru a fi considerat dușmanul creolilor, este suficient de a fi născut în America, pentru a-i detesta pe spanioli”.

Regele Carol al III-lea a luat o serie de măsuri liberale. Astfel, în 1778, au fost înlăturate ultimele piedici din calea liberului schimb între metropolă și colonii. Numărul porturilor hispano-americane autorizate să facă comerț cu metropola au crescut la 24 (nu aveau dreptul să întrețină relații comerciale cu alte țări). Tot în acel an, a fost abrogat monopolul negustorilor din Cadiz și introduse taxe vamale protecționiste la o serie de produse. Carnea, vinul, pieile, ceaiul erau scutite de taxe vamale. Pe piața spaniolă apar tot mai multe mărfuri produse în America Latină.

Din păcate, imediat după moartea regelui, urmașul său, Carol al IV-lea (în 1788), la presiunea *granzilor* (nobili spanioli), a anulat majoritatea acestor reforme, revenind la politica restrictivă anterioară.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în colonii se radicalizează agitațiile pentru libertate și au loc o serie de mișcări împotriva absolutismului spaniol, ca marea răscoală din 1781, din Viceregatul Noua Granada. Începe să-și desfășoare activitatea marele precursor și părintele

independentei, Sebastian Francisco de Miranda (născut în 1750, la Caracas), care a luptat alături de George Washington pentru independența S.U.A. și alături de generalul Doumouriez, pentru Revoluția franceză. Acest ofiter creol, chipeș „erou al celor două lumi”, întors în Venezuela în 1784, începe să ceară deschis independența coloniilor, (folosind documentele reprezentative ale Revoluției Americane, traduse în spaniolă și portugheză) atrăgând tot mai mulți aderenți. Se crează un curent revoluționar, care va răbufni foarte curând.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea (conform recensământului din 1797), Spania avea o populație de 10.541.221 locuitori. S-au construit șosele, poduri noi, drumuri date în folosință, canale (mai ales canalul Castiliei, important pentru navigație și economie).

A fost reorganizată armata, prin sistemul de recrutare, a fost creată o nouă flotă (modernă pentru acel timp), devenind a treia flotă maritimă în cadrul Europei Apusene, iar Consiliul de 6 miniștri de la Madrid coordona întreaga activitate a statului, remarcându-se, pe lângă oamenii politici amintiți, și contele de Aranda (1719-1789), Manino, contele de Floridablanca, Ensenada ș.a.

Cultura a primit un puternic impuls. În 1714 a fost fondată Academia Regală, în 1744 Academia de Arte Frumoase (Nobles Artes), s-au deschis școli noi și universități, mai ales în America Latină (la Santiago de Chile, Havana, Quito); o școală de mine în Mexic (Escuela de Minas), o grădină botanică pentru studii, tipografii, ziare.

Carol al III-lea, adept al reformelor, partizan al despotismului luminat, îmbinând coexistența credinței religioase cu entuziasmul rațional, aplica principii care, pentru Spania bigotă, erau o adevărată revoluție. Pe plan extern, suveranul spaniol nutrea o profundă antipatie față de Anglia, față de forța flotei sale, cât și față de Imperiul colonial britanic. Prin tratatele de familie, iscălite cu Franța în anii 1761-1762, se încearcă și o apropiere, o atragere a Portugaliei.

Merită de reținut ideea creării unui bloc al celor trei națiuni latine (spaniolă, franceză, portugheză). Totodată, Spania își întărește pozițiile în bazinul occidental al Mării Mediterane, impunând tratate Marocului și Algerului, cu avantaje pentru negustorii spanioli; Spania obține o serie de avantaje în politica mediteraneană și musulmană, iar drapelul spaniol (bandera espanola) este la loc de cinste în întregul Levant, spre satisfacția, în special, a negustorilor din Barcelona.

Cu toate reformele efectuate în Spania secolului al XVIII-lea, privind lucrurile globale, țara era în declin - comparativ cu alte multe state europene.

Totodată, în contrast cu metropola, coloniile americane manifestă o mare mobilitate economică și politică, în sens de emancipare. Se crează o puternică burghezie creolă, mai densă în Mexic și Peru și mai puțin numeroasă în imensul triunghi Argentina-Uruguay-Paraguay. Burghezia creolă se considera urmașa de drept a spaniolilor, careia i se cuvin, în mod natural, principalele posturi politice și administrative și controlul asupra economiei.

Humboldt, care a călătorit mult și ne-a lăsat volume de însemnări, nota că, începând din 1789, era utilizată tot mai des expresia „*Yo no soy espanol, soy americane (criolo)*”.

Istoriografia spaniolă afirmă că transplantarea peste ocean a unui potențial de oameni cu un înalt nivel de cultură, care au organizat instituții și forme de stat moderne, „au dat o nouă patrie țăranilor creoli”. Toți aceștia și-au găsit „*unas nuevas patrias*”, iar pentru patrimoniul universal au constituit „Iberoamerica”.

La fel, **Portugalia** devenise una din marile puteri maritime europene, punând bazele unui gigantic imperiu colonial: Insulele Capului Verde, Angola, Mozambic, părțile sudice ale Arabiei, puncte numeroase pe coastele Indiei, Peninsula Malacca, Ceylon și uriașa Brazilie. Aceasta era direcția firească de expansiune, căci comerțul mediteranean era monopolizat de Genua și Veneția, periclitat de Imperiul otoman și amenințat de pirații din Magreb.

Apogeul acestei expansiuni, cât și înflorirea economică și culturală, cuprinde Portugalia pe timpul lui Manuel I (1495-1521). Corăbiile conduse de Vasco da Gama, Magellan și alți navigatori vestiți, înfruntând primejdii pe mări și oceane și purtând falnic blazonul regilor Portugaliei, descoperă noi teritorii, dar aduc și imense bogății (aur, fildeș, mirodenii, mătase, sclavi etc.). Denumirile date de ei unor tinuturi din vestul Africii: Coasta de Fildeș, Coasta de Aur, Coasta Sclavilor indică și natura comerțului practicat. De altfel, prin Vasco da Gama a fost realizat obiectivul urmărit de europeni: găsirea căii maritime directe între Europa Apuseană și India, iar prin

portughezul Fernao de Magellan (intrat în serviciul Spaniei) s-a efectuat primul ocol al lumii, chiar dacă pe parcurs șeful expediției a fost ucis în Filipine, în aprilie 1521, într-o ciocnire cu localnicii.

Imperiul colonial portughez, răspândit pe coastele Africii, Asiei și Americii, depindea direct de Coroană care, prin „**Casa de India**”, dirija riguros administrarea acestor vaste teritorii. **Conducerea coloniilor era exercitată de viceregi (ce „domneau” în viceregatele Indiilor), ajutat de guvernatori, inspectori, comandanți de forturi și diferiți funcționari.**

În anul 1578, Sebastian, tânărul regel al Portugaliei, a întreprins o cruciadă în Maroc, însă, în bătălia de la Alcazar el Kebir, armata i-a fost distrusă, iar el și-a pierdut viața.

Prin dispariția regelui, care nu lăsase moștenitori direcți, regatul portughez rămâne la discreția Spaniei, Filip al II-lea având drepturi legitime asupra succesiunii, dar nici poporul, nici puterile străine (Franța, Anglia) nu voiau să-l accepte ca suveran. Regele Spaniei a înfrânt însă opoziția cu ajutorul armelor (1580-1581) și Portugalia a fost alipită regatului spaniol.

De fapt, era numai o unire dinastică, suveranul Spaniei fiind nevoit să acorde o Chartă (1582), prin care Portugalia își păstra autoritatea, legislația, limba, cortesurile; **conducerea efectivă era exercitată de un vicerege sau un guvernator, secundat de un consiliu.**

Profitând de angrenarea Spaniei în Războiul de 30 de ani, la 1 decembrie 1640, începe alungarea spaniolilor din Lisabona și din întreaga țară, în fruntea insurecției aflându-se ducele de Braganza, proclamat rege sub numele de Juan al IV-lea (1640-1656). El și-a concentrat eforturile pentru consolidarea noii dinastii, a pregătit țara pentru război de durată și pentru recunoașterea actului de către statele europene. Franța s-a angajat să acorde ajutor naval Portugaliei. Până la urmă, Spania a fost nevoită, în 1668, să recunoască independența Portugaliei. Astfel, Spania și Portugalia, ambele de limbă romanică, prinse în aceeași configurație etnică și geografică, politic sunt și rămân două entități deosebite.

Deoarece Portugalia a fost ajutată în recucerirea independenței, mai ales, de către Anglia, ea va intra în sfera politicii sale, deși aceasta o va domina tot mai mult economic.

În timpul războiului de succesiune pentru tronul Spaniei (1700-1713), Portugalia și-a dat seama că, pentru a supraviețui ca stat de sine stătător, avea nevoie mai ales de sprijinul Angliei, care prin flota sa controla toate drumurile maritime. Prin tratatul negociat de lordul Methuen, din 1703, întregul comerț portughez, inclusiv schimbul de mărfuri din Brazilia, va fi dirijat de către englezi.

După Utrecht (1713), Portugalia va cunoaște o perioadă de pace și început de prosperitate, datorită bunelor relații cu Spania, dar mai ales cele cu Anglia (în secolul al XVIII-lea, numai din Brazilia i-au sosit aproape 1 milion kilograme de aur) și datorită politicii duse de remarcabilul om de stat Carvalho (1699-1782), marchiz de Pombal.

Treptat, s-au înființat companii comerciale pentru intensificarea schimburilor de mărfuri cu America, Africa, Asia, Levantul etc. (Compania Asiatică - 1735, Compania de pescuit din insulele Baleare - 1756, Compania pentru Pernambuco - 1759 etc.).

Datorită unei politici de strictă economie și a fluxului de aur venit din Brazilia, Pombal a reușit să reconstituie Lisabona, distrusă de cutremur în 1755, când, sub dărâmături, s-au găsit circa 30.000 de cadavre. Astfel, Pombal a reformat - după expresia lui N. Iorga „această țară latină, cea mai depărtată în Europa”.

Istoricul Oliviera Marques consemnează că Portugalia își dăduse seama că prietenia cu Anglia îi limita acțiunile pe mări și oceane; practic, în ajunul Revoluției franceze (1789), nu mai conta printre puterile maritime de prim rang, ci doar că poseda colonii vaste.

Brazilia

Din uriașul imperiu colonial portughez, Brazilia a fost „piesa” copleșitoare din toate privințele (era de circa 96 de ori mai mare decât metropola!).

Era unica țară din America Latină în care se vorbea portugheza. Așa cum a fi portughez în Europa nu înseamnă a fi un apendice al Spaniei, a fi brazilian în America a însemnat multă vreme a nu fi hispano-american.

Până în 1808 a trăit în condiții de izolare culturală. Lisabona nu îngăduia orice fel de liber schimb, nu îngăduia o presă autonomă și promova un învățământ elementar și mediu identic cu cel administrat în Europa.

Din punct de vedere economic și social, de când amiralul portughez Cabral a intrat în posesia noului pământ, la 26 aprilie 1500, botezat Vera Cruz, și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au avut loc mari prefaceri, mai ales în detrimentul băștinașilor. Descoperirea aurului a atras spre zona respectivă o mulțime de portughezi, zeci de mii de sclavi, apărând centrele: Ouro Preto, Sabora, Mariana, Sao Joao d'el Rei etc. Aur s-a descoperit și la Matto Grosso, în apropierea frontierei cu Bolivia. Primele cantități de aur au sosit la Lisabona în 1699 (500 kg). În secolul al XVIII-lea, s-au adus din Brazilia 858.265 kg aur.

În 1730 s-au descoperit și zăcămintele de diamante. Astfel, unii se îmbogățesc vertiginos, în timp ce mii de sclavi mor în mine.

Căpitanul Cook, vestitul navigator care a vizitat Brazilia și Rio de Janeiro în 1768, ne-a lăsat descrieri deosebit de interesante, din care redăm unele pasaje: „Minele bogate se află la mare depărtare, în interiorul țării. Locul unde se găsesc este ținut în mare taină; oricine era găsit pe drumul care ducea la ele era spânzurat de cel mai apropiat copac, dacă nu putea să justifice suficient pricina care-l adusese pe acolo. În fiecare an se importau 40.000 de negri care să sape în aceste mine. Mortalitatea este atât de mare încât, în 1766, încă 20.000 au fost transferați din orașul Rio să înlocuiască negrii dispăruți”

În schimb, „clima din Rio de Janeiro era pâlcută și sănătoasă, briza marină suflă toată ziua, iar solul produce din belșug toate fructele tropicale: portocale, lămâi, pepeni, manghieri, nuci de cocos. Orașul este frumos, strada principală are case cu trei etaje, este curățenie, nu există cerșetori, mica nobilime ține trăsurile la care se înhamă catâri, iar doamnele folosesc lectici cu perdele, purtate de câte doi negri. Spișeriile folosesc și de cafenele, unde se adună lumea bună spre a bea capillaire (sirop de ferigă) și să joace table”.

Marchizul de Pombal a extins și asupra Braziliei ideile renovatoare: a reprimat corupția, a impulsionat producția agricolă și minieră, dar luând simultan și unele măsuri pentru îmbunătățirea vieții țăranului și a sclavului din mină, a abolit sclavajul indienilor (1775).

Chiar dacă după dizgrația lui Pombal, multe măsuri au fost anulate, viața merge înainte, iar la începutul secolului al XIX-lea existau deja tipografii, ziare, bănci, Brazilia mergând cu pași repezi spre separarea deplină de metropolă.

3. Începuturile unei supraputeri: Revoluția Americană și formarea S.U.A.

Dintre sursele folosite: Oliver Perry Chitwood, *A History of Colonial America*, 2-nd ed., Harper & Brothers Publishers, New York s.a.; John A. Garraty, *The American Nation. A History of the United States*, 7-th ed., Harper-Collins Publishers, New York, 1991; Keith W. Olson, *Scurtă istorie a Statelor Unite ale Americii*, Ed. Silex Geotop, București, 1995; John R. Alden, *A History of the American Revolution*, Alfred A. Knopf, New York, 1969; Bruce Lancaster, *From Lexington to Liberty. The Story of the American Revolution*, Doubleday & Company, New York, 1955; Carl L. Becker, *The Declaration of Independence. A Study in the History of Political Ideas*, Vintage Books, New York, 1942; Alexandru Vianu, *Nașterea S.U.A.*, București, 1969; Idem, *Istoria S.U.A.*, București, 1973; G.B. Tindall, David E. Shi, *America. O istorie narativă*, vol. I-III, Ed. Enciclopedică, București, 1996; Nicolae Ciachir, *Istoria universală modernă*, vol. I (1642-1789), Ed. Oscar Print, București, 1998.

Cele 13 colonii britanice din America de Nord și Metropola

După cum prea bine se știe, națiunea americană provine dintr-o lume de coloniști, la început predominant de origine engleză, la care s-au adăugat, în timp, milioane, proveniți din toate statele lumii, din cele europene în primul rând.

Primii imigranți englezi pe coasta estică a Americii de Nord au traversat oceanul mult după înființarea prosperelor colonii spaniole din Mexic, Antile și America de Sud.

În 1607, corăbiile Companiei engleze Londra au adus, în fostul dominion al Virginiei, primii 106 coloniști, care au întemeiat prima așezare permanentă pe teritoriul a ceea ce astăzi sunt Statele Unite ale Americii, Jamestown. Virginia a prosperat, fiind cea dintâi colonie engleză stabilă pe continentul american. Numărul acestora, mereu în creștere, a dus la înființarea, între 1629 și 1640 a coloniilor Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, New Haven, remarcându-se așezarea Boston, cel mai de seamă oraș al acestui grup de colonii. Aceste colonii sunt populate cu emigranți din metropolă, în genere cu europeni și sunt prototipul coloniilor de emigrație, așezate într-o zonă climaterică propice, adică în cea temperată, caracterul economiei inițial agrar, evoluând spre comerț și industrie.

Economia celor 13 colonii a avut, inițial, o caracteristică comună, în sensul practicării agriculturii, ca ocupație principală a populației, dezvoltarea economică și politică căpătând caracter unitar de-abia după încheierea războiului de independență. Între întemeierea orașului Jamestown și Declarația de Independență (1776) s-au scurs 170 de ani, când cele 13 colonii au acumulat resurse economice, pricepere în a exploata solul, experiență intelectuală și politică, iar în timpul Războiului de 7 ani și cunoștințe militare.

Structura socială în colonii era următoarea: în vârful piramidei funcționarii superiori britanici, civili și militari, inclusiv guvernatorul, negustorii și plantatorii bogați, clericii, intelectualii - dintre care mulți erau, ca pregătire, juriști, ofițeri. Era un fel de aristocrație, căci lipseau titlurile, spre deosebire de majoritatea statelor feudale europene. După aceste familii cărmuitoare, urma categoria mijlocie, a fermierilor, care constituia coloana vertebrală a coloniilor. Majoritatea lucrau cu propriile mâini, având și ajutoare cu simbrie din afară. Legați de acești fermieri erau meșteșugarii și micii negustori. Mai jos, în ierarhia socială, erau muncitorii, argații, pescarii, calfele, oameni liberi dar lipsiți de avere, care nu aveau drept de vot și nu puteau ocupa o slujbă. Tradițional, denumirea acestora era de „mâini de închiriat”. La baza structurii sociale erau coloniștii săraci care, pentru a-și plăti călătoria peste ocean, urmau să lucreze 4-5 ani în serviciul celor care au suportat cheltuielile. În afara acestor categorii sociale, pe întinsele plantații, în mine, ca servitori etc., lucrau un mare număr de negri și efectivul lor era în creștere, aduși fiind cu forța din Africa.

Pentru toți aceștia, ca și pentru adevărații „americani” – indienii, aflați într-un cusipermanent război cu cuceritorii, - limba engleză a fost unul dintre principalele elemente unificatoare, care au făcut posibilă nașterea unei națiuni noi, a unei națiuni călite, cu o bogată experiență de autoguvernare și de viață democratică.

America colonială, reprezentată în acest caz de cele treisprezece colonii (**New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, Carolina de Sud, Carolina de Nord și Georgia**), dispusă pe coasta Atlanticului, pe o distanță de 2100 km, cu golfuri bine adăpostite, cu fluvii, păduri, pășuni, terenuri pentru agricultura, cu oameni îndrăzneți și întreprinzători, avea toate condițiile să prospere. Cele patru colonii din nord, care alcătuiau așa-numita Noua Anglie, (Massachusetts, Connecticut, New Hampshire, Rhode Island) aveau o economie înfloritoare, un comerț activ, un început de industrializare (faină, zahăr, hârtie, conserve, construcții de corăbii, pescuit intens și productiv), cu o populație de jumătate de milion (1763), ajunseseră chiar concurente ale Metropolei.

În acest context, se adăugau problemele Sudului - format din cele cinci colonii: Virginia, Maryland, Carolina de Nord, Carolina de Sud, Georgia – unde, pe întinderi vaste, cu climă subtropicală, un grup de proprietari, cu negri aduși din Africa, cultivau bumbac, tutun, orez, indigo și erau diferiți atât sub aspectul spiritual, cât și la gusturi, în raport cu cei din Noua Anglie, dar cu interese economice și politice comune față de Anglia.

Puntea de legătură o făcea centrul - constituit din patra colonii: New Jersey, New York, Delaware, Pennsylvania - , cu o populație foarte eterogenă (englezi, germani, suedezi, olandezi), unde majoritatea erau agricultori și furnizau Europei lemn și grâu.

În ajunul declanșării conflictului militar, populația celor 13 colonii era de circa 2.500.000 locuitori - o adevărată explozie demografică, datorită în cea mai mare parte imigrărilor (în 1690 era de 250.000).

Cu privire la numărul negrilor, se cuvine de făcut precizarea că, primul lot de sclavi negri, a fost adus în Virginia în 1619 (un grup de 20 persoane), iar în 1782 numărul acestora a ajuns la 260.000 (numai în Virginia). De altfel, plantațiile din sud, de tutun, orez, bumbac, indigo au absorbit tot mai mulți sclavi negri.

Referitor la numărul coloniștilor europeni, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, Anglia încetează de a mai fi sursa principală a imigrației, pe primele locuri trecând statele germane, Irlanda, Scoția, Franța, Elveția, ulterior Italia, statele nordice și cele slave.

În ciuda opreliștilor britanice, industria în cele 13 colonii ia proporții. Astfel, în 1770, 1/6 din producția mondială de fontă se producea aici, calitatea fierului era excelentă, metropola importând cea mai mare parte. Ritmuri superioare de dezvoltare au cunoscut și industria pescuitului, cea forestieră, a morăritului, ca și industria pescuitului, producția de rom și comerțul cu blănuri și piei etc.

Dezvoltarea economiei a fost înlesnită și de îmbunătățirea căilor de comunicație și a transporturilor; primul serviciu poștal regulat înflințându-se în 1677, în Massachusetts. Datorită abundenței materialului lemnos, construcția de vase era mai ieftină decât în Anglia (20-50%), Bostonul inaugurând, în 1631, prima lansare la apă a unui vas construit în șantierul naval propriu. Pe de altă parte, sfidând metropola, încă din 1652, Massachusetts a bătut moneda proprie.

În domeniul instrucțiunii, în Massachusetts a luat ființă Colegiul Harvard (1636), iar peste câțiva ani (1642), aici s-a legiferat obligativitatea învățământului elementar. Printr-o lege din 1647, s-a prevăzut ca fiecare așezare cu 50 de case să angajeze un profesor, iar cele cu peste 100 case, să înființeze o școală. În 1639, la Cambridge a luat ființă prima tipografie. Numărul colegiilor a crescut considerabil în secolul XVIII-lea, studenții se bucurau de privilegii și studiau cu toată seriozitatea logica, retorica, greaca, latina, ebraica, ca și matematica, fizica etc. Dreptul și medicina erau studiate de obicei în universitățile europene, mai ales în Anglia, practica, făcându-se în colonii.

A crescut numărul bibliotecilor și al cluburilor, iar primul teatru permanent construindu-se la Philadelphia în 1766, iar central muzical Collegium Musicum, încă din 1741.

A crescut și numărul tipografiilor care tipăreau cărți, ziare, almanahuri etc.; între 1743 și 1776, s-au tipărit 9.528 de titluri, dintre care 3% în alte limbi decât engleza. Primul ziar, *Boston News Letters*, a început să apară din 1704, în 1775 existând 37 de gazete (23 militau pentru independență, 7 loiale Angliei și 7 neutre), tirajul unora atingând peste 3000 de exemplare. Americanii cunoșteau atât problemele majore care framântau și Europa, cât și teoriile lui John Locke, Voltaire, Montesquieu, Rousseau ș.a.

Adoptarea de către Parlamentul englez, în care coloniștii nu erau reprezentați prin delegați aleși, și aplicarea în colonii a „Legii zahărului” (1764) cu scopul de a obține noi venituri, urmată de „Legea timbrului” (1765), care prevedea taxe mari pe actele legale, periodice, cambii, cărți de joc, autorizații etc, lovind în toate straturile societății, cât și alte numeroase abuzuri, au creat un sentiment atât de puternic de revoltă, încât a dus la convocarea **primului Congres Continental de la Philadelphia (septembrie 1774)**, grupând delegați din toate coloniile (cu excepția Georgiei) și care cereau Marii Britanii, într-un mod foarte categoric, respectarea drepturilor și libertăților coloniștilor. *Declarația sintetiza concepțiile politice ale burgheziei americane*, în prima fază a conflictului, redactată de John Adams, devenit președinte al S.U.A., după George Washington. *Se preciza că locuitorii coloniilor engleze din America de Nord, în temeiul legilor eterne ale naturii și principiilor constituționalismului englez, sunt îndreptățiți la viață, libertate și proprietate, drepturi pe care niciodată nu le-au cedat în favoarea nici unei puteri suverane, fără consimțământul lor; că strămoșii lor, care au întemeiat aceste colonii, erau, la data emigrării lor din țara-mamă, părtași la toate drepturile, libertățile și imunitățile unor supuși născuți liberi, înăuntrul Regatului Angliei; și că, prin emigrarea lor, ei în nici într-un chip n-au renunțat la nici unul, nu au*

cedat și n-au pierdut vreunul din aceste drepturi, încât descendenții lor astăzi sunt îndreptățiți să exercite toate acele drepturi și să se bucure de ele; iar fundamentul libertăților engleze și al oricărui guvern liber este dreptul poporului de a participa la adunarea sa legislativă; deoarece coloniștii nu aveau reprezentanți în Parlamentul britanic, ei nu puteau fi ținuți să se supună legilor adoptate de acest Parlament.

Guvernul britanic, respingând cererile Congresului și punând în afara legii pe toți care nu se supuneau Metropolei, a închis ușa tratativelor. Au urmat reprimări sângeroase și astfel, **practic, a început (1775) războiul pentru independența** celor 13 colonii britanice din America de Nord, transformat, în scurt timp, în Revoluția americană.

Declarația de independență (4 iulie 1776) și Constituția americană (1787)

Războiul a durat până în 1783, la început cu rezultate defavorabile coloniștilor în revoltă (în istoriografia americană, desfășurarea evenimentelor de-a lungul celor opt ani, este reconstituită în detalii!), care vor „recupera“, ulterior, beneficiind și de ajutor extern (francez, spaniol, olandez), odată cu perfecționarea în arta conducerii și ducerii luptelor.

Broșura lui Thomas Paine *Common Sense (Bunul simț)* a exercitat o influență covârșitoare asupra opiniei publice americane, mobilizând-o în lupta cu Metropola.

Desigur, superioritatea Angliei în oameni, în resurse economice, armament și în special putere navală, era evidentă, dar superioritatea morală, ca și vastul teren (aproximativ 1600 km. lungime și 900 km. lățime) în care trebuiau să acționeze beligeranții, echilibrău într-un fel forțele.

Adoptarea **Declarației de Independență** de către Congresul American (**4 iulie 1776**) a dat un nou și hotărâtor impuls celor 13 colonii. Apărea, astfel, un nou stat de sine stătător, unde, **pentru prima oară în istorie**, se proclamă, într-un act oficial, **principiul suveranității poporului**. În document se arată că „... *în numele și din însărcinare bravului popor al acestor colonii, coloniile sunt și trebuie să fie, de drept, state libere și independente*”.

Americanii aveau nevoie de sprijin și numai o putere maritimă putea să-i ajute efectiv, ca să anihileze forța navală britanică. De aceea, imediat după adoptarea Declarației de Independență, un ambasador al Congresului sosește la Paris, în misiune oficială. Era Benjamin Franklin (1706-1790), personalitate cunoscută atât în America cât și în Europa, ziarist și om de știință, cel care a inventat paratrăsnetul. Prin farmecul său personal a cucerit cercurile înalte ale Franței, încurajat de Vergennes (ministrul de externe francez), care perseverase în intenția de a interveni pe cale armată împotriva Angliei.

Acasă, Congresul a organizat rezistența, utilizând cu eficacitate veteranii războiului din 1756-1763. De asemenea, a trimis agenți în Canada și Europa ca să pledeze cauza americană. Din păcate, aceștia au dat greș, inițial, peste tot (Montreal, Petersburg, Haga, Berlin, Madrid), cu excepția Versailles-ului, care era dispus să-i ajute.

Primii ani de război s-au desfășurat nefavorabil pentru americani. În august 1776, George Washington, bătut la Brooklin, a fost nevoit să evacueze New York-ul și malurile Hudsonului, iar Congresul să se mute de la Philadelphia la Baltimore. Generalul englez Howe repurtează o serie de victorii, iar generalul Burgoyne, care comanda trupele britanice din Canada (circa 7500 de militari), urma să execute un marș asupra New York-ului și să faciliteze cucerirea Pennsylvaniei. Generalul american Horatio Gates, urmând indicațiile lui Washington, evita confruntările directe, măcinând forțele adversarului prin organizarea ambuscadelor și acțiunilor de comando, în timp ce forturile întărite ingenios de către colonelul de geniu, polonezul Tadeusz Kosciuszko, au rezistat încercărilor de cucerire. Până la urmă, folosind sistemul de guerilă și cunoscând perfect terenul, americanii l-au silit pe generalul englez să capituleze la Saratoga, în octombrie 1777. Pe lângă capturarea unui număr important de prizonieri (între care și câțiva generali), în mâinile americanilor au căzut 37 de tunuri, peste 5000 de arme, o cantitate apreciabilă de muniție și echipament militar.

Victoria de la Saratoga a nimicit trapele britanice din nord, a intensificat conflictul intern împotriva loialiştilor (au fost confiscate circa 30.000 de proprietăți) și a atras atenția Europei că lupta celor 13 colonii nu este o simplă rebeliune, ci un război național, dus pe viață și pe moarte, împotriva Metropolei. De altfel, americanii erau urmașii englezilor, ai acelor care înfaptuiseră deja două revoluții... Pe de altă parte, această victorie, cât și dorința Franței de a recupera Canada, Indiile de Vest și de a zdruncina pozițiile Angliei, au dus la încheierea **Tratatului de alianță americano-francez, din februarie 1778**.

Războiul americanilor se bucura de simpatie în Europa, iar spre câmpul de luptă s-au îndreptat marchizul La Fayette, contele Segur, ducele de Lauzon, baronul Kalb, mulți prusieni și polonezi, printre care și amintitul Tadeusz Kosciuszko (acoperit de glorie la Saratoga, devine general de brigadă) și Kazimir Pulaski (cel care va organiza cavaleria americană).

După intrarea oficială a Franței în război (1778), se alătură și Spania (1779), care încheie cu Franța Tratatul de la Aranjuez, prin care i se promitea restituirea Minorcăi, a Gibraltarului, a Floridei și a Hondurasului englez. În 1780, intră în război și Olanda, având de plătit atât polițe vechi, cât și mai noi. Acum războiul se duce în Europa, în America de Nord și de Sud, în Marea Caraibilor și în Asia. Flotele combinate ale aliaților depășesc flota engleză și diplomația britanică se află în mare impas.

George Washington, deși poate fi criticat sub aspectul strategiei militare (niciodată nu a comandat o armată cu efective mai mari decât o divizie modernă, a făcut o „ghirlandă” de greșeli și a fost învins în mai multe rânduri), preluând comanda supremă la 41 ani, el a devenit sufletul rezistenței, sufletul războiului pentru independență. Acest modest plantator din Virginia, având gradul de colonel de frontieră, a dat dovadă de capacitate, tenacitate, înțelepciune cumpătată, patriotism neclintit, știind să conjuge cutezanța cu prudența, a dus poporul american la victorie.

Washington a repurtat victoria de la Yorktown, la 19 octombrie 1781, cu o armată combinată americană și franceză de 16.000 de oameni. Trupele engleze au început să se predea, în timp ce fanfara cânta „*Lumea s-a întors pe dos*”!...

În același timp, flotele Franței, Spaniei și Olandei scoteau din luptă navele engleze, extinzând războiul naval și asupra Indiilor de Vest britanice.

Anglia și-a dat seama, în 1782, că șansele de a birui sunt nu numai minime, dar chiar imposibile; iar noul Cabinet, mult mai conciliat, condus de Shelbourne și Fox, începe să ducă tratative directe cu foștii „rebeli”.

Era o manevră de a separa pe americani de aliații lor, în special de Franța și de Spania - aceasta din urmă se încăpățâna, dar fără succes, să ocupe Gibraltarul și Jamaica.

Delegații Congresului American au semnat cu englezii preliminariile păcii în noiembrie 1782, unde este recunoscută independența celor 13 colonii, dându-li-se în plus uriașa regiune de dincolo de Allegheny până la Mississippi și ținuturile nordice până în Canada și cele din sud, către Florida. Aceste concesii, atât de darnice, au surprins pe contemporani, dar era o manevră deosebit de dibace a diplomaților britanici care, în disperare, doreau să-și facă un viitor aliat din America și să lovească, în același timp, în Franța, Spania, Olanda, ca și în blocul neutrilor.

Franța ar fi continuat războiul, dar resursele financiare fiind aproape de epuizare, plus că englezii repurtaseră între timp o victorie navală asupra flotei în Marea Antilelor, au considerat că este mai sigur să se înțeleagă cu Londra, și astfel se ajunge la încheierea **Tratatului de la Versailles (septembrie 1783), care, pe lângă altele, oficializa recunoașterea internațională a independenței fostelor colonii engleze**.

Noua Republică americană, prin diplomație sa, aducea în arena istoriei un suflu nou, idealuri noi, simplifică întregul ritual, greoi, opunând diplomației monarhice, diplomația națiunii.

Intern, se realizase o importantă **Revoluție**. Despărțirea de Anglia a însemnat un câștig imediat în materie de politică democratică. Se crea un sistem republican de guvernământ la o mare națiune, pentru prima oară în istoria modernă:

De la bun început, se simțea lipsa unui guvern național și a unei Constituții. Puternica criză din 1786 a îndemnat pe mulți americani nehotărâți să accepte noul și puternicul guvern central. Contradicțiile erau. atât de puternice, că se vorbea chiar de un război ce-ar putea surveni între noile state independente. Butoiul avea nevoie de un cerc. Într-o conjunctură complexă, în 1787, a fost elaborată **Constituția**. Pe baza Constituției, în cadrul statului federal unional se realiza separarea puterilor. **Puterea executivă aparținea președintelui** (trebuia să aibă 35 ani și să fi locuit 14 ani în S.U.A.), **care era șef al statului și al guvernului**. El și miniștrii răspundeau în fața **Congresului** Era șeful suprem al armatei, al flotei și al poliției diferitelor state, iar în timp de război, căpăta puteri dictatoriale. Avea, față de puterea legislativă (Congresul), dreptul de veto, iar în caz că legea întrunea 2/3 din voturile fiecăreia din ambele Camere ale Congresului, ea intra, totuși, în vigoare. **Puterea legislativă revenea Congresului, alcătuit din Camera Reprezentanților și Senat.**

Vicepreședintele S.U.A. era președintele Senatului. Membrii Curții Supreme erau aleși pe viață. Ea judeca, inclusiv, constituționalitatea legilor, îl putea suspenda și pe președintele țării. Din timp în timp, președintele urma să prezinte Congresului o informare despre starea Uniunii. Primele 10 amendamente (propușe la 25 septembrie 1789, ratificate la 15 decembrie 1791) au reprezentat ceea ce s-a numit **American Bill of Rights**. Referitor la Constituția americană, unul dintre „părinții fondatori”, Benjamin Franklin, declara: „Deși nu aprob toate părțile Constituției, sunt mirat să o găsesc atât de aproape de perfecțiune!”

Pentru primăvara anului 1789, au fost date dispoziții pentru intrarea în vigoare a Constituției, alegerea președintelui, a Congresului și Guvernului.

Primul Președinte al Statelor Unite ale Americii, George Washington (1732-1799), ales în unanimitate, a depus jurământul la New York, la 30 aprilie 1789, iar primul Guvern era alcătuit din trei miniștri-secretari de stat, - finanțe, război și externe.

Primul președinte american a început să-și exercite mandatul chiar în anul izbucnirii Revoluției franceze (1789), timp de două legislaturi (1789-1793 și 1793-1797) și, fidel principiilor sănătoase, acest „Cincinnatus american”, a refuzat să-și depună candidatura și a treia oară (**abia în 1951, prin amendamentul 22, se va prevedea că nici o persoană nu va putea fi aleasă, mai mult de două ori, ca președinte**), retrăgându-se pe domeniul său din Mount Vernon.

Urmașul său, John Adams (1797-1801), fost vicepreședinte în cele două legislaturi sub Washington, va fi primul președinte care va locui la Casa Albă (noiembrie 1800). Prin Hotărârea Congresului din 1790, privind construirea unui oraș care să devină noua capitală a S.U.A., pentru prima dată în istorie, se ridică un oraș care urma să fie înălțat, exclusiv, pentru funcția de sediu al Guvernului și al celorlalte instituții federale – Washington (planul orașului a fost elaborat de inginerul militar francez Pierre l'Enfant, construcția începând la 13 octombrie 1792). În 1800, instituțiile guvernamentale au fost mutate de la Philadelphia în acest nou oraș, care a primit numele primului președinte. A rămas un centru cu funcții esențial politico-educative și cultural-științifice.

Revoluția americană a avut un larg răsunset mondial. Ceea ce a început firesc prin Declarația de Independență din 1776, când lumea din colonii a încetat să se mai roage pentru George al III-lea, iar statuia acestuia din urmă a fost sfărâmată, a angrenat, treptat, toți patrioții americani și o serie de state europene, ostile Angliei. Războiul s-a dezvoltat ca o adevărată revoluție socială, politică și națională. Fostele colonii au format o confederație, o republică, o societate nouă, cu o Constituție modernă. Apariția acestui nou stat, cu o organizare originală, a avut un puternic răsunset, atât în Europa, cât și în America de Sud și Centrală. Voluntarii europeni au fost contaminați de aceste idei și le-au popularizat. Ideile liberale emanate în

America se bucurau de o mare simpatie în mijlocul intelectualilor și a oamenilor progresiști din Anglia, Franța, Țările de Jos, Germania, Polonia, Spania.

Prin Constituția sa, America depășea, ca structură politică, fosta Metropolă, tot stat constituțional, de la a cărei revoluție trecuseră 140 de ani și oferea perspective încurajatoare și multor altor popoare, națiuni aflate pe drumul afirmării ca națiuni moderne.

II. Primele revoluții social-politice și constituții din Uniunea Europeană

1. Revoluția din Țările de Jos

Declanșarea **Revoluției** („revoltei”, în opinia unor istoriografi) **în Țările de Jos** (1566) a agravat și mai mult starea financiară a Monarhiei spaniole, producând, totodată, o fisură iremediabilă în grandiosul edificiu social-politic al „preacatolicului” Filip al II-lea. Nu numai că statul spaniol a fost privat de bogatele contribuții provenite din aceste provincii sub forma de impozite, dar el s-a văzut nevoit să depună serioase eforturi financiare pentru echiparea și întreținerea trupelor de represieune.

Din punct de vedere politic, ***semnificația acestei revoluții burgheze, prima de pe continentul european, este și mai profundă, ea marcând triumful relațiilor capitaliste și începuturile perioadei moderne în istoria universală.*** Apariția **Republicii Provinciilor Unite** (cum s-au numit, la început, actuala **Olanda**), cu stralucitul lor elan economic și cultural, va marca, astfel, **începuturile noii perioade în istoria universală și europeană**, având implicații profunde asupra evoluției relațiilor internaționale.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Țările de Jos erau, din punct de vedere social-economic, regiunea cea mai dezvoltată din Europa. Carol Quintul legiferase, printr-o *Pragmatica Sancțiune*, constituirea lor într-un corp politic unitar, sub suzeranitatea unui singur principe. Administrate de către autohtoni, aceste provincii beneficiaseră de o mare libertate și de o perioadă de pace favorabilă tuturor afacerilor. În pofida impozitelor substanțiale percepute de împarat, prosperitatea lor susținând, în mare măsură, creditul acestuia și i-a permis să-și ramburseze datoriile, în ciuda dobânzilor, care se ridicau între 12 și 50%.

„Țările de Jos” era numit pe atunci teritoriul actualelor state Olanda, Belgia și Luxemburg. El era compus din 17 provincii autonome, care, la sfârșitul secolului al XV-lea, au ajuns sub stăpânirea Casei imperiale de Habsburg, domnitoare în Imperiul Romano-German, iar de la 1516 și în Spania. Sub dominația habsburgică, sau chiar ceva mai înainte, s-au introdus, pe rând, unele instituții politice comune celor 17 provincii. În timpul domniei lui Carol Quintul, Țările de Jos se compuneau din: Artois, Brabant, Flandra, Hainaut, Limburg, Luxemburg, Olanda, Zeelanda, Franche-Comte, Namur, Anvers, Malines, Geldren, Groningen, Overijssel, Frisia și Utrecht. La începutul veacului al XVI-lea, un ambasador venețian estima populația Țărilor de Jos la trei milioane de locuitori, iar un recensământ din 1557 indica o densitate de 40 locuitori/kmp. Harnici și întreprinzători, locuitorii Țărilor de Jos, supranumiți „cărăușii mărilor”, controlau o mare parte din comerțul Spaniei cu propriile ei colonii. Porturile Anvers și Amsterdam, cele mai importante centre financiare din Europa, erau mari antrepozite, iar orasele Gand, Bruges, Louvain și Bruxelles furnizau vestitul postav de Flandra.

Încă din plin Ev mediu, caracteristica acestui teritoriu a fost intensă dezvoltare economică, în toate ramurile, dar mai cu seamă în meserii și comerț. Textilele și dantelăriile din provinciile Flandra și Brabant erau comercializate în toată Europa. Vestite erau șantierele navale din provinciile nordice, iar negustorii din acea zonă erau intermediari ai comerțului european pe toate mărilor din nordul și din vestul continentului. Viața urbană era, în consecință, dezvoltată. Nicaieri în Europa vremii nu se întâlneau atâtea orașe, într-un spațiu atât de restrâns, și nici un număr așa de mare de orășeni și de ocupații specifice lor. Țările de Jos erau, pentru secolul al XVI-lea, ceea ce s-ar numi astăzi o „zonă industrializată” sau „dezvoltată”. Pentru a confirma

aceaste, amintesc doar că, numai între 1551 și 1558, Țările de Jos au contribuit la cheltuielile militare ale Spaniei cu suma enormă de 17 milioane de ducati. În timp de pace, provinciile vărsau în tezaurul spaniol 1,5 milioane de ducati pe an, din care, o mare parte erau folosiți pentru întreținerea trupelor spaniole. Dar, o condiție necesară desfășurării ocupațiilor urbane era libertatea politică și libertatea individuală a celor ce le practicau.

Renunțarea lui Carol Quintul la Țările de Jos în favoarea lui Filip al II-lea, la 15 octombrie 1556, a însemnat transformarea definitivă a acestei moșteniri burgunde în posesiune spaniolă, ajungându-se, astfel, la o situație politico-juridică extrem de delicată, ce reclama o soluționare grabnică și anume: ori noul suveran recunoștea vechiul statut al Țărilor de Jos și, deci, libertățile existente, ori provinciile trebuiau să lupte pentru a-și păstra individualitatea

Spre deosebire de tatăl său, destul de receptiv față de interesele poporului flamand, Filip al II-lea nutrea pentru acesta o profunda antipatie și, din momentul când a dispus de soarta lui, a ținut, cu orice preț, să-l supună unui regim politic și religios similar cu cel din Spania, el neînțelegând niciodată că locuitorii Țărilor de Jos alcătuiau o națiune distinctă și, în bună parte, de o altă confesiune, ce nu putea fi integrată vastului său imperiu. Provinciile cele mai dezvoltate economiceste, mai urbanizate, mai „burgheze” și mai libere ca tradiție a regimului lor intern, au intrat, astfel, sub dominația unei monarhii absolutiste, arhicatolică, intolerantă, aristocratică și cu o economie predominant agrară.

Cum am mai arătat mai sus, întinsele posesiuni coloniale ale acesteia din America erau exploatare irațional, prădalnic, în perspectiva unei îmbogățiri imediate și fără a se constitui, la nivel decizional, o concepție coerentă de politică economică.

Monarhia spaniolă a încercat să-și extindă sistemul de guvernare și asupra Țărilor de Jos. Opoziția netă de structură, de ocupații, de interese dintre locuitorii acestora și regatul Spaniei a dus, inevitabil, la conflict.

Nobilimea autohtonă din Țările de Jos era nemulțumită, pentru că Spania o înlătura de la funcțiile politice din provincii, încredințându-le unor demnitari spanioli. Ea s-a grupat într-o partidă de opoziție moderată, sub conducerea amintitului deja Wilhelm de Orania. Când reprezentanții acestui grup s-au prezentat în audiență oficială la guvernatoarea spaniolă, pentru a-i expune revendicările lor, un nobil din anturajul acesteia a exclamat, cu dispreț: „Ce vor acești calici!?” Jigniți de tratament, ca și de respingerea cererilor lor, membrii opoziției nobiliare au început organizarea unei rezistențe antispaniole, adoptând, în chip ostentativ, spre a sublinia umilința la care fuseseră supuși, porecla de calici (gueux, Geusen).

În 1566, acțiunea lor a fost devansată de o revoltă populară spontană, având un caracter antispaniol și anticatolic. A fost violentă, mai ales, în orașe, unde fierbea nemulțumirea și împotriva impozitelor grele aruncate de spanioli asupra veniturilor provenite din comerț.

Filip al II-lea concepuse un proiect de supunere a respectivelor provincii, prin intermediul unui cler dependent direct de autoritatea sa, suveranitatea urmând să și-o exercite cu ajutorul unor funcționari docili, fără a mai apela la concursul obișnuit al adunărilor reprezentative, respectiv al Statelor Generale. Din punct de vedere politic și militar, proiectul rezerva Țărilor de Jos rolul unei citadele înaintate împotriva Franței și al unei baze de operații, necesară menținerii supremației spaniole în nordul Europei. În practică, politica monarhului spaniol s-a lovit de rezistența îndârjită a poporului flamand. Războiul dus de Carol Quintul și apoi de Filip al II-lea împotriva Franței până la pacea de la Cateau-Cambresis agravase considerabil fiscalitatea și, implicit, mizeria maselor. Acestea vedeau cauza tuturor nenorocirilor sale întruchipată în monarhia spaniolă și, cum catolicismul era sprijinul moral al guvernanților de la Madrid, ca pretutindeni în Europa aceluși timp, nemulțumirea a îmbrăcat și haina religioasă a protestantismului. A fost suficient ca Filip al II-lea să introducă unele legi împotriva „ereziei calvine”, ca protestul să ia forme violente.

Imensa corespondență din timpul Revoluției dintre Filip al II-lea și guvernatorii Țărilor de Jos relevă, cu lux de amănunte, cauzele revoltei provinciilor, scopurile

răsculaților, mobilurile intervenției străine și, mai ales, formele și amploarea măsurilor represive luate de puterea suverană.

Trebuie precizat de la început că, din momentul în care flăcările insurecției antispaniole s-au aprins în Flandra, la 11 august 1566, provinciile Țărilor de Jos s-au împărțit în două grupuri, cu interese contradictorii, în funcție de atitudinea pe care înțelegeau s-o adopte față de puterea suverană și de modul cum trebuia dusă lupta armată. Dacă provinciile din sud – predominant catolice! - s-au pronunțat, deschis, pentru înlăturarea dominației spaniole cu ajutorul armatelor străine, provinciile din nord, după câteva experiențe nefericite, vor prelua pe cont propriu lupta de eliberare, angrenând, în focul rezistenței, toate categoriile sociale. În realitate, cele două grupe alcatuiau două popoare distincte, despărțite de adânci diferențe de temperament, religie și interese, relevate de marea criza politico-religioasă din secolul al XVI-lea.

Cum am arătat mai sus, cauzele imediate ale declanșării revoluției în Țările de Jos au fost: înlăturarea nobilimii autohtone de la conducerea provinciilor, introducerea Inchizitiei și proclamarea legilor exceptionale împotriva ereziei. **Demersurile, repetate, ale opoziției nobiliare, în frunte cu Wilhelm de Orania, amiralul Hoorne și Egmond, pentru ameliorarea situației, n-au avut nici un ecou la Madrid, în ciuda angajamentelor pe care guvernatoarea Țărilor de Jos, Margareta de Parma, a fost nevoită să și le asume în 1564, prin „compromisul de la Breda” (abolirea legilor speciale împotriva ereziei) și prin rezoluția favorabilă pusă pe petiția nobililor, în aprilie 1566 (desființarea Inchizitiei, libertatea cultului calvin, amnistie pentru nobili etc.).**

Politica conciliatoare a Margaretei de Parma a fost, însă, discreditată de voința inflexibilă a suveranului spaniol, care nu înțelegea să renunțe, câtuși de puțin, la planul său inițial. O armată spaniolă, în frunte cu neînduplecatul duce de Alba (Fernando Alvarez de Toledo, duce de Alba – 1507-1582 -, catolic intolerant, trufaș, nepăsător și crud, se remarcase ca un mare general și un excelent diplomat). Învestit cu puteri dictatoriale, el a sosit, în 1567, la Bruxelles, cu misiunea să restabilească ordinea și supunerea absolută a Țărilor de Jos față de voința suveranului) este trimis în Țările de Jos cu misiunea de a lichida, pentru totdeauna, germenii revoluției.

Eroarea lui Filip al II-lea, declanșând o represiune violentă, va avea aceleași consecințe asupra Spaniei, ca și războaiele religioase din Germania pentru Imperiul lui Carol Quintul. Prezența unei armate spaniole în Țările de Jos era, nu numai inoportună, dar, mai ales, o mare greșeală politică, având în vedere că Margareta de Parma reușise să restabilească situația, profitind de excesele calviniștilor. Zelul nemăsurat al ducelui de Alba în înăbușirea revoltei, instituirea tribunalului extraordinar „Consejo de los tumultos” (supranumit și „tribunalul singeros”), arestările și execuțiile masive, introducerea impozitului „alcabala” (pentru burghezia Țărilor de Jos, introducerea impozitului „alcabala” - de 10% pe vânzarea bunurilor mobiliare - a însemnat o lovitură cumplită dată circulației mărfurilor. Opoziția față de acest impozit a fost atât de categorică, încât ducele de Alba a trebuit să ceară lui Filip al II-lea desființarea lui), au reaprins flăcările insurecției și au grăbit cristalizarea scopurilor revoluției. Dorința arzătoare a lui Filip al II-lea de a face din înăbușirea revoluției și stârpirea protestantismului în Țările de Jos triumful reacțiunii catolice în Europa a alarmat serios puterile străine și, în primul rând, Franța și Anglia. Numai luptele dintre hughenotii și catolicii francezi și tulburările din Irlanda și Scoția au oprit intervenția, fațișă, a puterilor amintite.

Cucerirea portului Briel (aprilie 1572) de către calviniștii refugiați în străinătate și transformarea lui în prima bază navală a răsculaților a însemnat începutul fazei hotărâtoare a războiului de eliberare a Țărilor de Jos de sub dominația Spaniei (**război care, treptat, mai ales prin Declarația de la Haga, va deveni prima revoluție social-politică din Europa!**). Concomitent, s-au răscolat mai multe orașe, iar Mons și Valenciennes, și-au deschis porțile trupelor de hughenoți francezi, conduse de Ludovic de Nassau și La Noue.

Intervenția neoficială a trupelor de hughenoți francezi era consecința tratatului defensiv franco-englez, încheiat la Londra, în 29 aprilie 1572. Având o mare influență asupra regelui Carol al IX-lea (1560-1574), Caterina de Medici se opusese mult timp acestei alianțe, nedorind să rupă relațiile cu Spania catolică. Intențiile ei au fost dejucate, însă, de intrarea în Consiliul

Regal (1571) a șefului hughenoților, amiralul Coligny, promotorul unei acțiuni comune franco-engleze în sprijinul Țărilor de Jos. Așa se face că, unul din motivele masacrării hughenoților, în noaptea St. Bartolomeu (24 august 1572), trebuie căutat în dorința Caterinei de Medici de a împiedica un război cu Spania, zădărniciind, astfel, manifestarea solidarității protestante.

Excluderea influenței partidului hughenot și revenirea Franței la o politică catolică s-au resimțit imediat asupra relațiilor franco-engleze și franco-flamande. Deși nobilimea din Țările de Jos a continuat să facă apel la ajutorul principilor străini, calviniștii nu puteau ierta regilor Franței noaptea St. Bartolomeu. Gruparea condusă de Wilhelm de Orania, care s-a impus tot mai mult în dirijarea afacerilor răsculaților, rămâne consecventă în privința ajutorului francez, însă cea mai mare parte a nobilimii și burgheziei s-a pronunțat, hotărât, pentru intervenția Angliei.

Multă vreme, guvernul englez a fost atent să nu compromită Anglia în conflictele religioase și politice de pe continent. Neavând, încă, litigii serioase cu Spania, Anglia a întreținut cu ea relații bune, în ciuda câtorva incidente minore. Raporturile au devenit, brusc, încordate în 1568, când Inchiziția spaniolă a condamnat pe toți marinarii englezi care participaseră, sub conducerea lui John Hawkins, la jefuirea orașului Vera Cruz. Drept represalii, Elisabeta I a pus embargou pe vasele genoveze, care transportau spre Țările de Jos solda trupelor ducelui de Alba și se refugiaseră în apele engleze, ca să scape de urmărirea corsarilor din La Rochelle (sediul rezistenței protestante, în Franța). În afara protestului diplomatic, Spania nu a reacționat în nici un fel, dar pentru Filip al II-lea acesta a fost prilejul ca să conceapă planul fantastic de invadare a Angliei, prin surprindere. La 4 august 1571, el a ordonat ducelui de Alba să pregatească, în secret, un corp expediționar destinat debarcării în Anglia, la momentul oportun. Îndrăzneala acestui proiect l-a uimit până și pe temerarul duce, care nu și-a ascuns îndoiala față de rege în privința rezultatului. Încercând să sporească șansele întreprinderii, Alba a propus suveranului său o acțiune comună hispano-franceză, însă argumentele experimentatului general nu au putut birui resentimentele lui Filip al II-lea față de Franța.

Amestecul lui Filip al II-lea în afacerile interne ale Angliei și complicitatea ambasadorului său, don Guerau de Espes, la complotul ducelui de Norfolk, a determinat diplomația engleză să-și schimbe radical poziția față de Spania și să se apropie, tot mai hotărât, de Franța. Se împlinea, astfel, previziunea ducelui de Alba cu privire la o înțelegere anglo-franceză, dacă nu printr-o alianță matrimonială, cel puțin printr-un tratat politic și comercial (1572).

Noua orientare a politicii franceze, după noaptea St. Bartolomeu, a obligat Anglia să-și revizuiască obiectivele politicii externe, ea singură neputând să înfrunte colosul spaniol. Atâta timp cât balanța forțelor înclina categoric în favoarea lui Filip al II-lea, Elisabeta I era nevoită să menajeze Spania, tratatul de la Bristol (august 1574) restabilind, pentru ultima oară, înainte de 1604, bunele raporturi dintre cele două state.

Renunțarea diplomației engleze și franceze la intervenția în favoarea Țărilor de Jos a survenit chiar în momentul când Revoluția intrase într-o fază decisivă. Încălcând autoritatea guvernatorului general și nesocotind puterea suverană, **Stările Generale din Olanda, întrunite la Dordrecht, au ales, în iulie 1572, ca stathuder (conducător, șef de stat) pe Wilhelm de Orania, fapt ce poate fi interpretat ca o veritabilă declarație de independență a provinciei.**

Negocierile dintre provinciile revoltate și Spania, erau reluate (în ianuarie 1577), după ce, în prealabil, Filip al II-lea numise un alt guvernator general, în persoana lui Don Juan de Austria. Prin abile manevre diplomatice, învingătorul de la Lepanto a reușit să convingă majoritatea provinciilor să accepte împacarea de la Bruxelles (februarie 1577). „**Decretul veșnic**”, sancționat de Filip al II-lea cu acel prilej, se baza pe concesiuni reciproce (**recunoașterea de către Spania a „pacificației de la Gand”, retragerea trupelor spaniole din Țările de Jos, renunțarea provinciilor la trupele de mercenari străini, recunoașterea solemnă a suveranității Spaniei etc.**) și putea fi socotit ca o bază solidă, pentru viitoarele tratative, în vederea normalizării relațiilor dintre beligeranți.

Pentru suveranul spaniol „împăcarea” era sortită să rămână în limitele unei manevre diplomatice, până când Spania putea să dea lovitură de grație provinciilor răscolite. Singurul care a bănuțit - mai precis, a cunoscut (dat fiind faptul că o mare parte a corespondenței

diplomatice dintre Filip al II-lea și Don Juan de Austria a fost interceptată de Henric de Navarra și pusă la dispoziția lui Wilhelm de Orania) - gândurile ascunse ale spaniolilor au fost, astfel, cunoscute, iar dezvoltarea lor în fața Statelor Generale ar fi însemnat mobilizarea tuturor forțelor pentru bătălia decisivă.

Filip al II-lea și-a dezvăluit adevăratele intenții, atunci când a ordonat armatei din Italia, comandată de ducele de Parma, Alessandro Farnese (strălucit militar și abil diplomat, fiul Margaretei de Parma a profitat de opoziția dintre olandezi - de religie protestantă - valoni și flamanzi - atașați catolicismului -, pentru a distruge uniunea provinciilor, proclamată la Gand și a institui autoritatea regelui Spaniei) să invadeze Țările de Jos. La 31 ianuarie 1578, Farnese a sfârșit, dintr-o singură lovitură, la Gembloux, forțele Stărilor Generale și unitatea provinciilor proclamată la Gand. Ultima speranță era intervenția Angliei sau a Franței, însă ambele puteri încercau să evite amestecul fățiș în afacerile Țărilor de Jos. **La 26 iulie 1581**, după succese și insuccese atât militare cât și diplomatice, **Stările Generale ale Uniunii de la Utrecht** au proclamat – prin **Declarația de la Haga**, document cu o valoare simbolică deosebită, ce o voi sublinia mai jos (preluând, desigur, și din istoriografia specială, care valorizează corespunzător documentul respectiv)! - decăderea lui Filip al II-lea din drepturile sale de suveran al provinciilor din nord, ceea ce echiva cu o nouă declarație a independenței. Concomitent, arhiducele Matei - acuzat că avea legături cu Guvernul spaniol - a fost îndepărtat definitiv din provincii. Astfel, în sistemul statelor europene și-a făcut apariția **Republica Provinciilor Unite**, cum s-a intitulat noul stat, îndeobște cunoscut sub numele de Olanda.

Declarația de la Haga a fost – după cum s-a subliniat, deja, în istoriografie - **un act politic cu semnificații deosebite, în evoluția gândirii politice. În plină dezvoltare a doctrinei și practicii monarhiei absolute, pentru întâia dată în istorie** (cf. aprecierii lui Camil Mureșanu), **un stat înlăturat, din proprie voință, pe suveran, motivând gestul prin dreptul poporului de a depune pe un conducător tiran.** În acest sens, cu peste 200 de ani înainte de fi „sanctificat” prin cunoscuta *Declarație a drepturilor omului și cetățeanului* a Revoluției franceze (vezi mai jos), se afirma dreptul natural al supușilor de a se opune opresiunii și de a înlătura pe conducătorul opresor: *„După cum toată lumea știe - spuneau autorii documentului justificativ - principele unei țări a fost statornicit de Dumnezeu spre a-i apăra și ocroti pe supuși ... precum datorია păstorului este de a-și ocroti oile sale. Iar supușii - continua documentul - n-au fost creați de Dumnezeu de dragul principelui, pentru a-i asculta poruncile ... și a-l sluji ca niște sclavi, ci, dimpotrivă, principele a fost statornicit de dragul supușilor (căci, fără ei, n-ar putea fi principe), pentru a-i guverna potrivit cu legea și cu înțelepciunea ...și dacă nu face așa, ci ... încearcă să-i oprime și să-i chinuiască, lipsindu-i de vechile lor libertăți, privilegiu și obiceiuri, supunându-i poruncilor, și folosindu-i ca pe niște sclavi, atunci el nu mai trebuie privit ca principe, ci ca un tiran. Drept aceea, supușii lui, ... nu mai sunt obligați să-l recunoască de principe și, fără a cădea în greșală (mai ales, când hotărârea e luată de Adunarea Stărilor țării, cum arată autorul citat), el poate fi depus, iar în locul său ales un altul ...”.*

În gândirea europeană, documentul de mai sus face trecerea de la doctrina politică, întemeiată pe preceptele religioase, la aceea a drepturilor naturale. Acest caracter de „tranziție” este pus în evidență și de înseși rezultatele Revoluției din Țările de Jos. Ea a fost, deopotrivă, un război de independență, care a creat un stat nou, Republica Provinciilor Unite, (sau Olanda). N-a modificat însă structura societății și relațiile de proprietate, și n-a făcut decât să confirme rolul vechilor instituții politice ale provinciilor, cu atribuțiile lărgite, dobândite „ipso facto” prin statutul de independență, în locul celui anterior, de autonomie locală. Ea a consolidat, de asemenea, vechile libertăți, printre care libera inițiativă economică, datorită căreia Olanda va deveni, în secolul al XVII-lea, cea mai mare putere comercială și maritimă a lumii, „prima națiune capitalistă” - cum i s-a spus. A instaurat libertatea religioasă și, în general, o mai largă libertate a conștiinței și a cuvântului, care au făcut din Olanda, în secolul al XVII-lea, țara cu o bogată producție

intelectuală. Ea a fost frecventată sau aleasă ca loc de azil de gânditori și literați cu idei avansate, „nonconformiste”, față cu regimurile monarhice absolutiste și cu intoleranța religioasă.

Dar, până atunci, Revoluția din Țările de Jos trebuia să înfrângă, încă, multiplele adversități.

Provinciile nordice au acționat într-o conjunctură diplomatică favorabilă, după ce, în prealabil, se asiguraseră de sprijinul financiar și diplomatic al Angliei și de concursul Franței.

Tendențele acaparatoare ale Franței, asasinarea lui Wilhelm de Orania (la 10 iulie 1584, ceea ce a provocat ruperea relațiilor comerciale dintre Provinciile Unite și Spania și izbucnirea unei crize economice fără precedent). Profitând de conjunctură, Filip al II-lea a pus în aplicare un plan mai vechi, prin care spera să ruineze Provinciile Unite, ordonând confiscarea tuturor navelor olandeze din porturile spaniole; Provinciile Unite au replicat în același mod, lăsând, în plus, mână liberă corsarilor lor să coopereze cu cei englezi, împotriva vaselor spaniole. Pentru moment, actul lui Filip al II-lea a lovit crunt Olanda, care a pierdut, dintr-o dată, lâna spaniolă, atât de necesară nenumăratelor sale manufacturi și întreg comerțul Spaniei cu coloniile sale, însă, pe lângă marile prejudicii, ea a avut și de câștigat, fiind obligată să caute noi debusee. Astfel se explica prezența activă a olandezilor în Mediterana și Baltică, la sfârșitul secolului al XVI-lea, crearea, în 1584, pe țărmul Marii Albe, la Arhanghelsk, a unui comptuar pentru comerțul cu Rusia și fondarea Companiilor Indiilor de Est și de Vest, în 1602 și, respectiv, 1609; activitatea acestor companii și a celor similare din Anglia a pus repede capăt monopolului iberic, dar, mai ales, ocuparea de către Farnese a Anversului și a tuturor pozițiilor controlate de revoluționari în sudul Țărilor de Jos, a pus capăt ezitărilor Elisabetei. Tratatul de alianță cu Provinciile Unite este semnat, la 20 august 1585, iar un corp expeditionar de 6 000 de soldați, în frunte cu contele de Leicester, debarca în Olanda (Intervenția militară a Angliei în Țările de Jos a reprezentat o decizie îndrăznească a Elisabetei, întrucât exista posibilitatea unei alianțe franco-spaniole, pentru întronarea Mariei Stuart; marele avantaj al Angliei a fost războiul religios din Franța și posibila succesiune a unui rege protestant, după moartea lui Henric al III-lea). Însă, împotriva dorinței Elisabetei, Statele Generale l-au proclamat pe Leicester guvernator general, dar incompetența și incapacitatea acestuia de a stăpâni situația a determinat ca intervenția Angliei să fie sortită eșecului. Olandezii au înțeles, în sfârșit, că trebuiau să renunțe, pentru totdeauna, la patronajul unui suveran străin și să pretindă suveranitatea pentru propriile lor State Generale.

Amestecul Angliei în Revoluția Țărilor de Jos a ascuțit și mai mult antagonismul anglo-spaniol, care nu era numai de natura politico-religioasă, ci și economică. În timpul Elisabetei, expansiunea comercială a Angliei luase un mare avânt, în detrimentul puterii spaniole; pe lângă măsurile oficiale de construire a unei importante flote, care să elimine concurența Spaniei, regina sprijinea - în ascuns - expedițiile corsarilor englezi împotriva „flotelor de argint” spaniole. Adeseori ea a investit capitaluri serioase în acest tip de întreprinderi, prin care trebuie să mai înțelegem și comerțul cu negrii de pe coastele Guineei.

Anexarea Portugaliei la Regatul spaniol (în 1581, în condițiile pe care le-am arătat mai sus), urmată imediat de ocuparea Azorelor (1582-1583), va pune, însă, succesele Angliei sub semnul întrebării. Stăpâni pe două poziții strategice de maximă importanță, spaniolii au putut să lupte cu succes în Atlantic, împotriva corsarilor și piraților englezi. Mai mult, ca răspuns la expediția contelui de Leicester, Filip al II-lea a instituit, în mai 1585, emabargo asupra tuturor navelor engleze aflate în porturile spaniole și portugheze, sporind, concomitent, și ajutorul dat catolicilor englezi și Mariei Stuart (După cum se știe, în timpul domniei sale în Scoția, între anii 1561 și 1568, Maria Stuart a încercat să înăbușe Reforma și să consolideze autoritatea regală pe o bază catolică, ceea ce a provocat revolta nobilimii; înfrântă la Langside - 13 mai 1568 -, ea s-a refugiat în Anglia, sub protecția reginei Elisabeta. Intrigile pentru detronarea acesteia, relațiile cu ducele de Guise și cu complotul lui Francis Throckmorton -1583 -, dar mai ales scrisorile trimise ambasadorului Mendoza, prin care își ceda toate drepturile lui Filip al II-lea - scrisori interceptate de Walsingham - o vor duce, în cele din urmă, pe Maria Stuart la eșafod).

Actele represive ale lui Filip al II-lea, dar mai ales politica sa catolică și amestecul în treburile interne ale Regatului englez, au incitat națiunea engleză și i-au accentuat orientarea spre protestantism. Spania găsisese în Irlanda și Scoția puncte de sprijin prețioase pentru propaganda catolică împotriva Elisabetei, prin intermediul cărora Filip al II-lea a creat serioase dificultăți suveranului englez. Cedând presiunilor spaniole, papa Pius al V-lea a excomunicat-o pe regină, însă Parlamentul englez a votat o severă legislație anticatolică, care considera trădare orice act ce recunoștea autoritatea pontificală.

Moartea moștenitorului lui Henric al III-lea, ducele d'Anjou, survenită la 10 iulie 1584, antrena deschiderea sigură a succesiunii la tronul Franței, după stingerea ultimului Valois, urmaș prezumtiv fiind conducatorul „Uniunii protestante”, Henric de Navarra. În fața acestei situații, lui Filip al II-lea nu-i mai rămânea decât să-l sprijine, fără rezerve, pe ducele de Guise, așa ajungându-se la tratatul secret de alianță dintre Spania și Liga Catolică, semnat la 2 ianuarie 1585, la Joinville. Bazându-se pe ajutorul Spaniei, partidul catolic l-a obligat pe regele Henric al III-lea să adere la Ligă, iar prin tratatul de la Nemours (7 iulie 1585), să-i cedeze o parte din putere. Vremelnic, „Sfânta Ligă Catolică” va fi un stat în stat, impunând regelui conducătorii, programul și armatele sale. La 18 iulie 1585, un edict regal interzicea exercitarea cultului reformat în tot regatul, urmarea fiind dezlănțuirea unui nou război civil între hughenoti și catolici.

Dacă tratatul de la Joinville i-a permis lui Filip al II-lea să intervină direct în afacerile Franței, în Anglia amestecul său se va limita, doar, la intrigile (eșuate) în jurul Mariei Stuart, de-abia decapitarea acesteia, la 8 februarie 1587, servindu-i drept pretext pentru vechiul proiect de invazie a insulelor britanice.

La 20 mai 1588, Invincibila Armada (130 de vase, din care 64 de linie, cu 8 000 de marinari și 19 000 soldați) a părăsit Lisabona, aventurându-se într-o expediție plină de riscuri. Slăbită de furtună, urmărită de pirați și corsari și înfrântă de flota engleză, cea mai mare escadră din secolul al XVI-lea a revenit după trei luni în patrie total lipsită de glorie, dezastrul Invincibilei Armade însemnând prăbușirea proiectelor lui Filip al II-lea și începutul declinului supremației spaniole.

Politica Spaniei a eșuat pe toate fronturile. Cu toate că războiul din Țările de Jos a continuat și după moartea lui Alessandro Farnese (1592), armata Provinciilor Unite, bine organizată de Mauriciu de Nassau, va recuceri treptat toate regiunile și orașele ocupate de ducele de Parma. Stările Generate au știut să profite de pe urma războiului franco-spaniol (1595-1598), care a divizat forțele lui Filip al II-lea, pentru a prelua inițiativa operațiunilor militare.

În 1598 Filip al II-lea s-a resemnat, provizoriu, cu pierderea părții de nord a Țărilor de Jos, și, pentru o mai bună asigurare a pozițiilor din sud, a cedat provinciile meridionale fiicei sale Isabella, căsătorită cu arhiducele Albert de Austria; această renunțare, deși apărea ca o posibilitate de autonomie, a fost vehement contestată, atât de olandezi, cât și de spanioli (în scurtă vreme, regele spaniol va și muri).

Victoria flotei olandeze la Gibraltar (1607) și necesitatea presantă de pace a obligat, în cele din urmă, Spania să încheie cu Provinciile Unite un armistitiu pe 12 ani (9 aprilie 1609) și să le recunoască independența. Totodată, Spania a recunoscut olandezilor liberul acces la toate marile. Cele două state își garantau reciproc libertatea comerțului, cu rezerva ca, în coloniile iberice olandezii să nu efectueze nici un trafic fără încuviințare.

Armistițiul, încheiat la 43 de ani de la izbucnirea revoltei, care a devenit revoluție, însemna, deci, recunoașterea „de facto” a independenței Provinciilor Unite (Olandei). Recunoașterea de drept a acestui statut se va realiza prin **Tratatele de pace din Westphalia**, din anul 1648, care puneau capăt îndelungatului conflict internațional numit „războiul de treizeci de ani” (1618-1648).

2. Revoluția din Anglia (Marea Britanie) și reformele constituționale

(Instituirea monarhiei constituționale ca formă politică a statului modern;
Anglia - mare putere a lumii)

A doua revoluție modernă, în ordine cronologică (sau chiar prima, în opinia unei bune părți a istoriografiei de specialitate), s-a desfășurat în Anglia, între 1640 și 1660.

Avântul economic și tehnic, creșterea producției și schimbului, intensificarea circulației banești, destrămarea structurilor societății feudale, au făcut să apară într-o serie de zone ale Europei Apusene relații capitaliste (Țările de Jos, unele state italiene, Anglia). Uni istorici (vezi *Bibliografia*) apreciază că doar Revoluția din Anglia a fost prima revoluție burgheză de anvergură europeană, care a exercitat o influență puternică pe plan mondial, în sensul subminării regimurilor feudale, Revoluția franceză fiind aceea care a dus la victoria deplină a capitalismului, în majoritatea statelor de pe continent.

Revoluțiile începute la 1642 și, respectiv, 1789, nu au constituit doar o „revoluție engleză” și una „franceză”; ele au fost revoluții europene cu influențe universale. Ele nu au constituit doar victoria unei anumite categorii a societății asupra vechii predominanțe politice, ci au marcat trecerea definitivă la pasajul modern în dezvoltarea societății europene. În aceste revoluții burghezia a ieșit biruitoare, dar victoria burgheziei a însemnat atunci victoria capitalismului, victoria proprietății burgheze asupra celei feudale, a națiunii asupra provincialismului, a concurenței asupra sistemului breslelor, a principiilor dreptului modern asupra privilegiilor medievale.

Și în Anglia, datorită poziției sale insulare, s-a dezvoltat comerțul maritim, ceea ce a determinat modificări în structura socială: întărirea orășenimii, formarea în interiorul nobilimii a unei păтури cu interese lucrative, comercial-capitaliste; abolirea relativ timpurie a dependenței personale (șerbiei) țărănești, ascensiunea unei păтури de țărani liberi, proprietari, iar la polul opus al societății rurale - creșterea numărului țăranilor fără pamânt, simpli lucratori agricoli.

„Apărați față de vecinii lor continentali de apa mării și eliberați, mulțumită ei, de orice temeri care au paralizat în Franța atâția oameni de stat, ei (englezii-n.ns.) au putut, fără a întâmpina mari primejdii, să-și organizeze pe îndelete instituții originale”, s-a afirmat și se afirmă ca un loc comun în istoriografie.

Politica monarhiei absolutiste, sub dinastia Tudorilor (1485-1603), corespundea într-o măsură destul de largă intereselor nobilimii noi și a burgheziei. Proprietarii și arendașii de ferme foloseau, alături de noua nobilime, munca lucrătorilor agricoli salariați, încât, la sfârșitul secolului al XVI-lea, Anglia poseda deja o clasă de fermieri capitaliști bogați pentru condițiile de atunci. Dacă regii Franței, Spaniei și Austriei și-au găsit aliați în biserica de la Roma, pentru a crea monarhii absolute, regii Angliei și-au aliat Biserica proprie, Parlamentul și burghezia spre a bara pretențiile de universalitate ale Bisericii catolice.

Tradiția revoluționară inaugurată de Wyclif, influența lui Erasmus și a umaniștilor englezi în a critica abuzurile bisericii au creat un climat favorabil rupturii. Prilejul s-a ivit când Henric al VIII-lea (1509-1547), după 18 ani de viață conjugală, a fost cuprins de scrupule că se căsătorise cu văduva fratelui său, Ecaterina de Aragon, mătușa împăratului Carol Quintul. Deoarece papa nu i-a aprobat anularea căsătoriei, Parlamentul votează „*Actul de supremație*” (1534), proclamând pe rege protector și șef suprem al Bisericii care devine anglicană. Au fost desființate ordinele călugărești, secularizate averile acestora, circa 1000 de mănăstiri închise, iar bunurile acestora împărțite protejaților regelui.

O caracteristică specifică în evoluția feudalismului englez a fost pătrunderea timpurie a raporturilor capitaliste în agricultură. Din punct de vedere juridic, majoritatea țăranilor erau liberi, dar dependenți de obligația posesiunii lotului

Sintetizând detaliile cuprinse în istoriografia specială, situația se prezenta astfel:

a. copyholderi - deținători ai lotului pe temeiul unei copii din registrul manorial (document de evidență a țăranilor ce dețineau un lot dintr-o moșie – *manor* – cu importante obligații față de proprietar);

b. freeholderi - deținători liberi (obligațiile față de marii proprietari erau mai ușoare);

c. cotteri - țărani fără lot, cel mult posedau o casuță și eventual grădină (cottage - casa de la țară, colibă);

d. yeomenii - partea înstărită a freeholderilor, țăranii liberi, superiori foștilor vilani (ar corespunde la noi răzeșilor sau moșnenilor); au cel puțin 40 de șilingi venit, dar nu ating 20 livre, ca să facă din ei gentelmenii. Filosoful și omul de litere englez Francis Bacon (1561-1626) îi definea ca o clasă intermediară între gentelmenii și țăranii. Mai târziu, de altfel, Cromwell pe aceștia își va baza puterea. Lor nu le era frica nici să muncească cu brațele și nici să lupte. În parte, și Tudorii și-au sprijinit pe ei edificiul statal, dar mai ales pe *gentry* și pe comercianți. *Gentry* constituia totalitatea gentelmenilor care trăiau la țară. El cuprindea și pe descendentul cavalerului, cât și pe comerciantul bogat, ca și pe avocatul celebru care, cumpărându-și o bucată de pământ, devenea și proprietar funciar. Această clasă avea ca limită inferioară un cens funciar de 20 livre venit, care odinioara dădea dreptul la titlu de cavaler, iar din secolul al XIV-lea să devină judecător de pace.

Marea proprietate agrară - manor - aflată în posesiunea nobilimii, a bisericii și a coroanei regale este tot mai subminată de relațiile capitaliste. Noua nobilime a profitat îndeosebi de secularizarea și scoaterea la licitație a averilor ecleziastice, cât și de declinul vechii nobilimi, obținând noi terenuri în condiții avantajoase.

Deși încep să se cultive culturi noi: sfecla, trifoi, hamei, cartof etc. creșterea cererii de lână pe piața internă, cât și pe cea externă, duce, pe de-o parte, la exproprierea forțată a țăranilor de pe pământurile pe care le lucrau, cât și la creșterea suprafețelor de pășunat. Structura socială a Angliei cunoaște schimbări deosebit de importante. Noua nobilime se completează în permanență cu elemente provenite din alte stări (arendași, negustori, orașeni, țăranii înstăriți), iar o parte din vlăstarele aristocratice fac drumul invers ajungând în alte stări. În târguri și sate - unde se practica atât agricultura cât și industria-, o parte din locuitori erau meșteșugari calificați. Ucenicia -consemnează G.M. Trevelyan –„era cheia vieții naționale”.

Prin *Statutul meseriașilor* - aprobat și intrat în vigoare pe timpul Elisabetei I, nimeni nu-și putea deschide prăvălie, ca meșter, sau intra ca lucrător, până nu făcea 7 ani de ucenicie. Astfel, tineretul țării căpăta educația tehnică și disciplina socială - care compensau lipsa sistemului de educație școlară pe scara națională. Deosebirea dintre meșter și lucrător era de rang, nu de clasă și erau frecvente cazurile când ucenicul londonez se mândrea ca este mai nobil decât patronul.

Iar în privința instrucțiunii, fiii micilor nobili de țară formau un element important nu numai în școli, dar și în universități. Aristocrația considera că din moment ce secretarii lor terminaseră Oxford-ul sau Cambridge-ul, ei își pot limita cultura la ceea ce învățasera în copilărie cu percepatori particulari la castel și la întrecerile de la turniruri.

În sfârșit, societatea engleză pe timpul Tudorilor - și mai ales pe timpul Elisabetei (1558-1603) - era întreprinzătoare, iar flota comercială engleză, cât și corsarii puteau fi vazuți tot mai des navigând pe mări și oceane. Politica Tudorilor corespundea, în largă măsură, intereselor noii nobilimi și burgheziei.

Însă lucrurile se schimbă, prin urcarea pe tron - după moartea Elisabetei (1603) - a regelui Iacob al VI-lea al Scoției, sub numele de Iacob I (1603-1625). Cult, amabil, nerăz bunător, era cu totul ignorant în privința cunoașterii Angliei. Iacob al VI-lea era fiul Mariei Stuart (vezi mai sus), dar principiul „*Rex est Lex*”, cu care guvernase Scoția, era cu totul incompatibil la Londra și însemna o ofensă la adresa Camerei Comunelor. Iacob I era un rege pacifist și îi displăceau oamenii de arme. De altfel, îi lipseau și banii ca să se înarmeze; dar nici Parlamentul nu era dispus să-l sprijine. În 1603, regele a adus Angliei un frumos dar, care îi aparținea: unirea cu Scoția. Însă acestui scoțian, care își putea permite la Edinburg să ia hotărâri de unul singur, în Palatul Whitehall i se opunea rezistență - mai întâi voalată, apoi mai fațișă.

Burghezia și noua nobilime ajunsesera atât de puternice sub aspect financiar, încât nu mai aveau nevoie de protecția unui regim absolutist. Deși a convocat Parlamentul în 1604, regele mărturisea că nu-i putea suferi, pentru că nu-i vota dreptul de a percepe noi impozite.

Iacob I a neglijat complet flota, în timp ce micuța Olandă strângea averi fabuloase din cărăușie, Portugalia avea o colonie numai în America de Sud, care își depășea metropola de circa 90 de ori (Brazilia), iar Spania și Franța o amenințau și pe cale navală. Pirații arabi din zona Magreb-ului (Alger, Maroc, Tunis) au avut îndrăzneala să facă raiduri în zona Canalului Mânecii, englezii fiind eliminați de olandezi și din comerțul cu Rusia, prin Marea Albă.

În 1618 a izbucnit războiul de 30 de ani (1618-1648), în care s-au confruntat majoritatea statelor europene, iar Anglia, practic, a fost o simplă spectatoare.

În ciuda liniei Casei Regale, oameni dârzi deschideau colonizării engleze America de Nord, Compania Engleză a Indiilor Orientale își înarma corăbiile pentru luptă, iar prin diplomatie, la Curtea feudalilor localnici indieni era înlăturat monopolul otoman; totodată creșteau și acțiunile în Orientul Apropiat. **În 1607 a fost întemeiată Virginia (Jamestown), prima așezare permanentă engleză din America de Nord - zona unde, în decurs de un secol, vor fi organizate cele 13 colonii** (vezi mai sus).

Pe plan intern, ambițiosul Buckingham, devenit confident al regelui, avea practic puterea în mână; totuși, ultimul Parlament (al 4-lea) al lui Iacob I l-a trimis în fața justiției pe ministrul de finanțe Middlesex care, de asemenea, era un intim al suveranului.

În locul regelui, decedat, în 1625, a urcat pe tron fiul acestuia, în vârstă de 25 ani, Carol I (1625-1649), care părea serios, distins, curajos și înclinat spre științe și arte frumoase. În practică, manifesta curajul și încăpățânarea timizilor, dorind să conducă autocrat. Până în 1629, a dizolvat patru parlamente, care i-au opus rezistența în vederea perceperii unor noi impozite, iar în perioada 1629-1640 a condus fără Parlament, îndeplătând astfel orice control constituțional asupra faptelor sale.

Buckingham, favoritul său atotputemic, inițiasă o serie de acțiuni războinice pripite și nereușite împotriva Spaniei și în sprijinul hughenotilor de la Rochelle. În 1628, Buckingham este ucis de un fanatic puritan, locotenentul Felton, spre satisfacția opiniei publice engleze.

În perioada 1629-1640, regele va exercita puterea sprijinindu-se pe două personaje care au jucat un rol nefast: arhiepiscopul Laud și Thomas Wentworth (ulterior, conte de Strafford, executat în 1641).

Regalitatea a căutat să înlătore mișcările protestatare, persecutând pe puritani, dizolvând, în repetate rânduri, Parlamentul și arestând căpetenii ale opoziției.

Profitând de dificultățile regelui Carol I Stuart în politica externă, în anul 1628 (7 iunie) Parlamentul, făcând uz de prerogativele sale fiscale, a refuzat să aprobe noi impozite, până când regele nu avea să semneze actul intitulat **The Petition of Right („Petiția Dreptului”)**, prin care el se angaja, din nou, să respecte libertatea individuală și drepturile Parlamentului.

Regele a semnat actul, dar, după scurtă vreme, a dizolvat Parlamentul, cu intenția de a nu-l mai reconvoaca și a aduce astfel Anglia la un regim absolutist total.

Înainte de a primi ordinul de dizolvare, Parlamentul a mai avut răgazul de a vota o lege care prevedea că toți aceia care vor institui - sau vor consimți să plătească - un impozit neaprobat de Parlament, se vor face vinovați de crimă împotriva libertăților și drepturilor poporului englez (martie 1629).

Cu tot acest boicot fiscal, regele a căutat să guverneze fără Parlament. Dar, după 11 ani, în 1640, confruntat - din propria sa vină - cu un conflict armat cu Scoția, a ajuns într-o situație financiară (și militară) atât de grea, încât s-a văzut silit să convoace iarăși Parlamentul și să încerce un compromis cu opoziția.

Aceasta, având majoritatea în Parlament și conștientă de poziția avantajoasă în care o plasau erorile și greutățile regelui, s-a arătat intransigentă. Drept condiție prealabilă a colaborării, ea a cerut condamnarea la moarte a miniștrilor care dăduseră regelui concursul lor în timpul celor 11 ani de guvernare fără Parlament. A impus, apoi, regelui să semneze o serie de

legi care, în ansamblu, îi limitau drastic puterea și instituiău **supremația politică a Parlamentului în stat**.

Regele nu s-a putut resemna cu diminuarea prerogativelor sale. În ianuarie 1642, după o încercare nereușită de-a aresta căpeteniile opoziției, a rupt relațiile cu Parlamentul și a plecat din Londra în centrul Angliei, de unde, printr-un manifest, a chemat poporul – fără ca acesta să i se alăture - la luptă împotriva „rebeliunii” Parlamentului. ***Astfel, în Anglia a izbucnit războiul civil (și revoluția burgheză).***

Taberele care s-au înfruntat erau compuse, de partea regelui, din marea nobilime, clerul anglican și unele grupuri ale burgheziei, iar de partea Parlamentului din nobilimea provincială, cea mai mare parte a burgheziei și țărani liberi.

Burghezia, nobilimea provincială cu ocupații și interese burgheze, și țărani liberi au constituit, treptat, un bloc social care a ajuns să formuleze revendicari politice comune: ***limitarea absolutismului regal, lărgirea drepturilor parlamentului, a libertăților economice, civile, politice și de conștiință, un sistem fiscal concordant cu interesele și posibilitățile tuturor păturilor sociale și profesionale***. Absolutismul regal, chiar practicând consultarea periodică a Parlamentului, devenise un cadru strâmt, incomod, nu mai corespundea cu noul raport al forțelor sociale din Anglia.

Un semnal al maturizării acestor tensiuni l-a constituit pătrunderea în țară a calvinismului, nuanța radicală a Reformei religioase, subminând dominația spirituală a anglicanismului și, implicit, a șefului acestei confesiuni - regele. Calvinistii din Anglia au fost numiți „puritani”, din cauza programului lor de purificare a Bisericii anglicane de elementele păstrate din catolicism. Ei au jucat în evenimentele care au zguduit țara, la mijlocul secolului al XVII-lea, un rol așa de preeminent, pe plan ideologic, politic și militar, încât mulți istorici britanici numesc aceste evenimente „***revoluția puritană***”.

John Knox, un discipol al lui Calvin, a asigurat triumful acestei confesiuni (variantea presbiteriană) în secolul al XVI-lea, în Scoția. Liturghia catolică a fost desființată, sărbătorile - în afară de duminici - suprimate, averile bisericesti confiscate. Biserica a fost organizată după modelul celei din Geneva, organizându-și școli în fiecare parohie și comunitatea răspunzând de purtarea credincioșilor.

Arhiepiscopul englez Williams Laud, dorind să aducă cele două biserici la același numitor, a elaborat o *Carte de rugăciuni comune (Common Prayer Book)*, spre a unifica ritul. Scoțienii, văzând în această o știrbire a autonomiei s-au ridicat la luptă, iscăbind „***Convenant national***”, care urmărea păstrarea și apărarea bisericii presbiteriene. ***Practic, revolta scoțiană (1638-1640) a fost începutul Revoluției britanice, pentru că, până la înfruntarea cu arma în mână a scoțienilor, englezii nu aveau potențial militar să-i opună regelui.***

Carol I, înfrânt în 1639, a fost nevoit să semneze pacea cu scoțienii la Berwick, recunoscându-le drepturile în materie politică și religioasă. Dar ambițiosul Stuart vedea în pacea încheiată numai un răgaz, pentru înarmarea și întreținerea unei armate, însă, avea nevoie de bani. Iar ca să procure bani, era necesar de data aceasta să cedeze în fața englezilor și să convoce Parlamentul. Și astfel, după 11 ani de abuzuri regale, se întrunea Parlamentul, în aprilie 1640.

Nobilii, pătrunși de lealism față de rege, iar burghezia obsedată de a restabili legalitatea, voia doar să exploateze impasul în care se afla Carol I, în urma înfrângerilor suferite din partea Scoției. Întrunit la 13 aprilie 1640 și dominat de opoziția condusă de John Pym (politician înzestrat, acesta avea o bogată experiență parlamentară; în 1640 avea 56 de ani și participase și la parlamentele anterioare; de loc era din Somerset și se trăgea dintr-o familie de nobili rurali, studiasse la Oxford). Parlamentul nu avea de gând să-i acorde noi subsidii în vederea continuării războiului cu Scoția. ***După trei săptămâni, regele a dizolvat Parlamentul (intrat în istorie sub denumirea de „cel scurt”).*** Între timp, a fost înfrânt din nou de scoțieni, la Newburn (ostilitățile se reluaseră) și, în fața refuzului Spaniei de a-i acorda subsidii, a fost nevoit să convoace un nou Parlament, ***intrat în istorie drept „cel lung” (1640-1653).***

Acest Parlament va juca un rol excepțional în desfășurarea Revoluției, fiind sufletul și centrul organizatoric al tuturor forțelor care luptau împotriva absolutismului regal. A fost o adevărată cotitură în istoria politica a Angliei, iar marele aliat i-a fost populația Londrei, unul din marile și activele orașe ale lumii. **Camera Comunelor a acestui Parlament va conduce Revoluția burgheză, va răsturna și va executa pe rege și va schimba forma de guvernământ a Angliei.**

Pym acuza de înaltă trădare pe favoritul regelui, „Thomas, conte de Strafford, lord-locotenent al Irlandei” Atât el cât și arhiepiscopul Laud au fost întemnițați în Turnul Londrei. Strafford, „contele negru” - cum fusese denumit de irlandezi - a fost judecat în Sala mare a palatului Westminster. Întreaga țară a urmarit dezbaterile. Opoziția a cunoscut atunci vigoarea insolentă a acestui politician, care, prin intrigile sale, ar fi putut restaura puterea despotică a Coroanei, încât a cerut pedeapsa capitală. Curtea regală era ca asediată, cerând lui Carol I executarea lui Strafford. La 12 mai 1641, în fața unei multimi de circa 200.000 oameni, capul lui Strafford cădea retezat. În aceeași zi, regele a mai semnat un act, **potrivit căruia Parlamentul nu putea fi dizolvat decât prin propriul său consimțământ.**

Prin actele normative adoptate, **Parlamentul „cel lung”** a contribuit, în mod hotărât, la consolidarea noului regim constituțional. Printre altele, Parlamentul hotărâ: **dizolvarea armatei regale; desființarea drepturilor Casei regale de a cumpăra prima, la prețuri preferențiale; abrogarea legii asupra pădurilor, prin care regele și familia sa erau proprietarii suprafețelor împădurite - lege datând din epoca cuceririi normande; desființarea Camerei Înstelate și a Curții Înaltei Comisiuni.**

Masele Londrei, care stăteau în spatele Parlamentului, l-au obligat pe rege să nu reacționeze.

Carol I a intenționat, prin soția sa, fiica regelui Ludovic al XIII-lea, să solicite sprijinul Franței, concomitent încercând și o conspirație cu aristocrația regalistă din Scoția și o insurecție în Irlanda.

Irlanda (vezi mai jos!), cucerită de englezi la sfârșitul secolului al XII-lea și supusă unei crunte exploatare (Strafford a fost unul dintre guvernatorii cei mai cruzi), se ridica, în octombrie 1641, la luptă - instigată și de papalitate, de Spania și de Franța, împotriva Parlamentului puritan.

Gruparea lui Pym elaborează actul **„Mustrarea cea Mare” (adoptat de Parlament după o ședință care a durat 14 ore, cu 159 voturi pentru și 148 contra), care conținea 204 articole și constituia programul politic al burgheziei și al noii nobilimi.** De fapt, era un rechizitoriu la adresa tuturor abuzurilor savârșite de rege în perioada 1625-1641. La sfârșitul lunii noiembrie 1641, regelui îi este înmănată „Mustrarea cea Mare” (sosise cu câteva zile înainte din Scoția), dar acesta a refuzat să o sancționeze, încurajat de cele 148 de voturi ale moderaților și regaliștilor din Parlament.

În timp ce în Camera Comunelor se citea o declarație pacifistă a regelui (3 ianuarie 1642), garda regală lua măsuri speciale, îndreptând tunurile asupra Londrei, iar în Camera Lorzilor era lansată acuzația de înaltă trădare împotriva lordului Kimbolton și a deputaților Pym, Hampden, Haseirig, Strode și Holies.

Încercarea regelui de a-i aresta pe cei cinci fruntași ai opoziției eșuând, el va părăsi Londra, la 10 ianuarie 1642, pentru a găsi sprijinul necesar în mijlocul nobilimii din provincie și stabilindu-și cartierul general la Oxford.

Războiul civil nu însemna prabușirea unei societăți uzate, ci o disputa în jurul unor idealuri politice și religioase, unde Parlamentul prezenta noul. Abia acum, reacțiunea feudalo-monarhica s-a grupat în jurul regelui, plus întreaga partidă romano-catolică din jurul reginei. Arena de luptă devenise întreaga țară, deoarece în fiecare comitat, în fiecare oraș existau „cavaleri” (susținătorii ai regelui) și „capete rotunde” (susținătorii ai Parlamentului). S-au gasit și „cavaleri” în rândurile susținătorilor Parlamentului, iar conții Essex, Manchester și lordul Brooke au comandat armate ale „capetelor rotunde”.

Baza armatei Parlamentului o formau acei fermieri liberi (yeomani), care deveniseră cei mai zeloși luptători, mai ales cei din regimentele de călăreți din East England conduse de Oliver Cromwell. Născut în 1599, membru al Parlamentului din 1629 (când a și luat cuvântul prima dată), începe să se impună din 1643, luptând cu abnegație și pricepere în calitate de căpitan al escadronului 67 de cavalerie, echipat pe cheltuiala sa. El a înțeles valoarea cavaleriei și necesitatea unei bune pregătiri, deoarece atât unitățile regelui, cât și unitățile de mercenari din serviciul acestuia formau unități de cavalerie, care au avut un rol deosebit în primii ani ai războiului.

În jurul lui Cromwell se schițează un curent mai radical, care nu dorea un compromis cu regele, ci înfrângerea acestuia.

În anii 1642-1643, forțele regaliste raportaseră o serie de succese militare, ocupaseră importante porturi Hull și Bristol, dar suferiseră o puternică înfrângere la Marston Moor (2 iulie 1644), unde trupele conduse de Cromwell au jucat rolul decisiv. Este drept că în tabăra Parlamentului s-au aflat și trupe scoțiene comandate de Alexander și David Leslie (în septembrie 1634 se încheiase o alianță cu Parlamentul scoțian) și puritanii din Yorkshire comandați de Fairfax.

Armata acestora, cu un efectiv de 27.000 oameni, a înfrânt cavaleria prințului Rupert (18.000), care până în acel moment, raportase numai victorii. Dar această frumoasă victorie a fost întunecată de capitularea contelui Essex și a întregii sale infanterii.

Pentru tabăra Parlamentului, succesul de la Marston Moor ducea la următoarele învățăminte: lupta împotriva regelui trebuia dusă cu întreaga capacitate posibilă, iar elementele populare canalizate spre un cadru organizat. În acest sens, Camera Comunelor (ianuarie 1645) a votat crearea unei armate de tip nou (New Model Army), după modelul unităților lui Cromwell. Urma să aibă un efectiv de 21.500 oameni, dintre care o treime o formau regimentele de cavalerie.

Era prima armată engleză, organizată pe baze moderne, cu o strictă centralizare, cu buget propriu, iar nucleul cavaleriei îl formau „coastele de fier” ale lui Cromwell. Aceasta armată, formată din țărani, meseriași, calfe și ucenici era **armata revoluției**, pusă sub controlul aripii de stanga a Parlamentului (independent). Comandant suprem a fost numit Thomas Fairfax, în vârstă de 35 ani, care se distinsese într-o serie de lupte; dar înalta sa calificare militară se îmbina cu indiferența totală față de politică și religie. Adjunctul său era Cromwell, care comanda întreaga cavalerie. Astfel organizată și cu ofițeri ridicați la gradul de colonel din oameni simpli, exclusiv pe baza meritelor militare - Ch. Pride, Hewson, Fox, Harrison etc., - va da o bătălie hotărâtoare în iunie 1645, la nord de satul Naseby.

Batalia de la Naseby a pecetluit soarta armatei regelui, cetățile asediate s-au predat una după alta, iar în iunie 1646 a capitulat și Oxfordul. În ianuarie 1647, scoțienii i-au predat pe rege englezilor, după ce Parlamentul le achitase suma de 400.000 lire - reprezentând cheltuielile armatei scoțiene în timpul războiului.

Regele, prizonier și fără trupe, era acum la discreția Parlamentului. De acum, cuvântul Parlamentului era singura lege pe întregul teritoriu al Angliei.

Între iunie 1646 (capitularea Oxfordului) și ianuarie 1649 (execuția regelui), patru părți erau interesate în a stabili viitorul Angliei: Parlamentul victorios, regele prizonier, Cromwell - care se detașase tot mai mult de celelalte vârfuri ale revoluției - și armata.

În războiul civil, victoria Parlamentului a fost dobândită cu ajutorul „**armatei de tip nou**”, creată, am văzut, în 1644-1645. **Ea a fost o prima armată „națională”, modernă. A fost constituită prin recrutarea de voluntari, selecționați pe criteriul atașamentului pentru cauza revoluționară. Ofițerii erau promovați pe baza meritelor.** Armata avea un comandament unic, sistem unitar de instruire și de tactică și o structură unitară de organizare pe mari unități (regimente) și subunități. Purta uniformă și era supusă unei discipline severe, dar și unei educații politice, menite să determine pe ostași să lupte conștienți de justiția cauzei pentru care se înrolaseră și să accepte disciplina dintr-o convingere fondată pe rigoarea morală a credinței puritane.

Războiul civil a scos în evidență marile însușiri de conducător militar și de om politic ale lui Oliver Cromwell, un nobil de la țară care, datorită victoriilor obținute asupra regalistilor, va deveni, din 1649, cea mai influentă personalitate în partida parlamentară.

Tot în această partidă s-au format în cursul războiului mai multe curente politice. Dintre ele, la o poziție dominantă a ajuns gruparea zisă a „independenților”, în frunte cu Cromwell, care deținea pozițiile cheie în armată și, cu sprijinul direct al acesteia, a ocupat aceleași poziții și în instituțiile politice ale statului.

Dar prin programul ei, cea mai interesantă, **cea mai modernă grupare constituită în cursul revoluției din Anglia a fost cea numită a „levellerilor” (nivelatorilor)**. Exponentă a vederilor și intereselor micii burghezii, a soldaților și a țăranilor liberi, gruparea levellera a militat pentru republică, pentru alegerea anuală a Parlamentului, pentru Parlament unicameral (desființarea Camerei Lorzilor), pentru vot universal – susținând, totodată, teza ca dreptul politic este un *drept natural* al oricarei persoane născute pe pământul țării. Levellerii au preconizat, de asemenea, o limitare a întinderii marilor proprietăți agrare și luarea unor măsuri care să dea câte o mică proprietate și celor săraci. Levellerii au vehiculat, astfel, ideea unei repartitii egalitare, democratice, a proprietății funciare.

Levellerii au reprezentat ideea republicii democratice. Ei sunt precursorii iacobinilor francezi și ai radicalismului politic din secolele XIX și XX.

Revoluția engleză a înfăptuit, pentru întâia dată, unitatea politică deplină a Insulelor Britanice. Armata Parlamentului va reprimă răscoala proregalistă a irlandezilor (cu o cruzime ce n-a fost uitată până astăzi) și a scoțienilor. Cele două provincii - Irlanda și Scotia, au fost integrate sub autoritatea instituțiilor guvernamentale și a Parlamentului din Londra.

Dupa judecarea regelui, în **Anglia a fost abolită monarhia și proclamată republica**. În fruntea ei a fost instituit, ca organ al puterii executive, un **Consiliu de Stat**, în care se confundau atribuțiile unui prezidiu al statului și ale unui guvern. Parlamentul păstra, evident, prerogativele legislative.

Republica a legiferat două acte de reglementare a comerțului maritim al Angliei, introducând riguroase prevederi „protecționiste” (vezi mai jos): coloniile engleze erau obligate să întrețină relații comerciale numai cu metropola, iar comerțul maritim al Angliei putea fi desfășurat, în majoritatea cazurilor, numai de corabii engleze cu echipaje engleze. Aceste măsuri au încurajat pe negustorii englezi și pe constructorii de corabii, asigurându-le mari profituri, la adăpost de concurența străinilor, a olandezilor fiind cea mai de temut.

Într-un secol, Anglia va deveni cea mai mare putere navală, colonială și comercială a lumii (după 1750, și industrială), întrecând Olanda, pe care de altfel o va și învinge în două războaie provocate de rivalitatea lor comercială și colonială (1652-1654 și 1665-1667, vezi în continuare).

Regimul republican s-a dovedit curând prea slab, pentru a fi în stare să consolideze noua ordine socială și de stat din Anglia. Aceasta era combatută atât de nostalgicii monarhiei și ai aristocrației, cât și de nemulțumirile păturilor populare, care nu primiseră nici pământ nici drepturi politice. S-au ivit și dispute privind prerogativele puterii, între Consiliul de Stat, conducerea armatei și Parlament.

În 1653, Cromwell, cu ajutorul armatei a dizolvat Parlamentul, care se afla în sesiune neîntreruptă din 1640. El a instituit un regim de dictatură militară, care s-a numit „protectorat”, al cărui șef necontestat va deveni, sub titlul de „**lord-protector**”.

Deja, spre sfârșitul anului 1653, Republica intrase în impas. De aceea, i-au oferit lui Cromwell titlul și demnitatea de „**Lord protector al Angliei, Scoției și Irlandei**”.

Instrumentul de guvernare, noua Constituție - elaborată de Consiliul Ofiterilor - excludea de la vot pe catolici și pe cei care luptaseră împotriva Parlamentului în timpul războiului civil și încredința puterea Lordului-protector și Consiliului de Stat. Puterea legislativă era împărțită între Lordul-protector și un Parlament unicameral, compus din 400 deputați ai Angliei (plus 30 din partea Irlandei și 30 din partea Scoției).

Îmbinând forța cu toleranța, Cromwell voia să apropie varfurile claselor dominante din Irlanda și mai ales din Scoția. Dar, divizând Anglia și Walesul în 11 regiuni militaro-administrative, conduse de generali-maiori cu puteri nelimitate (din 1655), dictatura militară atinsese apogeul. Practic, Cromwell dispunea de o putere mult mai mare decât regele Carol I, în perioada 1629-1640, când a desființat Parlamentul și dorea să conducă în mod absolutist.

Triumfând asupra regalității și sprijinitorilor ei, burghezia și noua nobilime engleză erau dornice să pună în aplicare programul combaterii principalilor adversari navali și comerciali ai Angliei: Olanda, Spania, Franța. Dintre aceștia, rivalul cel mai puternic era Olanda, posesoarea unei flote impozante, de peste 15.000 de corabii, care concureau pretutindeni vasele engleze. În ciuda declarațiilor de prietenie, Anglia nu urmărea altceva decât să constrângă Olanda să-i accepte supremația navală și comercială. În 1651, ea a propus olandezilor realizarea unei „uniuni”, în care problemele păcii și ale războiului trebuiau stabilite în comun, „stările generale” din Olanda, urmând ca în anumite cazuri să accepte necondiționat deciziile Parlamentului englez. Olanda a refuzat. Raspunsul Angliei a fost prompt. *Actul de navigație (9 octombrie 1651)*, care stipula că nici o marfă nu putea fi importată sau exportată din țările, insulele, plantațiile sau teritoriile aparținând Angliei sau care erau în posesia sa, în Asia, America și Africa, cu alte vase decât cele ale sale, fără să se comită o fraudă. De asemenea, mărfurile țărilor producătoare nu puteau intra în Anglia sau în coloniile sale decât pe vasele statelor respective sau ale Angliei.

Pentru olandezi, „cărăușii mărilor”, această măsură a fost o lovitură cumplită și ea a declanșat războaiele navale cu Anglia (1652-1654 și 1665-1667).

Primul război s-a încheiat prin pacea de la Westminster (5 aprilie 1654). Olanda recunoștea *Actul de navigație*, plătea o indemnizație de război, expulza pe Stuarti de pe teritoriile sale și înlătura pe partizanii Casei de Orania. Încheierea păcii cu Olanda a constituit un mare succes pentru politica lui Cromwell.

Al doilea război anglo-olandez s-a încheiat prin Tratatul de la Breda (31 iulie 1667), care a dat Angliei Noul Amsterdam (New York) și toată coasta care unea Virginia de Noua Anglie. Olanda recapătă Surinamul, iar *Actul de navigație* era modificat întrucâtva în favoarea ei.

Revenind, în 1654 Anglia a încheiat un tratat cu Portugalia, aceasta recunoscându-și subordonarea economică și politică. Negustorii englezi obținuseră condiții preferențiale în coloniile portugheze, iar Lisabona și Compania braziliană se obligau să recurgă, la nevoie, la corabiile engleze pentru mărfurile ce urmau să fie aduse în Portugalia.

Tot în 1654, englezii au încheiat un tratat comercial cu Suedia, favorabil lor, consolidându-și astfel pozițiile și în Marea Baltică. Doua escadre engleze (sub comanda lui Blake și William Penn) parasesc Anglia și acționează, în anul următor, în Mediterana apuseană, bombardează Tunisul și îi obligă pe corsarii arabi din Magreb să nu mai atace vasele engleze. Totodată, ancorează în portul Livorno și obligă pe marele duce de Toscana să-i plătească despăgubiri - statele papale și Malta, motivul fiind ținerea unor vase și mărfuri.

În domeniul politicii interne, după cum se știe, Cromwell a dizolvat rămașițele *Parlamentului cel Lung* încă din 1653, iar după ce devine lord protector, a desființat și Parlamentele următoare. Prin dictatura militară, care își atinsese punctul culminant în 1655, prin împărțirea țării în regiuni militaro-administrative conduse de câte un general cu puteri discreționare, Cromwell aproape a lichidat mișcarea revoluționară, iar Parlamentul, întrunit în septembrie 1656, s-a aratat un instrument docil, oferindu-i chiar coroana regală. În anii 1657-1658, Cromwell se eliberează tot mai mult de militarii care l-au secondat în perioadele dificile, reinstituie Camera Lorzilor (1657) și, prin Constituția promulgată în mai 1657, primește dreptul de a-și alege urmașul la funcția de lord-protector.

Moartea, imprevizibilă (avea doar 59 ani), survenită la 3 septembrie 1658, l-a surprins fără a-și fi desavârșit opera. În ultima clipă, a desemnat și un succesor, pe fiul său Richard.

Opoziția din cadrul armatei s-a intensificat, careia i s-au alăturat și republicanii, dorind să doboare regimul autoritar. În mai 1659, armata îi impune lui Richard Cromwell să demisioneze, după ce, cu o luna mai înainte, îl obligase să dizolve Parlamentul. Generalul Monk, comandantul

forțelor armate din Scoția (fost regalist, intrat în serviciul lui Cromwell, cunoscut oportunist), a intrat cu trupele în Londra, fără să întâmpine vreo dificultate. A convocat un nou Parlament, iar emisarii săi au dus tratative cu fiul regelui decapitat, în Olanda, care va urca pe tron sub numele de Carol al II-lea. Acesta, prin *Declarația de la Breda* (aprilie 1660), a promis - în caz de revenire - o largă amnistie pentru toți adversarii monarhiei, recunoașterea legalității bunurilor confiscate de la familia regală, biserică și nobilii regaliști, ca și toleranță religioasă pentru puritani.

Cu tot sfârșitul neașteptat al revoluției - *dictatura lui Cromwell și restaurația* - evenimentele derulate între anii 1642-1660 au avut importanță istorică deosebită pentru Anglia. Prin rezonanța sa și influența internațională, pe plan economic, social, politic și cultural, Revoluția engleză a avut o semnificație deosebită pentru istoria universală. Capitalismul din Anglia a avut în Cromwell un promotor tenace, perseverent, energic, o personalitate de prima mărime. „Copacul pare mai mare când e prăbușit” - scria un contemporan la moartea acestuia. Prin soluțiile practice, luate prompt, trecând peste metodele folosite, a creat un stat centralizat din Anglia, Scoția și Irlanda și o mare putere maritimă comercială.

Restaurația

Condus cu energie de Cromwell, regimul a falimentat însă după moartea sa. În fața pericolului izbucnirii unui nou război civil între aderenții regimului militar și ai celui civil, conducătorii armatei și ai Parlamentului au intrat în tratative cu fiul regelui detronat în 1649 și, pe baza unui acord socotit a oferi suficiente garanții de păstrare a înfăptuirilor Revoluției, **au restaurat regimul monarhic (1660).**

Englezii, prudenți, reinstalându-i pe Stuarti, nu i-au permis regelui să-și formeze o armată numeroasă, spre a nu fi ispitit la o conduită arbitrară. Afară de o trupa mică, regele mai dispunea de câteva regimente aflate în posesiunile de peste mări, ca Tangerul și Bombay-ul, care i-au venit ca zestre de la soția sa, prințesa portugheză Caterina Braganza. Conte de Clarendon, înrudit cu Stuartii (fiica lui, Ana, era casatorită cu fratele regelui, ducele de York, viitorul suveran), l-a ponderat pe Carol al II-lea până în 1667, anul când părăsește viața politică a Angliei, fugind în Franța.

În perioada 1667-1673, regele a încredințat conducerea țării unui grup de nobili devotați lui, cunoscuți în istorie sub denumirea „*Ministerul Cabal*” (joc de cuvinte, cabal = cabală - organizație în scopuri de intriga murdară, provenind de la numele celor cinci membri ai Cabinetului, care erau: Clifford, Arlington, Buckingham, Ansley și Landerdale). În ciuda încercărilor regelui de a-și impune politica personală, care urmărea instaurarea absolutismului, Parlamentul, convocat în 1661, a reușit să se mențină până în 1679 (denumit Parlamentul cel lung al Stuartilor). În 1673, regelui i s-a impus *Test Act* (Marturisirea credinței), prin care erau excluși din funcțiile publice toți cei care refuzau să-și declare apartenența la Biserica anglicană (ceea ce a dus la căderea Ministerului Cabal), iar în 1679, cunoscutul și faimosul *Habeas Corpus Act*, celebru în istoria luptei constituționale, potrivit căruia nimeni nu putea fi arestat fără a i se arata o ordonanță scrisă din partea judecătorului, iar în 24 ore să i se comunice cauzele arestării. În caz contrar, trebuia pus imediat în libertate.

Carol al II-lea murind în 1685, tronul a fost ocupat de fratele său, ducele de York, sub numele de Iacob al II-lea (1685-1688). Deși serios, în raport cu fratele sau ușuratic, noul rege își revelase aptitudinile militare în războaiele navale împotriva Olandei; dar, fire închisă și încăpățânată, devine antipatic. Parlamentul, convocat în 1685, deși regalist prin sentimente, nu era dispus să-l secundeze pe rege în încercările acestuia de convertire a țării la catolicism. Suveranul a abrogat Habeas Corpus Act, a acordat drepturi politice catolicilor și i-a numit în funcții importante în stat, în timp ce Ludovic al XIV-lea al Franței revocase *Edictul de la Nantes* (1685) și a început persecuția hughenotilor, nemaicunoscută până atunci. Câteva sute de mii au găsit azil în Olanda, Prusia și în Anglia, primiți cu multa simpatie. Revocarea Edictului de la Nantes a adus în memoria englezilor masacrele „noptii Sfântului Bartolomeu”, cruzimile ducelui de Alba în Țările de Jos, încât s-a produs o apropiere între whigi și tory, care au înțeles

necesitatea uitării vechilor certuri, mai ales că regele începuse să atace pe fața bunurilor și proprietățile clerului anglican.

Glorioasa revoluție

Când, în iunie 1688, i s-a născut un fiu, englezii și-au dat seama că prin nașterea acestui principe de Walles, sistemul lui Iacob nu va dispărea prin moartea sa. Liderul partidului tory, Danby, câțiva conducători whingi și episcopul suspendat Compton, s-au adresat în taină lui Wilhelm de Orania al Olandei să ocupe tronul Angliei.

Wilhelm era ginerele lui Iacob al II-lea. Atât el, cât și soția lui Maria, fiica regelui Angliei, nu aveau nici un scrupul în detronarea sclerizatului și încăpățânatului Iacob. Corpul expediționar comandat de Wilhelm de Orania a debarcat la Torbay, în 5 noiembrie 1688, și s-a îndreptat spre Londra. Pe lângă garda olandeză, erau mercenari elvețieni, suedezi, brandenburghezi, scoțieni, englezi și unități de cavalerie din Württemberg conduse de mareșalul Schomberg.

Regele, părăsit, de ciudă și-a aruncat sceptrul în Tamisa și s-a refugiat în Franța. Tronul, rămânând vacant, Parlamentul l-a oferit lui Wilhelm de Orania, la **începutul anului 1689**. Lorzii eclesiastici și mireni, ca și Camera Comunelor, întruniți la Westminster, statornicesc ca Wilhelm și Maria, prinț și prințesa de Orania, sunt și rămân proclamați rege și regina a Angliei, a Franței și Irlandei ca și a teritoriilor care depind de ele. **„Legea Drepturilor”** (*Bill of Rights*) votată în februarie 1689, dădea putere de lege, prin confirmarea Parlamentului, declarației pe care Wilhelm și Maria o făcuseră în momentul debarcării în Anglia și detronării lui Iacob al II-lea Stuart. **Astfel, autoritatea regală nu putea suspenda legile sau dispensa de lege sau executarea lor fără acordul Parlamentului. Nu putea fixa contribuții banești, aduna armata fără aprobarea Parlamentului care, spre a păzi legile și a le îndrepta, trebuie să se întrunească cât mai des, iar alegerile acestuia să fie libere.** Astfel, balanța între puterea parlamentară și cea regală a fost reglementată în favoarea Parlamentului, devenind principiu constituțional.

În cursul celor aproape **trei decenii ale restaurației monarhiei**, controversile politice au generat constituirea în Anglia a **primelor partide politice din istoria europeană, - o altă instituție specifică a sistemului politic modern**. Ele au fost partidele denumite **"tory"** (moderat, precursor al celui conservator de mai târziu) și **„whig"** (mai avansat, anunțând liberalismul din veacul al XIX-lea).

După cum s-a arătat mai sus, în 1688, în fața intențiilor vădite ale regelui de a reinstaura absolutismul, forțele politice din Anglia s-au coalizat împotriva lui și l-au detronat printr-o lovitură de stat pe care istoricii englezi o numesc **„Revoluția glorioasă"**.

Noii suverani au semnat celebrul act supus lor de către Parlament sub titlul **„Declarația (Legea, Bill-ul) drepturilor"**. **Astăzi, se poate aprecia că a fost cel mai important act cu caracter constituțional din istoria de până atunci a Angliei. El a prevăzut, în detalii, limitarea puterii regelui și prerogativele Parlamentului. Regele rămânea, în condițiile acestui document, mai mult un simbol al autorității și al unității statului. Atributele efective ale exercitării puterii vor aparține Parlamentului și Cabinetului ministerial.**

Din 1689 până astăzi foarte rar un rege al Angliei a mai schițat o încercare de a abate în favoarea lui echilibrul de putere stabilit prin **„Declarația drepturilor"**, încercările au fost timide și n-au mai provocat disensiuni majore, comparabile cu cele din secolul al XVII-lea.

În 1701, un nou act parlamentar a reglementat succesiunea la tronul Angliei (**Act of Settlement**), în sensul ca ea se putea atribui, **în caz de stingere a liniei directe, celei mai apropiate linii colaterale a dinastiei, cu condiția ca reprezentanții ei să fie de confesiune protestantă**. Cu prilejul votării actului, **Parlamentul a mai introdus în el două articole importante: orice document semnat de rege trebuia contrasemnat de un ministru, care-și asumă, astfel, răspunderea pentru conținutul și consecințele sale (regele pierdea în continuare din autoritatea efectivă, dar câștiga în inviolabilitate); în al doilea rând, se prevedea că judecătorii nu puteau fi trași la răspundere de nimeni, sub nici o formă,**

pentru sentințele pronunțate, câtă vreme ei respectaseră legile și procedurile cuvenite. Este clauza numită, astăzi, „inamovibilitatea judecătorească”. Ea a completat aplicarea, în viața publică engleză, a principiului separării puterilor.

Pronunțându-se Parlamentul împotriva unui act al politicii sale externe, Cabinetul ministerial a demisionat în totalitatea sa. Acest gest a fost repetat, în situație similară, de toate guvernele care au urmat. Ramura puterii executive, care este Cabinetul ministerial, a devenit astfel și ea strict dependentă de Parlament, neputând rămâne în funcție decât atâta vreme cât se bucura de încrederea acestuia, exprimată prin votul favorabil al majorității deputaților.

În istoria Angliei, Revoluția de la 1640 și evenimentele care i-au urmat, timp de un secol, au statornicit rolul Parlamentului ca putere eminentă în stat, și, prin aceasta, principiul ca puterea emana de la popor și se exercită prin reprezentanții aleși de el. A făcut, de asemenea, să încline balanța în favoarea **Camerei Comunelor** (aleasă) și în detrimentul Camerei Lorzilor (cu membri de drept, ereditari sau numiți). **A pus bazele monarhiei constituționale**, bazate pe un interesant și echilibrat amestec de legi, precedente juridice și tradiții. A făcut din Anglia, pentru multă vreme, țara model a libertăților, a parlamentarismului, a constitutionalismului, a respectului pentru legi.

În planul gândirii politice universale, Revoluția engleză a proclamat principiul că nimeni nu este mai presus de legi și nu se poate sustrage efectelor lor, anticipându-l și pe acela că, participarea la viața și la decizia politică, este un drept cuvenit tuturor cetățenilor.

Cucerirea Irlandei și Scoției au sfârșit centralizarea și unitatea politică a Insulelor Britanice. Acest deziderat al Revoluției s-a făcut în folosul burgheziei și al noii nobilimi engleze, în detrimentul țăranimii irlandeze și scoțiene, prin asuprirea celor două popoare. Ca să scape de asuprirea socială și națională, mulți și-au părăsit țara, îndreptându-se în special spre America de Nord.

Evenimentele din 1689 readucând Scoția în stare de dependență, Parlamentului din Edinburg i se lua aproape întreaga putere, după ce au acceptat pe Wilhelm și Maria, suverani și peste ei. Scoția, am văzut, avea circa un milion de locuitori, cu o populație copleșită de sărăcie, cu recolte slabe, teren neproductiv, dar mândri, viguroși și scilicet de inteligență. Mai târziu, **acceptând unirea efectivă cu Anglia în 1707 (de atunci se poate folosi denumirea de Marea Britanie)**, i se deschide piața internă și cea colonială a Angliei, făcând din scoțieni beneficiarii unor privilegii în întreaga lume. Era un sacrificiu dureros pentru scoțieni că Edinburgul nu mai este sediul puterii centrale (rămâne capitală legală și culturală), dar ridică hotărât nivelul de trai al acestor țărani munteni, păstori și crescători de vite, iar pentru cei din târguri și orașe locuri de muncă în întreprinderi, asigurându-le, pe lângă berea și terciul de ovăz tradițional, o hrană variată. Astfel, pe timpul reginei Ana (1702-1714), scoțienilor li s-a deschis calea spre prosperitate economică și culturală, fiind până atunci o națiune saracă, mică și izolată. Dar lucrul esențial, talentele și energiile scoțiene, în loc să fie aruncate împotriva Angliei, din 1707 sunt folosite în scopuri comune, Marea Britanie fiind, în secolele XVIII-XIX, „*factotum pe mapamond*”.

Irlandezii au fost mai puțin norocoși decât scoțienii. La prabușirea regimului lui Cromwell, bastinașii au sperat să li se înapoieze domeniile, dar au fost dezamăgiți. Cu toată toleranța religioasă manifestată de Wilhelm de Orania, cărmuitorii englezi aflați în Irlanda se abăteau în mod voit de la percepțiile regelui. Mulți iau calea Americii, iar când cele 13 colonii se răscoală împotriva metropolei, irlandezii vor plăti niste polițe acumulate de secole.

În țara Galilor, care de pe timpul Tudorilor făcea parte integrantă din Anglia, în timp ce clasa superioară devenea treptat engleză, micii fermieri păstrau în parte graiul celtic, se integrau instituțiilor țării și nu nutreau nici o ostilitate politică.

Toleranța religioasă a lui Wilhelm a dus la diminuarea diferendelor religioase, iar utilizarea tuturor oamenilor capabili, indiferent dacă erau tory sau whigi, a demonstrat, în timp, eficiența „modelului englez”. Renunțarea la cenzura presei în 1695, ca și actul emis în 1701,

prin care hotărârea regelui devenea valabilă dacă actul era contrasemnat de un ministru, fixa responsabilitatea acestora nu fața de monarh, ci fața de Parlament, deschide calea spre liberalizare și pune la temelie o temelie solidă instituțiilor din Anglia, atât celor laice cât și celor ecleziastice.

Anglia și Provinciile Unite (Olanda), obișnuite de secole să fie rivale, acum, că Stathuderul lor devenise și regele Angliei, Wilhelm al III (1689-1702), au profitat din plin de noua situație. „Pericolul francez” cerea crearea unui front comun, unde puterea executivă din ambele țări era asigurată de Wilhelm. Acesta a dat dovadă de capacitate extraordinară în menajarea intereselor supușilor celor două țări, iar după moartea sa (1702), aceeași politică înțeleaptă a fost continuată de conducătorii Cabinetului de miniștri englez.

După cum am arătat, în 1701, Parlamentul englez a adoptat *Act of Settlement* (*Actul de succesiune*, vezi mai sus!), prin care a exclus de la domnie ramura directă a Stuarților, suveranii urmând să fie de religie protestantă. Actul mai cuprindea câteva garanții constituționale care limitau puterea regelui, fiecare act al acestuia urmând a fi contrasemnat de un ministru. În acest context, la moartea lui Wilhelm al III-lea (1702 - în urma unui accident de călărie), tronul a revenit cumnatei sale, regina Anna (1702-1714). Aceasta, murind fără urmași, tronul a revenit dinastiei germane de Hanovra, deoarece o verisoara a lui Iacob al II-lea, principesa Sofia, era maritată cu prințul Ernst August, din respectiva dinastie. Reprezentantul acesteia, noul rege britanic George I (1714-1727), nu cunoștea limba țării, cu ministrii săi înțelegându-se destul de greu în latină; asista sporadic la ședințele miniștrilor lui, interesându-se mai mult de principatul sau de baștină, Hanovra. În acest context, primul ministru Walpole a introdus principiul de răspundere comună a Cabinetului și supremația primului-ministru - în calitate de conducător al Cabinetului și, totodată al Camerei Comunelor. Apelul constant făcut de oratorii whig și tory la parerea publicului față de elocvența Parlamentului a dat naștere acelui climat propice de liberă exprimare a ideilor, necunoscut în alte țări, care a fost apreciat la superlativ și de Voltaire, în *Scrisori filosofice despre Anglia* (1734).

George al II-lea (1727-1760), violent și avar, nu se înțelegea cu tatăl său și se credea că va face schimbări multe la venirea pe tron. L-a menținut totuși pe Walpole, și chiar i-a făcut cadou imobilul din Downing Street nr.10 (vestiția reședință a primului-ministru britanic, care datează și acum cu aceeași destinație).

În 1742, când, într-o anumită situație, majoritatea deputaților au votat împotriva lui Walpole, acesta și-a dat demisia cu întregul Cabinet, creând, astfel, importantul procedeu constituțional în raporturile dintre Parlament și Guvern.

Când George al III-lea s-a urcat pe tronul Angliei (1760), țara se bucura de o mare stimă în lume, irlandezii stateau liniștiți, americanii încă nu începuseră să se agite, instituțiile erau liberale, privite cu invidie de popoarele europene. Dacă bunicul său nu stia deloc engleza, iar tatăl său foarte slab, acesta, crescut și educat în Marea Britanie, era un adevărat gentleman. „*Born and educated in this country, I glory in the name of Britain*”. Cu aceasta frază și-a câștigat o popularitate enormă, iar utilizând „Britain” în loc de „England” și-a atras și supușii scoțieni. A guvernat însă fără partid, Cabinetul devenind un simplu instrument al voinței sale, ca de altfel și Parlamentul. Se apreciază că încăpățânarea lui George al III-lea de a guverna autoritar a dus la dezastrul din America de Nord, la mari nemulțumiri interne, care s-ar fi sfârșit lamentabil pentru țară, dacă Parlamentul n-ar fi reușit să-i controleze puterea.

Cabinetul lui Pitt-junior, primul ministru (avea numai 24 de ani), va remonta situația - ajuns la putere, în decembrie 1783, liderul tinerilor tory s-a menținut în funcție până în 1801.

Pierzând o serie de poziții în America, britanicii și-au intensificat eforturile în stăpânirea Indiei, care devenise centrul vital al comerțului și al materiilor prime.

Prima revoluție agrară și industrială.

Secolul al XVIII aduce pentru Anglia profunde transformări sociale și economice. Are loc și o revoluție agrară, adică desăvârșirea transformării întregii proprietăți funciare în

proprietate de tip burghez. Este la modă cultivarea pământului și creșterea vitelor. Începe să se practice agricultura intensivă, științifică, se folosesc îngrășămintele, se ameliorează rasele de vite, capre, oi. O populație mai numeroasă are nevoie de mai multă hrană, iar în locul animalelor cu picioare lungi care fuseseră folositoare când Anglia avea extrem de multe mlăștini, hârtoape și terenuri năpadite de spini - acum sunt preferate rasele bogate în carne.

În timp ce sistemul fermelor capitaliste, arendate sau în regie personală, devin caracteristicile Angliei secolului al XVIII-lea, țaranul fără peticul său de pământ, fără colțul de pășune unde își paștea vaca și colțul de pădure, unde găsea ghinda pentru porc și lemne pentru încălzit și pentru bucatărie, devine practic un cerșetor care ori migrează în strainatate (mai ales, în America), ori se angajează în industrie, ori devine muncitor agricol pentru o sumă derizorie.

Revoluția industrială are loc în Anglia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și continuă în primele decenii ale celui următor. Relațiile capitaliste de producție devenind predominante, au dezvoltat forțele de producție, plus imense rezerve de capital provenit și din exploatarea colonială, conjugate ca materii prime (carbuni, fier, lână, bumbac), necesare producției de masă.

Invențiile mecanice, introducerea mașinismului, minele de cărbuni (acesta era transportat prin sistemul de canale), drumurile „macadam”, (pavate cu straturi de piatră spartă și nisip, îndesate puternic, după sistemul inventat de inginerul scoțian John Mc Adam (1756-1836), înlocuirea în metalurgie a carbonului de lemn cu huila, topirea fierului, confecționarea pe scară largă a produselor din textile de bumbac, alături de cele de lână au devansat cu decenii Anglia de restul statelor avansate. În plus, știința era „exploatăată” atent ca orice descoperire să fie fructificată, spre a ameliora operațiunile manufacturiere, industriale, miniere, bancare, de transport etc., iar obiceiul tot mai răspândit de a scrie în engleză în loc de latină a creat trăsături mai distincte literaturii, artei, învățământului, gândirii în general. Totuși, gustul pentru literatură, arhitectură, pictură și decorație interioară era influențat încă puternic de ideile franceze și italiene.

Puterea comercială se sprijinea nu numai pe cea mai valoroasă flotă militară și comercială din Europa, dar și pe o producție industrială ce sporește neîncetat în cursul secolului, mai întâi în cadrul protoindustriei sau al așa-numitului *domestic system* (producție realizată la domiciliu, în folosul unui negustor fabricant), apoi în cel al revoluției industriale aflate la începuturile ei. Punctul de pornire al acestei revoluții se găsește în descoperirile realizate în Anglia cu începere din anii 1730: mașinile textile (suveica zburătoare a lui John Kay, mașinile de țesut), topirea cu cocs a minereului de fier și, mai ales, mașina cu abur, pusă la punct de James Watt, în 1769. Trecerea de la producția manuală la mecanizare - revoluție tehnică fără precedent în Europa - permite apariția fabricii (factory), definită ca o concentrare în același spațiu a unui număr însemnat de mijloace de producție (mașini cu abur, mașini-unelte) și de muncitori necesari mânăuirii acestora. Trecerea de la *domestic system* la *factory system* e caracterizată și de separarea, radicală pe viitor, dintre capitalul reprezentat de proprietarii uzinii, singurii beneficiari ai profitului, și muncă, adică muncitorii ce-și vindeau forța de muncă în schimbul unui salariu. Prima aflată în această situație e industria bumbacului, după care urmează industria metalurgică. Spre 1780, marea industrie englezească, bazată pe bumbac, cărbune, fier și mașina cu abur, obținuse deja un avans de o jumătate de secol față de țările continentului.

3. Noțiunea și clasificarea constituțiilor moderne

a) Definiție (din Istoria dreptului)

Sub aspect etimologic, noțiunea de constituție este legată de verbul latin *constituo* (=a statornici, a așeza cu temei). În Roma antică, împărații adoptau așa numitele constituții imperiale (edict, decret, mandat sau rescript), formal subordonate legilor (adoptate de adunările poporului) și actelor Senatului. În fapt însă, prin renunțarea la convocarea adunărilor poporului și în urma subordonării absolute a Senatului față de puterea imperială, constituțiile adoptate de împărați au ajuns (începând din prima jumătate a secolului I după Hristos) principalele surse formale ale

dreptului roman imperial. Acest fapt a ocazionat asocierea semnificației de „lege fundamentală” cuvântului „constituție”.

La începutul evului mediu, termenul „constituție” era utilizat, cu precădere, în limbajul ecleziastic, pentru a desemna anumite reguli monastice. Ulterior, începând cu primele secole ale epocii moderne, prin „constituție” se înțelegea alcătuirea ori structura politico-juridică a unei entități politice ori a unui anumit stat. În acest sens, orice stat avea o constituție. „Constituția” cuprindea regulile fundamentale privind organizarea politică a statului; forma de guvernământ; atribuțiile și prerogativele șefului statului; magistraturile în acel stat, precum și atribuțiile magistraților; statutul locuitorilor, supușilor ori cetățenilor; regimul proprietății și al moștenirii etc. Normele respective nu se găseau însă – de cele mai multe ori – consemnate într-un act normativ scris, și, cu atât mai puțin, într-un unic act legislativ.

În secolul XVIII se impune ideea adoptării unui act legislativ de către reprezentanța națională – ceea ce atestă impunerea concepției suveranității naționale sau populare¹ – act care să consacre relațiile fundamentale în stat. Un asemenea act ar fi reprezentat o limitare considerabilă a prerogativelor monarhului – ale cărui puteri și atribuții se bazau pe tradiție și nu pe acte scrise – constituind totodată un puternic instrument favorabil intereselor stării a III-a (=burgheziei), aflată în ascensiune pe plan social și politic. Consacrarea expresă (și limitativă) a întinderii atribuțiilor puterii centrale constituia totodată și o garanție a libertății colective și individuale a celor guvernați, în condițiile apariției statului modern, caracterizat prin adoptarea frecventă de acte normative ce modifică dreptul existent (și, odată cu acesta, garanțiile vechilor libertăți), prin armată permanentă, un corp de funcționari publici și prin extinderea fără precedent a funcțiilor și atribuțiilor statale, ceea ce implica și o creștere substanțială a sarcinilor fiscale ale populației.

Noile raporturi politice și juridice impun, pe de o parte, delimitarea mai strictă a prerogativelor statului – a cărui atotputernicie din ce în ce mai vădită îl pune în conflict cu drepturile și interesele individuale – dar și legitimarea acestor prerogative până nu demult inacceptabil de largi printr-o manifestare expresă a celor voinței guvernați. Ca atare alături de vechiul concept material al noțiunii de constituție (care ia în considerare conținutul și importanța relațiilor reglementate) apare un concept formal: constituția este legea fundamentală adoptată de către o adunare reprezentativă (parlament, reprezentanță națională, convenție națională, adunare constituantă), printr-o procedură specială, diferită de cea uzitată în cazul legilor ordinare, având forță juridică superioară acestora. Forța juridică superioară a constituției (și implicit a garanției drepturilor fundamentale conținute în aceasta) reprezenta un eficient mijloc de apărare contra pericolelor atotputerniciei statale. Idei moderne de constituție i se asociază și principiul separației puterilor. În concepția Franței revoluționare, formulată în art. 16 al *Declarației drepturilor omului și cetățeanului*, din 26 august 1789, „orice societate în care garanția drepturilor și a libertăților nu este înfăptuită, și nici separația puterilor în stat nu este realizată, nu are constituție”.

Evident, ideea consacării într-o lege fundamentală adoptată de către o adunare reprezentativă a unor reguli fundamentale privind organizarea statului precum și limitele puterii acestuia are mai mult decât simple consecințe de ordin tehnic și nu se reduce la un aspect formal. Deși ideea limitării puterii autorității este la fel de veche ca și statul, iar existența unor drepturi aparținând celor guvernați, opozabile deținătorilor puterii poate fi constatată din cele mai vechi timpuri, îmbinarea acestor idei, încadrarea lor într-o concepție sistematică și formularea lor în scris constituie evenimente de natură să transforme profund societatea și statul.

¹ În evul mediu, ideea consimțământului celor guvernați la adoptarea deciziilor importante în stat nu era, nici pe departe, absentă. Autori de orientare iusnaturalistă au subliniat în repetate rânduri importanța și necesitatea acestui consimțământ. Problema era că manifestarea de voință a celor guvernați – exprimată de regulă prin intermediul adunărilor pe stări – doar era una din condițiile necesare adoptării unor asemenea decizii, alături de inițiativa ori propunerea monarhului și de condiția conformității actului sau deciziei adoptate cu tradiția și cu obiceiurile locale (= cu dreptul cutumiar). Ideea adoptării unui act legislativ, deci a unui act care își propunea în mod expres să *schimbe* dreptul (cutumiar) existent era, în epoca respectivă, inadmisibilă și bizară.

Legile scrise, accesibile în principiu cunoașterii și înțelegerii oricui constituiau o garanție a drepturilor supușilor sau cetățenilor. O reglementare scrisă clară, rațională și sistematică permitea instituirea unei ordini juridice inteligibile, suplă și dinamice, în care individul să poată anticipa consecințele actelor sale, să poată prevedea rezultatul judecății în caz de litigiu și să depindă mai puțin de bunăvoința, înțelegerea sau capriciul unui magistrat ori demnitar. Apariția și impunerea unei economii dominate de valorile pieții și a unei societăți orientată spre evoluție și deschidere vor încuraja tendința de a aplica în domeniul dreptului public reguli și instituții specifice dreptului privat. Noțiunea de „contract social” este un exemplu în acest sens.

Claritatea și previzibilitatea normelor de drept public sunt asigurate într-o măsură considerabilă în cazul în care legii fundamentale scrise i se conferă o forță juridică superioară oricărei alte reglementări, scrise sau cutumiare. Supremația normelor constituționale, implicând abrogarea oricăror cutume sau legiuiri mai vechi incompatibile cu dispozițiile acestora precum și lipsirea de efect a oricărui act normativ ulterior care contravine dispozițiilor respective, este o componentă esențială a noțiunii moderne de constituție. Din acest motiv, criteriul formal al definirii acestora are un rol atât de important în societatea modernă. Criteriul formal nu epuizează însă conținutul noțiunii de constituție. O analiză istorică sau sociologică a evoluției statelor poate evidenția oricând faptul că anumite reglementări (privitoare, de exemplu, la contracte, comerț, proprietate, moștenire sau la sistemul fiscal) au avut consecințe mult mai durabile și mai profunde asupra evoluției acestor state decât anumite norme constituționale. În consecință, în definirea constituției ar trebui luat în considerare și criteriul material.

Sub aspect formal, o constituție este o lege fundamentală, intitulată de regulă chiar „constituție”, adoptată de o adunare special constituită – adunarea constituantă – conform unei proceduri speciale, deosebite de cea a adoptării legilor ordinare, și care are o forță juridică superioară celorlalte legi.

Sub aspect material, constituția include toate reglementările, indiferent de sursa lor formală, referitoare la instituirea și exercitarea puterii în stat, raportul dintre puterile statului, precum și drepturile și libertățile fundamentale. Cu alte cuvinte, noțiunii de constituție în sens material îi sunt subsumabile nu numai reglementările cuprinse în actul intitulat „constituție” (=constituția în sens formal), ci și o serie de reglementări cuprinse în legi organice² sau ordinare (legea electorală, legea partidelor politice, legea cetățeniei, legile privind organizarea Curții Constituționale, a Guvernului sau a altor autorități publice), în acte ale Guvernului (de exemplu, ordonanța de urgență privind regimul stării de asediu și regimul stării de urgență), hotărâri ale Parlamentului (regulamentele Parlamentului) sau chiar în cutume. Chiar și unele reglementări constituind izvoare semnificative sau principale pentru alte ramuri de drept conțin norme subsumabile noțiunii de constituție în sens material. Avem în vedere Codul civil, Codul familiei, Codul penal, Codul muncii Codul de procedură civilă sau Codul de procedură penală. După cum am precizat de altfel mai sus, anumite norme sau instituții juridice din dreptul civil, dreptul penal sau din dreptul procesual au un rol important în configurarea fizionomiei politice și juridice a unui stat. Ele constituie totodată modalități de concretizare a garanțiilor unor drepturi și libertăți consacrate constituțional.

După cum se poate observa cu ușurință, noțiunea de constituție, în sens material, este cu mult mai largă decât cea de constituție în sens formal. Practic, întotdeauna, prima noțiune este inclusă în cea de-a doua. Destul de rar ce-i drept, apar și situații în care în legea fundamentală se găsesc norme reglementând relații relativ puțin importante din viața socială, neîncadrabile sub aspect material în constituție, dar care îndeplinesc totuși criteriile formale, având în consecință forța juridică a unei reglementări constituționale. Exemple în acest sens constituie art. 132 din Constituția română din 1923, privitor la satisfacerea “trebunțelor normale de lemne de foc și de

² Noțiunea de “lege organică” apare în doctrina constituțională franceză. Aceste legi, reprezentând o “prelungire a Constituției” reglementează anumite domenii privind organizarea și funcționarea unor organe sau autorități publice. În dreptul românesc, legile organice sunt cele care reglementează un domeniu dintre cele prevăzute în art. 73, alin. (3) al Constituției. Lista acestor domenii fiind destul de lungă, legea organică, în concepția constituantului român, are o accepțiune mult mai largă, decât cea din doctrina franceză.

construcție ale locuitorilor din vechiul Regat, Basarabia și Bucovina” ori un amendament introdus în Constituția elvețiană, la 20 august 1893, prin care se interzice ca animalele de tăiat să fie sângerate, înainte de fi puse în stare de inconștiență (amețite). Rațiunea unor asemenea reglementări, care sub anumite aspecte reprezintă manifestări cu caracter abuziv ale majorității parlamentare, rezidă în interesul de a conferi o stabilitate mai mare unor soluții legislative, împiedicând viitoarele majorități parlamentare să schimbe reglementările respective altfel decât prin procedura greoaie a revizuirii legii fundamentale. Evident, o asemenea practică este de natură să afecteze prestigiul și eficiența legii fundamentale.

În literatura juridică s-a manifestat tendința de a formula definiția constituției prin utilizarea, concomitentă, a ambelor criterii: formal și material. Definiții de acest gen întâlnim în lucrările unor specialiști.

b) Clasificarea constituțiilor

Varietatea constituțiilor este determinată de varietatea formelor de organizare politică și juridică reglementată de aceste legi fundamentale. În cele ce urmează, vom examina clasificarea constituțiilor în funcție de următoarele trei criterii: a) criteriul sursei formale; b) criteriul modului de adoptare; și c) criteriul rigidității.

Sub aspectul criteriului sursei formale, o constituție poate fi *scrisă* sau *cutumiară*. În prezent, aproape toate constituțiile în vigoare sunt constituții scrise. În țara noastră au fost adoptate următoarele constituții scrise³: Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris (1858), Constituția din 1866, Constituția din 1923, Constituția din 1923, cele 3 constituții comuniste (din 1948, din 1952 și din 1965), precum și actuala Constituție, din 8 decembrie 1991. Constituția scrisă poate consta dintr-un singur act sau din mai multe acte normative distincte, având toate valoare constituțională. Astfel, Constituția celei de a III-a Republici franceze consta din trei legi distincte, cu valoare constituțională, adoptate în 1875. Alteori, o constituție scrisă constând dintr-un singur act normativ, printr-una din dispozițiile sale, stabilește valoarea constituțională a unor acte sau menține în vigoare părți ale vechii constituții abrogate. Astfel, preambulul actualei Constituții franceze (adoptate în 1958), proclamând atașamentul față de „drepturile omului [...], așa cum au fost definite de Declarația [drepturilor omului și cetățeanului] din 1789, confirmate și completate prin preambulul Constituției din 1946”, consacră valoarea constituțională a prevederilor respective. Ele fac corp comun cu Constituția din 1958. Legea fundamentală a Germaniei (din 1949) menține în vigoare (prin art. 140) dispozițiile art. 136, 137, 138, 139 și 141 ale Constituției de la Weimar, din 1919. Ele constituie parte integrantă a respectivei legi fundamentale. Cele 26 de amendamente aduse, începând cu anul 1791, Constituției federale americane din 1787 constituie, de asemenea, parte integrantă a Constituției.

Constituțiile cutumiare reprezintă un ansamblu de reguli nescrise, privitoare la desemnarea șefului statului, procedura parlamentară, numirea guvernului, controlul parlamentar asupra executivului precum și asupra unor drepturi fundamentale. S-ar putea afirma, în prezent, că nu există constituții propriu-zis cutumiare, ci doar constituții mixte, care constau din acte normative scrise, având prin tradiție valoare constituțională, acte completate de uzanțe și practici constituționale în viața parlamentară sau în activitatea executivului. Asemenea constituții mixte întâlnim în Marea Britanie, Noua Zeelandă și în Israel. În Marea Britanie, actele scrise cele mai importante care au valoare constituțională sunt: Magna Charta (1215), Petiția Dreptului (1628), Habeas Corpus Act (1679), The Bill of Rights (1689), Actul de succesiune la tron (1702), Actele (=legile) privind Parlamentul (1911 și 1949), precum și Actul asupra „pair”-iei pe viață (1958). În privința acestei opinii se cuvin făcute două observații: în primul rând, orice constituție este de

³ Putem considera, din punct de vedere al conținutului reglementării, ca fiind constituții și Regulamentele organice din Țara Românească (1831) și Moldova (1832) precum și Convenția de la Paris (1858), care a permis constituirea Principatelor Unite, stabilind și principiile organizării acestora. Reglementările respective nu constituie însă emanații ale voinței unei reprezentații naționale, fiind impuse din afară, și – prin urmare – nu satisfac criteriul formal al noțiunii de constituție.

fapt „mixtă”, chiar și o constituție „scrisă” este completată de o serie de cutume privind, de exemplu, modul de interpretare a unui anumit text constituțional.

De exemplu, art. 93, alin. 1 al Constituției române din 30 iunie 1866 („Domnul numește și revocă pe miniștrii săi”), a fost interpretat, în mod constant, în sensul desemnării ca prim ministru a șefului partidului care obținea, în urma alegerilor, majoritatea în Parlament. Această practică uniformă și constantă avea semnificația unei cutume constituționale, și a fost respectată până în 1934, deși frecvent regele își impunea poziția, solicitând (și obținând) demisia Guvernului și numind un prim ministru interimar, care câștiga apoi alegerile (organizându-le în mod corespunzător). Prin urmare regula cutumiară menționată a fost uneori ocolită însă nu încălcată, constituind până în ianuarie 1934 o normă esențială în edificiul politic și constituțional al României.

A doua observație privește faptul că o constituție cutumiară nu devine scrisă prin faptul că o parte – chiar și considerabilă – a normelor sale sunt consemnate în scris. De-a lungul secolelor au fost redactate numeroase „cărți de cutume” în Europa, fără ca normele respective să-și piardă caracterul cutumiar. Nici împrejurarea că o serie de acte normative, adoptate de către Parlament sub forma unor legi fac parte din „constituție” nu schimbă esențial caracterul cutumiar al acesteia. Absența trăsăturilor formale (procedura specială, intenția de a statua o „lege fundamentală” pentru stat, concepută ca exhaustivă și având forță juridică supremă), face ca valoarea constituțională a legilor respective să fie es înșăși produsul unei cutume. Faptul că Parlamentul britanic nu a abrogat sau modificat „Habeas Corpus Act”, sau un alt act „constituțional” similar – deși teoretic lucrul acesta ar fi fost oricând posibil în baza unui act adoptat cu majoritate simplă de către Camera Comunelor (care până în 1911, ar fi trebuit aprobat de Camera Lorzilor) – este consecința unei cutume constituționale. Forța juridică efectivă a acestor acte legislative esențiale, prestigiul și valoarea lor simbolică decurg din împrejurarea că prin cutumă li se conferă importanța pe care o au.

Putem constata că drepturile și libertățile fundamentale au constituit obiect al primelor consacrări juridice pozitive. Viața parlamentară britanică precum și organizarea guvernului și controlul asupra acestuia rămân, în continuare, sub incidența unor cutume și uzanțe constituționale. Teoretic, o constituție cutumiară este mult mai flexibilă decât o constituție scrisă, care de multe ori consacră expres în textul ei norme greoaie privind revizuirea. În fapt însă o constituție cutumiară se dovedește foarte stabilă, atașamentul față de tradiție și față de soluțiile politice confirmate de experiența practică fiind capabil să păstreze nealterată esența unei reglementări mai bine decât ar face-o stipularea unei bariere procedurale.

Sub aspectul modului de adoptare, constituțiile scrise (evident constituțiile cutumiare, cristalizându-se treptat, nu pot fi „adoptate”) se clasifică în a) constituții octroiate sau carte condate; b) constituții statut; c) constituții pact; d) constituții convenție și e) constituții referendum.

a) **Constituțiile octroiate**⁴ (numite și carte condate) constituie sub aspect formal, acte unilaterale ale unui suveran. Ele reprezintă o emanație a puterii sale în principiu absolute, dar în fapt sunt consecința erodării poziției politice a suveranului, care se vede constrâns de împrejurări la anumite concesii. Exemple în acest sens sunt: Carta constituțională a regelui Ludovic al XVIII-lea al Franței, din 4 iunie 1814, Constituția Regatului Piemontului și al Sardiniei, din 4 martie 1844 sau Constituția japoneză, din 11 februarie 1889.

b) **Statutul** constituie tot o emanație a voinței șefului statului, însă este supus aprobării prin populației prin plebiscit. Formal o constituție-statut reprezintă un progres prin implicarea voinței poporului și o recunoaștere a puterii constituante a acestuia, însă în practică deseori rezultatul unui plebiscit a putut fi determinat de către organizatorii acestuia, prin constrângere, intimidare, fraudă sau propagandă unilaterală. Chiar făcând abstracție de aceste modalități de

⁴ Din fr. *octroyer* = a acorda, a concesiona.

influențare a electoratului, organizatorii unui plebiscit sau a unui referendum beneficiază întotdeauna de înclinația naturală a majorității populației de a prefera soluțiile concrete, chiar și cele criticabile, lipsei unei soluții și situației de incertitudine decurgând de aici. Exemple în acest sens: Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris (1864) din Principatele Unite sau Constituția supusă de Regele Carol al II-lea aprobării, prin plebiscit, în 27 februarie 1938.

c) **Pactul** este consecința unui compromis, încheiat de cele mai multe ori între monarh și forțele politice reprezentate în Parlament (nobilimea, „Starea a III-a” sau “burghezia”). Monarhul renunță la o parte din prerogativele sale tradiționale și se angajează să respecte actele Parlamentului. Actele prin care s-au instituit monarhiile constituționale în secolul al XIX-lea, reprezentând compromisuri între grupurile sociale conservatoare, în general apropiate dinastiei conducătoare (cler, nobilime, armată, corpul înalților funcționari) și “societatea civilă” sunt subsumabile categoriei de constituție-pact. Carta franceză din 14 august 1830 este invocată ca exemplu în acest sens.

d) **Constituția-convenție** reprezintă formă de legea fundamentală, care a fost dezbătută și adoptată de o adunare anume aleasă, în acest scop. Sub aspect formal, o constituție-convenție reprezintă emanația integrală a voinței poporului, manifestate prin reprezentanța națională, fără nici un fel de constrângeri ori limitări impuse de tradiție sau de ingerințele puterii executive. Arhetipul constituțiilor-convenție îl reprezintă Constituția federală a Statelor Unite, adoptată de Convenția Federală, întrunită la Philadelphia, în 1787.

e) **Constituția referendară** este legea fundamentală adoptată de o reprezentanță națională (adunare constituantă) supusă, ulterior, aprobării poporului prin referendum. Observațiile formulate cu privire la constituția-statut sunt în linii mari valabile și aici; tendința firească a poporului va fi întotdeauna să aprobe constituția propusă, chiar și în cazul în care rezervele față de ea sunt numeroase și consistente. Pe de altă parte, dezbaterea publică a textului constituțional în adunarea constituantă oferă garanții ale reflectării în mod echilibrat și echitabil a intereselor mai multor categorii sociale și orientări politice în textul constituției. Aprobarea (după cum am precizat, ușor de anticipat) a poporului prin referendum prezintă atuul legitimării superioare a constituției respective, fapt dezirabil în cazul în care confruntări politice recente pe plan intern și crize nesoluționate în momentul adoptării constituției ar fi de natură să afecteze imaginea de reprezentativitate a adunării constituante, dominată de o majoritate inevitabil diferită de cea a parlamentelor de mai târziu, afectând astfel indirect autoritatea legii fundamentale.

Sub aspectul modalității de revizuire, constituțiile pot fi **suple** sau **rigide**. Și această clasificare este aplicabilă doar constituțiilor scrise, din moment ce constituțiile cutumiare nu sunt susceptibile de revizuire. Rigiditatea constituțională constituie un important corolar al supremației legii fundamentale. Aprecierea rigidității nu trebuie făcută doar în funcție de procedurile prevăzute pentru revizuire, ci și în funcție de efectivitatea aplicării lor. În anumite împrejurări, o constituție stabilind proceduri mai complicate de revizuire poate fi revizuită mai frecvent decât o constituție cuprinzând norme mai suple.

Constituțiile suple prevăd modalități simplificate de revizuire. Este vorba în general de adoptarea legii de revizuire cu o majoritate calificată (de regulă două treimi din numărul membrilor camerelor) de către legiuitorul ordinar (care devine constituant prin întrunirea acestei majorități calificate). Constituțiile comuniste au fost în general constituții suple. Fațada politică democratică pe care s-au străduit să o afișeze regimurile totalitare de stânga impunea respectarea - aparentă și din motive tactice - a anumitor reguli ale jocului democratic, dar rigiditatea constituțională, ca și controlul constituționalității legilor, nu făceau parte din această categorie. Adoptarea expeditivă – uneori intempestivă – a unor decizii politice într-un stat comunist reclama o procedură legislativă rapidă, care ar fi fost stânjenită de o rigiditate constituțională excesivă. Constituții suple întâlnim însă și în state democratice. Constituția Germaniei din 1919 ca și Legea fundamentală a Republicii Federale Germania, din 1949, sunt constituții suple.

Constituțiile rigide prevăd modalități greoaie de revizuire, stabilind uneori condiții suplimentare. Astfel Constituția americană din 1787 stabilea anumite interdicții și limitări privind revizuirea sa în următorii 10 ani de la adoptare. Constituția americană prevede adoptarea amendamentelor(=legi de revizuire) cu o majoritate de două treimi a ambelor Camere ale Congresului, urmată de ratificarea acestora de către state. Amendamentul intră în vigoare după ratificarea sa de către trei sferturi din numărul statelor membre ale federației. Constituțiile române din 1866, din 1923 și din 1938, ca și actuala Constituție pot fi calificate drept constituții rigide. Condițiile și procedura de revizuire a Constituției României din 1991 vor fi examinate în secțiunea următoare.

III. Individualitatea celui de al XIX-lea secol în istoria Europei (repere economico-sociale și politico-culturale într-o sumară retrospectivă)

„Idea de progres este centrală în metafizica istoriei. Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și întreg secolul al XIX-lea, ea joacă un rol definitoriu în concepția civilizației europene”
(Nikolai Berdiaev)

Relativizând „bornele” temporale, calendaristice ale unităților cronologice uzuale și luând în considerare unitatea organică internă a proceselor istorice, în istoriografia franceză dedicată cauzelor și antecedentelor „Marii Revoluții”, s-au formulat încheieri conform cărora „secolul al XVIII-lea a început în secolul al XVII-lea”, sau că, dimpotrivă, „a început în 1715 și s-a încheiat la 1789”!

La fel, pornindu-se de la unitatea istorică de procese economico-sociale și politico-culturale conexe, istoricii au opinat că secolul al XIX-lea începe, cu adevărat, la 1815 și se încheie la 1914. Aceasta, privindu-l mai ales din unghiul politic și social. Și anume, fiindcă, la 1914, își încetează existența structura și stabilitatea politică a Europei, care, în pofida unor momente de criză și a unor modificări parțiale, se păstrasera în linii generale în formele pe de o parte anticipate generos de Revoluția franceză și dezvoltate în siajul ideologic al acesteia; pe de altă parte, statornicite arbitrar (frontierele mai ales) la Congresul de la Viena din 1815, de puterile victorioase asupra Franței. Pe plan economic, în schimb, secolul al XIX-lea s-a sfârșit mai devreme decât la 1900; fenomenele ce se produc, în special în tehnologia și în organizarea industrială, se conectează, încă de pe la 1880-1890, la acelea din dezvoltarea economică a secolului al XX-lea.

Doar în cultură s-ar putea considera că un suflu grăbit de „modernitate”, de antitraditionalism, din care se vor distila conținutul și formulele agresiv novatoare ale culturii secolului al XX-lea, se conturează, distinct, în intervalul 1900-1914 și coincide, astfel, cu debutul cronologic al veacului respectiv.

Sintezele istoriografice, literatura, politologia, retrospectiva vieții diplomatice și a relațiilor internaționale au creat, după primul război mondial, mitul unui secol al XIX-lea (în special, ultima parte) ca o epocă de echilibru, de multiple împliniri, generatoare de sentimente de siguranță, datorate constantului progres economic, importanțelor descoperiri în știință, generalizării „revoluției” tehnologico-industriale, monumentelor create în arte de geniul uman și faptului că, între 1815 și 1914, nu a avut loc nici un mare război continental.

În ultimile decenii, optica asupra lui s-a schimbat: el este considerat ca mai apropiat de o perioadă de tranziție spre marile prefăceri din secolul al XX-lea. Stabilitatea sa se descoperă a fi fost aparentă („marea iluzie”), el fiind, în fapt, un secol al antinomiei dintre liniștea de suprafață și tensiunile de adâncime („trufașa citadelă”). Istoricii scriu, chiar, despre o „subperioadă 1871-1914”, care întrunește în măsura cea mai mare caracteristici antinomice. A prezentat o stabilitate care a alimentat speranța într-o pace prelungită, dacă nu chiar perpetuă, în același timp în care se declanșa cea mai aprigă cursă a înarmărilor cunoscută până atunci în istorie și se încheiau

tratate interstatale ce-și propuneau deopotrivă să conserve echilibrul european. dar și să pregătească răsturnarea lui prin forță. S-au confruntat, ori s-au desfășurat paralel, manifestări naționaliste extreme, cu ideologii și organizații internaționaliste. Concurența economică acerbă coexistă cu forme noi de organizare supranațională a industriei și finanțelor, care tind să „disciplineze” libera concurență.

În întreg secolul al XIX-lea, gândirea, literatura și arta sunt asaltate de curente contestatate, oferind imaginea schematică a unei lupte între raționalism și iraționalism. Această eflorescență de idei diverse, contradictorii, a fost privită în trecut ca o expresie a plenitudinii capacităților creatoare, pe când, în prezent, ea apare mai degrabă ca ecranizarea unei spiritualități labile, în criză, în tranziție spre un „altceva”, încă insuficient conturat.

În secolul retrospectivat aici, spre finalul acestuia, Europa a atins punctul culminant al supremației sale economice și politice asupra globului. Ea este creditoarea lumii întregi, vehiculează partea cea mai mare din volumul comerțului mondial. În 1913, la o populație a globului de 1,7 miliarde locuitori, Europa, cu ale sale 586 de milioane, reprezintă 27,2%. Numai Statelor Unite, Europa le-a furnizat, între 1871-1913, aproape 20 de milioane de imigranți. Din suprafața totală a uscatului planetei, de 149 milioane km², Europa ocupă numai 10 milioane km², dar statele ei (inclusiv Rusia de la Urali la Oceanul Pacific) stăpânesc, în afara continentului, 75,6 milioane de km², cu aproape 600 de milioane de locuitori.

Chiar în mai mare măsură, Europa secolului „națiunilor” continua să-și consolideze poziția de „creditor cultural mondial”, de model intelectual și artistic al lumii. Ideile, curente, „modelele” dominante în cultura epocii - și chiar în secolul următor - s-au constituit în Europa aceluiași veac, având ca efecte „socializarea” culturii, într-un anumit grad, începutul „culturii de masă”, cu urmări și asupra vieții cotidiene, a condiției umane în general.

Astfel, spre exemplu, în secolul al XIX-lea, organizarea învățământului în Europa a dezvoltat principii aplicate de Revoluția franceză. În timpul acesteia, s-a impus crearea de către organele de stat de școli primare obligatorii, gratuite și laice, în toate localitățile unde era o însemnată populație școlară. Conținutul programei de învățământ, prescrisă și controlată de stat, era, pe de o parte, practic, utilitar, iar pe de altă parte era destinat „a dezvolta spiritul civic și a întări unitatea națională”. Drept care predarea începea cu „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului” și punea accentul pe studiul limbii franceze.

După 1794, s-a înființat un învățământ secundar, cuprinzând așa-numitele „școli centrale” - câte una la două departamente - echivalentul unor gimnazii - , și un număr mai redus (9-10 pe țară) de colegii sau licee, de un nivel așa de ridicat, încât li s-a obiectat uneori că erau mai apropiate de universitate decât de învățământul secundar.

Tot Revoluția a fondat școli medii speciale pentru unele profesii și institute superioare specializate, ca de exemplu școli de medicină, sau celebra Școală Politehnică din Paris.

Secolul al XIX-lea a plecat de la această experiență, completată prin măsuri ale lui Napoleon I, pentru a definitiva organizarea învățământului pe principiul, de atunci universal admis, al celor trei trepte - primară, secundară și universitară - și pentru a-l diversifica, pe sexe și pe specialități. Învățământul, la nivel elementar devine obligatoriu și gratuit în majoritatea statelor, dar cel secundar și superior rămân condiționate de taxe. El este în cea mai mare parte format și subvenționat de stat., de unde caracterul său precumpănit laic. Cu toate acestea; în numele principiului libertății învățământului, nici o țară democratică nu interzice persoanelor, asociațiilor sau inițiativelor particulare să deschidă instituții de învățământ, statul rezervându-și un drept limitat de control și de atestare a certificatelor și diplomelor eliberate de acestea.

Consecințele au fost profunde, „revoluționare”, chiar dacă nu complete pe orizontala spațiului geografico-politic. De la o populație covârșitor iliterată, cu o știință de carte și cultură rezervate unei minorități, unei elite privilegiate, Europa a devenit, la sfârșitul secolului al XIX-lea comunitatea care lichidase analfabetismul în statele din nordul și vestul ei (cu excepția Peninsulei Iberice), și îl redusese apreciabil în Italia (mai ales în jumătatea nordică) și în centrul continentului. El mai rămânea ridicat la naționalitățile aflate sub dominație străină în fostele Imperii Austro-Ungar, Otoman și Țarist (Rus).

Învățământul modern a echilibrat studiul științelor cu al disciplinelor umaniste, tinzând să încline balanța în avantajul celor dintâi. Și în cadrul învățământului umanist, ponderea disciplinelor e reconsiderată: limbile clasice ocupă un loc mai redus decât limbile moderne. Utilitatea socială a științelor exacte se impune de o manieră categorică, într-un secol care, fascinat de dezvoltarea lor fără precedent, a mers până la afirmarea concepției „scientismului”, adică a absolutizării rolului științelor în sistemul culturii.

E prea adevărat că, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, s-au făcut descoperiri științifice mai numeroase și mai importante, atât sub aspect fundamental cât și aplicativ; decât în toată istoria anterioară a omenirii: geometriile noneuclidiene, legea conservării și transformării energiei, electricitatea, spectroscopia, teoria moleculară și atomică, structura complexă a materiei, teoria cuantică și teoria relativității; energia atomică, evoluția speciilor, structura celulară a materiei vii și apoi complexitatea celulei însăși, deschizând recent calea ingineriei genetice, chimia sintezelor organice, bacteriologia și vaccinoterapia, cibernetica; etc. etc. sunt date de bază, incomplete însă în raport cu rezultatele formidabile ale „exploziei științifice” din ultimele două secole. Rezultate care au adus omenirea, împlinindu-și demonica vocație faustiană de căutare fără preget „a ceea ce nu se vede”, până în pragul confruntării dramatice cu un alt binecunoscut simbol - al „ucenicului vrăjitor” - cel ce nu mai poate stăpâni forțele cu nechibzuință puse de el în mișcare. Oricum, incontestabil benefice și în același timp latent primejdioase; pe dezvoltarea acestor forțe ale științei și tehnicii s-a întemeiat nu în mică măsură „iluzia cea mare” a generației de la 1900, credința în viitorul sigur al progresului.

Dezvoltarea științelor a exercitat o influență însemnată asupra gândirii filosofice. O expresie a ei a fost *pozitivismul*. Acest curent, având ca fondator pe francezul *Auguste Comte* (1798-1856), tăgăduiește valabilitatea aspirației oricărui sistem filosofic de a oferi o explicație generală și unitară a lumii. El susține că filosofia trebuie să se întemeieze numai pe faptele și datele „pozitive”, furnizate de experiență, pentru a descoperi corelațiile între acestea, legile acțiunii și interacțiunii lor. Pozitivismul ar fi voit, așadar, să fie un fel de „știință a științelor”, o viziune unificatoare asupra lumii, societății și omului, bazată numai pe date reale, verificabile, și excluzând orice speculație asupra a ceea ce ar fi „dincolo de fenomene”.

Pozitivismul a creat și o școală istorică, având la bază cam aceleași idei ca și pozitivismul filosofic: întemeierea cunoașterii istoriei numai pe fapte bine verificate (de unde preocuparea meritorie a reprezentanților acestei școli de a publica ediții critice de izvoare), respingerea oricăror teorii sau idei generale, abstracte, de explicare a mersului istoriei și a sensului ei; absolutizarea explicației cauzale, punând în evidență relațiile necesare între fapte particulare, care se determină în lanț (în serie) unele pe celelalte (= determinismul istoric).

Interferențele cu științele exacte au prilejuit, de asemenea, cercetări și realizări interdisciplinare definitiv consacrate. Spre exemplu, lucrările lui *Gottlob Frege* (1848-1925) au pus bazele logicii matematice (sau simbolice).

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, descoperirile din fizică au părut a pune sub senmul întrebării noțiunile fundamentale cu care opera această știință, sau cel puțin înțelesul lor de până atunci: masă, mișcare, repaus, lege etc. Până la elaborarea unei interpretări adecvate a noilor date furnizate de observație și experiență, fizica a părut a intra într-o criză, corelată cu o diminuare a inteligibilității elementelor structurale ale materiei, cu o imposibilitate de explicare a dinamicii lor prin logica clasică și în cadrul reprezentărilor tradiționale despre spațiu și timp.

În mare parte, sub impresia acestei „crize de tranziție” a fizicii au apărut în filosofie curentele care au respins pozitivismul și au negat capacitatea rațiunii și experienței de a cunoaște fenomenele în esențele lor profunde, atribuind această capacitate unei facultăți afective nonraționale, anume *intuiției*. Filosoful francez *Henri Bergson* (1859-1941) a fost reprezentantul cel mai de seamă al acestui curent de gândire antiintelctualist - *intuiționalismul*. Cu puțin timp înaintea lui, germanul *Wilhelm Dilthey* (1833-1911) a susținut că fenomenele social-istorice, fiind fapte umane, nu pot fi explicate cauzal, ca fenomenele și procesele naturii: ele trebuiesc *înțelese*, printr-un act de *transpunere afectivă* în modul în care oamenii din trecut au trăit istoria.

Semnificativă a fost și mutația care s-a produs în psihologie. După ce germanii *Wundt* și *Ebbinghaus*, francezii *Ribot* și *Binet*, rusul *Pavlov* au fundamentat o psihologie științifică, experimentală, pe baze fiziologice, austriacul *Sigmund Freud* și elvețianul *Carl Gustav Jung* au dezvoltat concepția și metoda *psihanalizei*, care susțin că mentalitatea și comportamentul individului sunt determinate, în ultimă instanță, de procese psihice din sferele subconștientului și inconștientului.

Relativitatea cunoașterii realității, sugerată de criza fizicii, se întâlnește și într-un curent filosofic influent în deosebi în gândirea din țările anglo-saxone. Este *pragmatismul*, având ca reprezentanți pe americanii *Charles Peirce* (1839-1914), *William James* (1842-1910) - cel mai important dintre ei - și pe englezul *F.C.S. Schiller* (1864-1937). Pragmatismul susține că nu există adevăr obiectiv. Că „adevărul” este un concept convențional, cu valoare relativă. Omul declară „adevărate” faptele care-i sunt utile acțiunii. vieții, și „false” pe acelea care contravin acestei utilități.

Corelația dintre „criza fizicii” și apariția curentelor antiintelectualiste și relativiste în filosofie poate fi acceptată ca o ipoteză. Dar mai trebuie să se aibă în vedere că o asemenea „criză de tranziție” a fost considerată și ca proprie *întregii culturi europene* din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din veacul al XX-lea, ca o criză interioară a ei, generată de condițiile dezvoltării sociale. Filosoful german *Nietzsche* (1844-1900) scria: „... întreaga noastră cultură europeană se mișcă de multă vreme ca torturată de o încordare ce crește cu fiecare deceniu, ca sub iminența unei catastrofe, neliniștită, violentă, frământată asemea unui fluviu ce tinde să se reverse, fără a reflecta și fiindu-i teamă să reflecteze”.

Neliniștii omului în fața unei realități tot mai greu de înțeles, înșelătoare, părând a-și pierde contururile și identitatea, i-a căutat un răspuns filosofia *existențialistă*. Ea declara că singura realitate și certitudine este existența umană, astfel încât obiectul și marea problemă a gândirii devine scrutarea din interior a acestei existențe. Dacă secole în șir filosofia s-a îndreptat spre cunoașterea lumii și a omului, a surselor și a mecanismului actelor de cunoaștere (rațiune, experiență), existențialismul înclină greutatea demersului cugetării către om în sine, către universul trăirilor sale. Existențialismul își revendică inspirația din opera filosofică a danezului *Soren Kierkegaard* (1813-1855), în parte și din aceea a lui Nietzsche. Reprezentanții săi veritabili trăiesc însă în secolul al XX-lea: *Martin Heidegger*, *Karl Jaspers*, *Gabriel Marcel* ș. a.

O componentă organică a culturii unei epoci este literatura. Deși, prin definiție, produs al ficțiunii, literatura constituie, cu toate acestea, expresia nuanțată a gândirii, a sensibilității și a realităților sociale dintr-o epocă dată. S-a putut spune despre ea că este „modalitatea prin care o societate vorbește sieși, despre ea însăși”.

Începutul secolului al XIX-lea, până pe la 1840, a cunoscut eflorescența *romantismului*. Un curent complex. Caracterizat, sub aspectul poziției reprezentanților săi față de societate, fie prin decepționism, exaltând în schimb viața și valorile trecutului, fie prin angajarea înflăcărată pentru schimbarea în mai bine a realităților vremii. Această a doua orientare a romantismului a militat pentru idealul național și cel democratic. Mulți scriitori romantici au fost luptători, cu cuvântul și cu arma, în revoluțiile din 1848 (*Victor Hugo*, *Lamartine*, *Petofi*, *Bălcescu*).

Romanticul a fost individualist și liric. Lui i se datorează „explozia” lirismului în sensibilitatea europeană și locul preeminent pe care acest gen îl va ocupa statornic în producția literară ulterioară. Romantismul a însemnat o pledoarie pentru libertatea compoziției literare, el refuzând - ceea ce s-a văzut mai ales în dramaturgie - tiparele formale rigide ale esteticii clasice.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, literatura părăsește dorul romantic de a vedea societatea și viața mai bune decât erau, fie printr-o proiecție de speranțe în viitor, fie prin evocarea nostalgică a unui trecut idealizat. Ea vrea acum să vadă societatea *așa cum este*, cu calitățile, defectele și viciile oamenilor și ale mediului social. Acest curent *realist* s-a validat cu deosebire în arta romanului, ilustrată de un *Balzac*, un *Dickens*, un *Tolstoi*, un *Flaubert* și mulți alții. Realismul veacului al XIX-lea a constituit o culme a romanului conceput ca un tablou vast și minuțios al unui mediu, populat cu numeroase personaje al căror destin este urmărit adesea pe parcursul imaginar al vieții lor întregi. În opoziție cu romanticii, veșnic pasionați în angajarea lor

sentimentală și politico-socială, realiștii si-au propus să scrie detașat, obiectiv, apropiindu-se de una din definițiile date romanului printr-o celebră metaforă: „o oglindă pe care o plimbi de-a lungul unui drum” (Stendhal).

În prelungirea acestui curent, *naturalismul* - excelând și el în roman și nuvelă (Zola, Maupassant) - a introdus, în motivarea modului de acțiune al personajelor, factori psihologici și ereditar-biologici, cu precădere cei anormali, morbizi. Scriitorii naturaliști au diminuat, așadar, în operele lor, influența condițiilor sociale asupra mentalității indivizilor, în sensul de a considera că ea se exercită indirect, prin intermediul tarelor psihologice determinate de unele racile sociale (de exemplu, alcoolismul). Iar pe de altă parte, înclinarea spre fenomenele morbide i-a predispus către zugrăvirea vieții fără menajamente, cu cruzime.

De la sfârșitul secolului al XIX-lea și pe tot parcursul secolului al XX-lea, creația artistică, în literatură, arte plastice, muzică, începe a se caracteriza prin tendința *emancipării sale de sub servitutea realității exterioare*. Ea se îndepărtează de tradiția conform căreia ar avea menirea să *reflecte* realitatea - obiectivă sau subiectivă (lumea sau eu!) - în cel mai rău caz transfigurând-o. De aproximativ un secol încoace, literatura și artele își propun să *creeze o realitate a lor*, ignorând-o pe cea existentă. Un estetician german a emis o celebră definiție, revelatoare a acestei concepții moderne: „Opera de artă este un organism aparte de natură, cu care este egală în rang, și esențialmente fără relație cu ea”.

Este direcția pe care a luat-o *simbolismul* literar, când a considerat cuvântul nu ca pe o expresie a gândirii logice, ci ca pe un *simbol* ce evocă inefabilul nebulos al trăirilor sufletești, refuzând interpunerea artificiilor ordonatoare ale intelectului. Poezia nu mai este *un discurs* sau *o analiză a sentimentelor*, ci *o muzică a lor*, realizată cu aceste noi semnificații și funcții atribuite cuvintelor.

Și proza încetează de a relata o istorie situată într-un timp și un spațiu determinat. Obiectul ei devine lumea interioară a omului, fluiditatea impresiilor și trăirilor subiective. Din romanele irlandezului *James Joyce (Ulysses, Veghea lui Finnegan)* și ale francezului *Marcel Proust (În căutarea timpului pierdut)* descind „noul roman” și „anti-romanul” din a doua jumătate a secolului XX, care se prezintă cu o lipsă de construcție, de coeziune a acțiunii. S-ar putea spune că această literatură nu descrie sau narează retrospectiv, ci înregistrează trăirile, fără a se preocupa de a le selecționa, ordona sau rețușa. „Scriitorul - secretar al societății - se metamorfozează într-un stenograf al propriilor fluxuri de conștiință”. A fost un experiment interesant, dar contestat pe măsură.

Arta veacului al XIX-lea a văzut succesiunea celor două mari curente: *romantismul* și *realismul*, cu caracteristici de concepție și de expresie care transpuneau în plastică, într-o manieră ușor de recunoscut, principiile curenților literare corespunzătoare. Spre sfârșitul secolului, *impresionismul*, ilustrat de o strălucită pleiadă de artiști (*Manet, Monet, Renoir, Pissaro, Sisley, Whistler* etc.) - a inaugurat o nouă tehnică, pictând în culorile fundamentale ale spectrului. Acestea, juxtapuse pe pânză în tușe fine, recompun, în ochiul privitorului, nuanțele coloristice intermediare, la fel cum se întâmplă și când privim natura, a cărei varietate de culori nu este obiectiv-reală, ci este efectul percepției vizuale a proporțiilor și intensităților variate de culori fundamentale. Mari peisagiști, impresioniștii au îmbogățit arta picturală, descoperind posibilitățile ei de a surprinde aspecte mereu schimbătoare ale naturii.

Arta modernă a început însă numai din momentul în care a intervenit o schimbare radicală de atitudine a artistului față de realitate, în sensul că acesta nu mai vrea să o reproducă, să o „fotografieze”. El își propune să completeze perceperea vizuală a obiectelor, condamnată la perspectiva dintr-un singur punct, cu o percepție *integrală a lor* - rezultat al unui demers rațional, care îngăduie cunoașterea și reprezentarea și a aspectelor de *dincolo de aparența* directă. Spre exemplu, *cubismul*, lăsând la o parte unele procedee geometrizante de descompunere și recompunere a obiectelor; vrea să transpună, pe suprafața fatalmente bidimensională a tabloului, pluridimensionalitatea obiectelor în spațiul real. Este o artă care „gândește” realitatea, - o vede, cum se spune, „cu ochii minții” - vrea să o perceapă simultan din toate unghiurile, nu numai din cel al privitorului. În cadrul acestei concepții artistice, realitatea

este „reformulată” după dimensiuni și raporturi dictate de intelect. Este o *artă cerebrală*, nu senzitivă.

O altă concepție a artei moderne rupe total legătura cu realitatea și crează, plastic, un univers independent. care este o proiecție în afară a imaginației pure, s-au a unei construcții intelectuale abstracte. Un „tablou manifest” al acestei școli s-a intitulat (și a reprezentat) „Pătrat negru pe fond alb”. Alte compoziții poartă nume ca „Elasticitate”, „Planuri verticale albastre și roșii”, „Viziune inconfortabilă”, „Roșu abstract”, „Verde vertical”, „Spațiul doarme” etc. etc.

Reprezentanții mai cunoscuți ai curentelor picturii moderne s-au numit *Picasso, Braque*, (cubiști); *Kandinsky, Malevici, Mondrian* ș.a.

În cadrul acestei lupte de emancipare de sub tutela realității exterioare, sculptura s-a aflat în avantaj, în raport cu pictura, și n-a trebuit să lupte cu unele din problemele acesteia, deoarece creațiile sale beneficiază de tridimensionalitate și pot fi contemplate din toate punctele spațiului ambiant.

Sculptura modernă a mers, în consecință, fie către o plastică a formelor și semnificațiilor *esențiale* ale lucrurilor (Constantin Brâncuși fiind, din acest punct de vedere, m deschizător de drum), fie către aceeași direcție ca și a picturii, către un *abstracționism total* al volumelor și al formelor (Moore, Calder ș.a.) (vezi, mai pe larg, la Camil Mureșanu, în *Bibliografie*)

Discuția asupra secolului al XIX-lea nu se epuizează nici pe departe prin corectarea reperelor cronologice și sublinierea unei cadențe mai rapide ca oricând a transformărilor și devenirilor contradictorii din cele mai diverse domenii ale existenței umane, în funcție de unitatea de conținut a proceselor istorice din cadrul noilor limite propuse. La fel ca odinioară pentru Imperiul Roman, și pentru Europa celui de al XIX-lea secol, acest „summum” al puterii a fost mediul germinativ al declinului. Fiindcă el a însemnat „mondializarea” intereselor și a politicii europene. Devenite mondiale, la sfârșitul perioadei, acestea n-au mai putut fi, de la un moment dat, controlate. În locul echilibrului și stabilității, ele au imprimat evenimentelor o alură dezordonată și s-au întors parcă împotriva creatoarei și beneficiarei lor, împingându-o spre o catastrofă. Incercării de transpunere a principiului echilibrului politic pe scară mondială îi lipsea, în acel secol, experiența. Harta lumii era un eșichier prea întins, cu prea multe figuri pe el, cu un număr crescut de combinații posibile ale jocurilor, reducând posibilitățile de previziune a mișcărilor, atât ale partenerului cât și ale adversarului.

Transplantată la scară mondială, politica europeană constată căderea în desuetudine a categoriilor ideologice care influențaseră mai înainte vreme luarea deciziilor. Acum se vorbește ostentativ de o „dezideologizare” a politicii. În sfera ei, se gândește cu precădere în termenii intereselor economice. Oamenii politici, conducători ai destinului marilor puteri devin, pe nesimțite, contabilii acestor interese, care le limitează libertatea deciziilor. Ei *nu conduc* în aceeași măsură în care *sunt conduși* de evenimente.

În același sens „destabilizator” acționează, după 1871, amplificarea fenomenului de *opinie publică*. Parlamentele, partidele politice, organizațiile și mișcările de masă imprimă, adeseori, factorului politic decizional atitudine ezitante, după cum chiar opinia publică este divizată, oscilantă. Aceasta, fie din cauza confruntării în cadrul ei a partidelor politice tradiționale cu altele noi, radicale sau socialiste, fie din labilitățile sale, sub impactul manifestărilor presei și a pătrunderii pe scena politică, grație lărgirii considerabile a dreptului de vot, de elemente sociale încă nu suficient orientate în marile probleme ale vieții interne și internaționale.

O ipotecă ce a apăsât cu mare greutate asupra Europei și a lumii după 1871 a fost militarismul. El a însemnat, în această perioadă, angajarea, într-o proporție fără precedent, a resurselor economice ale statelor în perfecționarea și amplificarea aparatului lor militar. Este fenomenul care atestă în modul cel mai concludent fragilitatea echilibrului și stabilității pe care le înfățișează; în aparență, perioada. „Mondializarea” intereselor marilor puteri și cantonarea acestor interese cu precădere pe terenul economicului, al bilanțului rece de profit și pierderi pe care factorul politic e silit să-l țină mereu în evidență, a determinat, la nivel decizional, gândirea asupra relațiilor internaționale în termeni de forță. De fapt, în termenii care, de-a lungul istoriei,

au fost, cu rare excepții, „argumentul ultim” al politicii. Numai că acum, la cumpăna dintre secolele XIX-XX, demersul la forța armată era susceptibil să provoace consecințe de o gravitate necunoscută înainte.

În cazul acestui fenomen al militarismului „fin de siecle” a intervenit masiv impactul progreselor tehnice. Armamentul greu, cel automat și cel mecanizat în dotarea armatelor terestre, vasele blindate de mare tonaj cu care se înzestreașă marina, necesită investiții financiare și mobilizarea de mijloace tehnico-industriale uriașe. În ritmul trepidant al progresului economic general, armamentul se perfecționează mereu, reclamând frecvența sa înlocuire cu produse tot mai moderne.

Armamentul are o putere de distrugere, o eficiență și o complexitate care fac necesară sporirea efectivelor militare și a duratei de instruire a combatanților. Serviciul militar obligatoriu se prelungește la 2-3 ani, iar după încheierea lui, cei care-l satisfăcuseră făceau parte, până pe la 45-50 de ani, din armata de rezervă, ale cărei contingente erau rechemate periodic sub arme, pentru reinstruire.

Cururile politice conducătoare ale marilor puteri au inventat, în acel timp, nu fără teme, dar și ca un fel de scuză pentru ele, expresia că „Balcanii sunt butoiul cu pulbere al Europei”. Era adevărat, în Balcani se împleteau, atunci, tot mai acute, mai explozive, tensiuni interetnice și interreligioase. Dar ele erau susținute de popoarele din regiune cu mijloace combative destul de slabe, chiar prea slabe spre a produce efecte fatale pe plan internațional, dacă nu s-ar fi amestecat în aceste fricțiuni interesele marilor puteri, în prima linie, Rusia, Austro-Ungaria și Imperiul Otoman.

În realitate, „butoiul cu pulbere” capabil să arunce în aer Europa era constituit de tensionarea intereselor mondiale ale marilor puteri, de potențialul lor militar în creștere vertiginoasă. Exemplul cel mai elocvent se poate cita din domeniul înarmărilor navale. Din preajma anului 1890, Germania propunându-și, după expresia împăratului ei, „să smulgă din mâna englezilor tridentul lui Neptun”, lansează un program de construire de vase de război care trebuia ca, în 25 de ani, să situeze flota germană pe primul loc în lume.

Considerând menținerea dominației mărilor ca pe o axiomă a politicii sale, Anglia a ripostat provocării germane, printr-un program de construcții navale care trebuia să asigure în permanență flotei de război britanice o forță de luptă (tonaj, armament) egală cu puterea cumulată a flotelor aflate pe locul al 2-lea și al 3-lea în lume.

Cunoscut fiind faptul că perioada 1871-1914 s-a încheiat brutal, prin izbucnirea primului război mondial, istoriografia a supus unei priviri retrospective toate fenomenele și procesele mai semnificative din acele decenii. În încercarea de a răspunde la întrebarea: „putea fi evitat acest devastator conflict armat?” Desigur, răspunsurile au fost divergente.

În favoarea unui răspuns negativ, deci susținând ideea inevitabilității războiului din 1914, s-au pronunțat, pe de o parte istoricii de inspirație marxistă, iar de altă parte cei de orientare ultranaționalistă. Primii au argumentat că structura însăși și stadiul de dezvoltare ale societății la începutul secolului al XX-lea, cu caracteristica lor principală - intensă concentrare a organizării economiei, care a generat conflicte aprige de interese între marile forțe economice și puteri politice - au făcut inevitabilă declanșarea conflictului. Cei interesați nici n-au încercat serios să-l prevină, ci, dimpotrivă, l-au pregătit, în vederea unei „reîmpărțiri a lumii”.

Ultranaționaliștii, mai simpliști, au acuzat intransigența și agresivitatea uneia sau alteia dintre marile puteri, spre a conchide că, pentru statele în numele cărora ei scriau, războiul a fost o necesară și justă soluție de apărare, după ce în prealabil epuizaseră toate mijloacele pacifice de a-l preîntâmpina. Această teză a fost prezentă cu deosebire în istoriografia germană și franceză, dar mai mult în anii războiului sau în cei imediat următori, evidentul ei caracter subiectiv-naționalist făcând ca ea să fie ulterior abandonată.

Istoricii care au apreciat că în interiorul societății europene au existat posibilități de a evita războiul din 1914 consideră că acestea nu s-au realizat din motive incidentale și nu din cauze ținând de necesitatea istorică. Ei au invocat, ca un fel de „background” al tezei lor, argumentul

de ordin filosofico-moral că naturii umane nu-i este proprie tendința spre autodistrugerea speciei și a creațiilor sale. În consecință, un război este prin definiție un fenomen ieșit din ordinea morală a existenței și potrivit ei, respectiv postulatului ancestral al filosofiei și moralei că viața este suprema valoare și supremul bun.

Pornind de la această premisă idealistă, optimistă în privința virtuților inerente ale ființei umane, s-a constituit, la sfârșitul secolului al XIX-lea, mișcarea *pacifistă*.

Organizații pacifiste, formând o mișcare pentru pace, s-au întemeiat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Ele au organizat, cu începere din 1891, congrese mondiale ale păcii la Roma, Budapesta, Glasgow, Lucerna, Milano, Miinchen, iar din 1901 un „Birou internațional al păcii”, cu sediul la Berna. Au preconizat, adresându-se parlamentelor și guvernelor, elaborarea unui *Drept internațional al garantării păcii*. Sub influența lor, a fost instituit Premiul Nobel pentru pace (1896), iar un mare industriaș american a creat „Fundația Carnegie pentru pace internațională”, cu rol de a finanța institute de cercetare a problemelor politicii de pace.

Climatul pacifismului, cât și considerentul pragmatic al dificultății de a face față cheltuielilor militare, au determinat un număr de guverne (inițial 28) să accepte invitația lansată de Rusia de a participa la *Conferințele internaționale pentru soluționarea pe cale pașnică a litigiilor între state*, care s-au ținut la Haga în 1899 și 1907. Rezultatele lor au fost modeste, în raport cu speranțele puse în ele: s-a instituit Curtea Permanentă de Arbitraj, cu sediul la Haga, și s-a acceptat principiul arbitrajului, fie în fața acesteia, fie în a unui stat-terț, agreat de părțile în litigiu; s-a încheiat o „Convenție cu privire la legile și practicile războiului”, care - s-ar putea spune - a amplificat și actualizat cele stipulate în veacul al XVII-lea, când, în primul rând prin opera lui Hugo Grotius, s-au pus bazele dreptului modern al ginților. În dezbaterile acestor conferințe, s-a schițat, dar nu și perfectat, principiul că prevederile Dreptului internațional nu constituie o „codificare (și un consens) între state suverane”, ci sunt expresii ale unei relații universale, preeminente, între state.

Un pacifism consecvent și sincer au susținut în acești ani partidele socialiste. În spiritul doctrinei lor politice, ele și-au sprijinit acțiunea îndeosebi pe argumentul că militarismul și războaiele revarsă cea mai grea povară și suferință asupra maselor de simpli cetățeni - muncitori și țărani.

Adeptii tezei optimiste, că războiul din 1914 n-a fost un fenomen inevitabil, au mai adus și argumente culese chiar de pe terenul predilect al oponentilor lor. Au arătat că intensă dezvoltare a economiei n-a generat concurența și ostilitatea dintre state, ci, în același timp, circulația mărfurilor și a persoanelor, dependența popoarelor și statelor unele de altele, facilitarea relațiilor între ele, a apropierii reciproce, a mijloacelor de comunicație și de comunicare. A creat o densă și eficientă rețea de convenții, acorduri și reglementări cu caracter internațional (convenții poștale, telegrafice; de căi ferate, de măsuri și greutate, de protejare a proprietății industriale, literare și artistice, de prevenire a epidemiilor și epizootiilor etc). A existat, așadar, o variată disponibilitate – susțin „optimiștii” la care ne referim - de reglementare pe cale legală, instituționalizată, a unor probleme internaționale. În fine, un argument concret invocat de susținătorii tezei că omenirea ar fi avut șansa continuării pașnice a dezvoltării sale, așa cum se conturase ea după 1871, este extras din istoria relațiilor internaționale. Această istorie consideră că, în preajma anului 1900, sursa principală a încordării care a dus la război s-a aflat în ciocnirea de interese între Anglia și Germania, având ca obiect reîmpărțirea coloniilor, dominația mărilor și a comerțului mondial. Or, între 1898 și 1901, guvernele și serviciile diplomatice ale ambelor state au întreprins repetate și, s-ar părea, serioase încercări de a aplană, prin acorduri, neînțelegerile lor și a ajunge la ceea ce un reputat istoric german numea „o normalizare stabilă”.

Sunt mai multe motive pentru care nu s-a putut ajunge la acest rezultat. Cu ele - este un lucru stabilit cu certitudine - s-au intersectat câteva erori subiective de judecare a intențiilor partenerului de negocieri, din partea celor care le dirijau. Un sindrom de incomprehenșiune și de suspiciune reciprocă s-a instalat, astfel, în desfășurarea tratativelor, contribuind la eșecul lor, la îndreptarea Angliei spre alianța cu Franța (în 1904) și spre înrădăcinarea convingerii, atât la Berlin cât și la Londra, că nu e posibilă soluționarea prin înțelegere a contenciosului de

probleme internaționale dintre cele două state. Nu sunt puțini istoricii care consideră că, prin acest eșec, produs în mare parte de o „eroare omenească”, lumea a ratat o șansă istorică de salvare: măcar încă pentru vreo câteva decenii.

Între 1871 și 1914, se înregistrează evoluții, chiar mutații și în politica internă a statelor europene. Regimurile parlamentare se consolidează. În Portugalia este răsturnată monarhia și instaurată republica (1910). Între 1877-1912, devin state independente România, Serbia, Bulgaria și Albania, în sud-estul continentului, Norvegia (1905) în zona sa nordică. Se lărgeste dreptul de vot în Austro-Ungaria, România, Italia, Suedia, Belgia și Olanda. Programul unor partide politice și configurația sistemului lor suferă schimbări notabile. În această perioadă, apar partidele socialiste; ajungând doar în câteva decenii să joace un rol important în țări ca Germania, Franța, Italia, Austro-Ungaria. În Germania, la alegerile din 1912, partidul socialist a obținut majoritatea relativă în Parlament (camera inferioară = Reichstag).

În 1891, Papa Leon al XIII-lea a emis enciclica intitulată „Rerum novarum”. Prin ea, Bisericii i s-a indicat să se angajeze activ în soluționarea problemelor sociale, implicându-se la rigoare și în viața politică. În urma acestei reorientări într-un spirit modern, au luat ființă în numeroase țări partide numite democrat-creștine sau social-creștine, ele completând - cu o pondere în unele cazuri însemnată - eșichierul politic în statele catolice. Liberalismul, care a fost curentul „clasic” în economia și politica veacului al XIX-lea, își revizuieste parțial doctrina, în sensul de a admite intervenția limitată a statului în procesele economice și în relațiile sociale, în scopul prevenirii crizelor pe care le-ar fi putut provoca dezvoltarea spontană a acestor procese și relații. În condițiile unei societăți „supradimensionate” în comparație cu cea de pe la 1850-1870 - deceniile „de aur” ale liberei concurențe și ale liberalismului.

Revenind asupra ideii că limitele unui ciclu de dezvoltare istorică nu coincid cu ale cronologiei curente, s-ar putea spune și că secolul al XX-lea a început - privind din anumite puncte de vedere - la 1871. Intervalul următor, până la 1900 sau 1914, a fost ca o preistorie a veacului al XX-lea. În matricea reprezentată de el, au genninat elementele tragediilor ale căror scenarii și ecouri omenirea speră, în anii din urmă, să le vadă stinse: războaie mondiale, dictaturi, încălcarea drepturilor omului și ale popoarelor; o stare permanentă de nesiguranță, de pândă reciprocă.

Din nefericire, „modernitatea” se recunoaște nu numai în creațiile pozitive, generoase, ale istoriei, ci și în aberațiile sale

Atâta vreme - ceea ce înseamnă milenii - cât societatea europeană s-a împărțit între o masă de iliterați și o infimă minoritate de știutori de carte, cultura a fost inaccesibilă mării majorități. Treptat, mai ales după răspândirea tiparului, această prăpastie intelectuală a început a-și micșora adâncimea. Generalizarea învățământului, în secolul al XIX-lea, n-a putut, firește, înlătura complet diferența de nivel între un licențiat și un absolvent de școală elementară. Dar, în principiu, cultura n-a mai constituit pentru nimeni un univers inabordabil. Cele mai subtile realizări ale științelor (exceptând matematicile superioare), artelor și literaturii - mesajul și formele de expresie ale acestora din urmă - puteau fi înțelese de cetățeanul cu pregătire medie. Artele și literatura - cu puține excepții - erau „gustate” de marele public, desigur în măsură variabilă și cu preferințe diversificate, în funcție de nivelurile feluritelor straturi sociale și intelectuale. Chiar rezultatele științelor, dacă nu în detalii, dar cel puțin în sensul lor fundamental, general, erau accesibile pregătirii și minții omului mijlociu. Nimeni nu rămânea iremediabil perplex în fața legii gravitației universale, a conservării materiei și energiei, a structurii moleculare și atomice a materiei, legilor evoluției și ale eredității etc. etc. Secolul al XIX-lea a realizat, așa dar; mai mult decât oricând în istorie. o „stare de comunicabilitate” între actul de cultură și oficianții săi - elitele - de o parte, și o masă largă de potențiali (dar și reali) beneficiari ai săi, de altă parte.

Revoluția franceză și doctrina liberală - moștenitoarea sa cea mai apropiată, însă cuminițată, onorabilă - dogmatizaseră „drepturile omului și ale cetățeanului”. Individul era fundamentul statului, rațiunea acestuia de a fi. Puterea politică era suma voințelor individuale. Între ea și

cetățean nu era nici un loc pentru vreun factor de interpunere, care să le perturbeze raporturile statuate în „contractul social”. Partidele din aproape întreg secolul al XIX-lea au fost cluburi ale elitelor, angajate într-un joc politic cu reguli fixe și respectate.

În ultima parte a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, reformele electorale și progresele științei de carte au introdus în viața politică masele largi de cetățeni. Ele nu mai au acum doar rolul de a vota, la câțiva ani odată, în favoarea programelor prefabricate ale unor organizații politice. Au devenit factor puternic și permanent de presiune asupra acestora, iar partidele - în cadrul strategiei și tacticii lor pentru cucerirea puterii - au trebuit să se adapteze situației și să devină, la rândul lor, *partide de masă*.

Mulțimea cetățenilor este, pe de o parte, influențată cu ușurință de sloganuri demagogice, de stări de spirit emoționale. Pe de altă parte, interesele ei se diversifică; exprimării acestora nu le mai este suficient cadrul politicului. O febră de organizare în grupuri și asociații, profesând toate scopurile posibile, cuprinde societatea. Felurile asociații = sindicale, filantropice, feministe, sportive, etc. - se constituie în trepte intermediare între stat și cetățean. Acesta din urmă se deprinde a se integra și a acționa în cadrul lor și, în subsidiar, împotriva statului.

Libertatea individuală de reflecție și de decizie a cetățeanului e estompată de subordonarea în fața hotărârilor organizației din care face parte. Peste toate acestea, se revarsă torentul presei de mare tiraj, care nu se mai preocupă nici de informarea corectă, nici de educarea politică și civică a publicului larg, ci de profitul comercial, pentru realizarea căruia nu se sfiește în fața nici unei dezinformări, calomnii, senzații ieftine. „Insurecția maselor”, de care va vorbi filosoful și eseistul spaniol Ortega Y Gasset, era aproape.

Toate cele de până aici sunt doar fugare și sărace constatări, prezente în istoriografie (vezi *Bibliografia!*), adunate într-un posibil „bilanț” al celui de al XIX-lea secol european, dar departe de a fi, cel puțin, sumar...